

e- ISSN
2717-6363

NEAR EAST HISTORICAL REVIEW

Volume 15, Issue 1, Year April 2025

Editor

Assoc.Prof.Dr. Suha Oğuz BATIMUR

Deputy Editor

Prof. Ph.D. Zafer TANGÜLÜ

Assoc. Prof. Dr Sabri BECERİKLİ

15/1, April - Nisan 2025

e-ISSN: 2717-6363 (Online)

www.nehrreview.com

Near East Historical Review (NEHR) uluslararası bir hakemli dergidir. NEHR özgün çalışmaları kabul edip, hakem sürecinden sonra yayımlar. Yayın hayatına Ağustos 2011 yılında **Studies of The Ottoman Domain (SOTOD)** adıyla başlamıştır. İlk dokuz yılında kesintisiz olarak 17 sayısı yayımlanan dergimiz 2020 yılı itibarıyla yeni adıyla yılda 4 sayı (Ocak - Nisan- Temmuz - Ekim) olarak yayımlanmıştır. 2024 yılına kadar yılda dört sayı yayımlanan dergimiz bu tarihten itibaren yılda 2 sayı (Nisan-Ekim) olarak yayımlanma kararı alınmıştır. Yakın Doğu Coğrafyasının Tarihine dair bilimsel makaleleri yayımlayacak olan NEHR'in yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir.

Near East Historical Review (NEHR) is an International peer-reviewed journal. NEHR accepts original works and publishes them after the referee process. It began its publishing life in August 2011 under the name of "**Studies of The Ottoman Domain (SOTOD)**". Our journal, which published 17 issues uninterruptedly in its first nine years, started publishing under its new name from the year 2020, with four issues per year (January-April-July-October). Starting from the year 2024, our journal, which has been publishing four issues per year until this date, has decided to publish two issues per year (April-October). NEHR, which will publish scientific articles on the history of the Near East geography, is published in Turkish and English.

Indexes and Databases

Acar Index, ASI, ASOS, EuroPub, GENAMICS, I2OR, ISI, SIS, Türk Eğitim Endeksi, SSRN, Academia, Google Scholar.

15/1, April - Nisan 2025

e-ISSN: 2717-6363 (Online)

www.nehrreview.com

Editor / Editör

Suha Oğuz BAYTİMUR (Assoc. Prof. Ph.D., Sinop University, Türkiye)

Deputy Editor/ Yardımcı Editör

Zafer TANGÜLÜ (Assoc. Prof. Ph.D.; Muğla Sıtkı Koçman University, Türkiye)

Sabri BECERİKLİ (Assoc. Prof. Ph.D., Bursa Uludağ University, Türkiye)

English Language Editor/İngilizce Dil Editörü

Orhun Büyükkarcı (Assoc. Prof. Ph.D., Mardin Artuklu University, Türkiye)

Editorial Board / Yayın Kurulu

Ahmet AKSIN (Prof. Ph.D.; Fırat University, Türkiye)

Aleksander KADIJEVIĆ (Prof. Ph.D.; University of Belgrade, Serbia)

Dušan MLACOVİĆ (Asst. Prof. Ph.D.; Ljubljana University, Slovenia)

Ema MILJKOVIC (Prof. Ph.D.; University of Belgrade, Serbia)

Karoline RÖRIG (Justus - Liebig-Giessen University, Germany)

Marijan PREMOVIĆ (Assoc. Prof. Ph.D.; Montenegro University, Montenegro)

Nalan TURNA (Prof. Ph.D., Yıldız Technical University, Türkiye)

Pınar ÜLGİN (Prof. Ph.D., Tokat Gaziosmanpaşa University, Türkiye)

Türkmen TÖRELİ (Prof. Ph.D.; Dokuz Eylül University, Türkiye)

Referee Board / Hakem Kurulu

Abidin TEMİZER (Prof. Ph.D.; Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Türkiye)

Aleksander KADIJEVIĆ (Prof. Ph.D.; University of Belgrade, Serbia)

Alpaslan DEMİR (Prof. Ph.D.; Tokat Gaziosmanpaşa University, Türkiye)

Athina VITOPOULOU (Asst. Prof. Ph.D.; Aegean University, Greece)

Ayşe KAYAPINAR (Prof. Ph.D.; Turkish National Defense University, Türkiye)

Christoph K. NEUMANN (Prof. Ph.D.; Münih Ludwig Maximilian University, Germany)

Dimitris MICHALOPOULOS (Prof. Ph.D.; People University, Greece)

Dušan MLACOVİĆ (Asst. Prof. Ph.D.; Ljubljana University, Slovenia)

Ekrem ČAUŠEVIĆ (Prof. Ph.D.; Zagreb University, Croatia)

Ekrem MEMİŞ (Prof. Ph.D.; Sinop University, Türkiye)

Ema MILJKOVIC (Prof. Ph.D.; University of Belgrade, Serbia)

Hasan BABACAN (Prof. Ph.D.; Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Türkiye)

İbrahim SERBESTOĞLU (Prof. Ph.D.; Ondokuz Mayıs University, Türkiye)

Jasmina S. CIRIC, (Dr.; University of Belgrade -Serbia)

John D. TREADWAY (Prof. Ph.D.; Richmond University, USA)

Levent KAYAPINAR (Prof. Ph.D.; Ankara University, Türkiye)

Mehmet İNBAŞI (Prof. Ph.D.; Erciyes University, Türkiye)

Mehmet Yavuz ERLER (Prof. Ph.D.; Ondokuz Mayıs Univ., Türkiye)

Metin AYIŞIĞI (Prof. Ph.D.; Beykent University, Türkiye)

Near East Historical Review

www.nehrreview.com

Mucize ÜNLÜ (Prof. Ph.D.; Ondokuz Mayıs University, Türkiye)
Ömerül Faruk BÖLÜKBAŞI (Assoc. Prof. Ph.D.; Marmara University, Türkiye)
Samuel (Sam) WHITE (Assoc. Prof. Ph.D.; Ohio Devlet University, U.S.A.)
Sauro GELICHI (Assoc. Prof. Ph.D.; Ca'Foscari Venezia University, Italy)
Sevilay ÖZER (Prof. Ph.D.; Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Türkiye)
Sezai BALCI (Prof. Ph.D.; Giresun University, Türkiye)
Suraiya FAROQHI (Prof. Ph.D.; Ibn Haldun University, Türkiye)
Turan AÇIK (Assoc. Prof. Ph.D.; Aksaray University, Türkiye)
Vasilis KOLONAS (Prof. Ph.D. Thessaly University, Greece)
Vyngantas VAREIKIS (Prof. Ph.D.; Klaipeda University, Lithuania)
Walter ANDREWS (Prof. Ph.D.; Washington University, U.S.A.)
Yasemin DEMİRCAN (Prof. Dh.D., Gazi University, Türkiye)
Zafer GÖLEN (Prof. Ph.D.; Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Türkiye)
Zübeyde G. YAĞCI (Prof. Ph.D.; Balıkesir University, Türkiye)

Referees of this Issue / Bu Sayının Hakemleri

Remzi Kılıç (Prof. Ph.D.; Erciyes University, Türkiye)
İsmet Türkmen (Prof. Ph.D.; Gaziosmanpaşa University, Türkiye)
Zülfıye Koçak (Assoc. Prof. Ph.D.; Bitlis Eren University, Türkiye)
Mehtap Nasıroğlu Aydın (Assoc. Prof. Ph.D.; Batman University, Türkiye)
Muharrem Turp (Assoc. Prof. Ph.D.; Kafkas University, Türkiye)
Tekin Tuncer (Assoc. Prof. Ph.D.; Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Türkiye)
Umut Cafer Karadoğan (Asst. Prof. Ph.D.; Sinop University, Türkiye)
Ferit Arı (Asst. Prof. Ph.D.; Kayseri University, Türkiye)

15/1, April - Nisan 2025

e-ISSN: 2717-6363 (Online)

www.nehrreview.com

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

Research Articles / Araştırma Makaleleri

Filiz Yıldırım

Şeyhülislamların Osmanlı Siyasi Ve İdari Hayatına Etkisi (1574-1622)

1-17

The Influence of Shaykh Al-Islams on Ottoman Political and Administrative Life (1574-1622)

Gülser Yardım

Saltanatı Döneminde II. Süleyman'ın Nefsi Ve Haremi İçin Alınan Eşyalar

19-25

Things Purchased For The Self and Harem of II Süleyman During His Reign

Gamze İme

Mustafa Kemal Atatürk'ün Söylev Ve Demeçleri Bağlamında Milli Hâkimiyet Prensibine Dair Bazı Düşünceler

27-47

Some Thoughts on the Principle of National Sovereignty in the Context of Mustafa Kemal Atatürk's Speeches and Statement

Elif Aşçı

Fikir Hareketleri Dergisinde Demokrasi Ve Diktatörlük Karşılaştırması (1933-1940)

49-61

A Comparison of Democracy and Dictatorship in Fikir Hareketleri Journal (1933-1940)

Book Review / Kitap İncelemesi

Hasret Gizem Gürbüz

63-67

Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Eğitim-Öğretim*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2020, ISBN 978-605-599-662-8, ss. 240.

15/1, April - Nisan 2025

e-ISSN: 2717-6363 (Online)

www.nehrreview.com

From Editor

Near East Historical Review (NEHR) is an International refereed journal. NEHR started its publishing life in August 2011 under the name **Studies of The Ottoman Domain (SOTOD)**. In the first nine years, the issue of 17 was published without interruption. Our journal, which published 17 issues uninterruptedly in its first nine years, started publishing under its new name from the year 2020, with four issues per year (January-April-July-October). Starting from the year 2024, our journal, which has been publishing four issues per year until this date, has decided to publish two issues per year (April-October). Our journal, which will publish scientific articles on the history of the Near East geography, is published in Turkish and English. In the Near East Historical Review Volume 15, Issue 1, we present readers with 4 different articles and 1 book review. We thank Filiz Yıldırım, Gülser Yardım, Gamze İme, Elif Aşçı and Hasret Gizem Gürbüz for their contributions with their writings in this issue. We also express our gratitude to the referees who contributed by evaluating the articles. We look forward to your contributions for our upcoming issues.

Best regards.

Suha Oğuz BAYTİMUR, Ph.D.

Editor

Editörden

Uluslararası bir hakemli dergi olan **Near East Historical Review (NEHR)**, yayın hayatına Ağustos 2011 yılında **Studies of The Ottoman Domain (SOTOD)** adıyla başlamıştır. İlk dokuz yılında kesintisiz olarak 17 sayısı yayımlanan dergimiz 2020 yılı itibariyle yeni adıyla yılda 4 sayı (Ocak - Nisan- Temmuz - Ekim)) olarak yayımlanmıştır. 2024 yılına kadar yılda dört sayı yayımlanan dergimiz bu tarihten itibaren yılda 2 sayı (Nisan-Ekim) olarak yayımlanma kararı alınmıştır. Yakın Doğu Coğrafyasının Tarihine dair bilimsel makaleleri yayımlayacak olan dergimizin dili Türkçe ve İngilizce'dir. Near East Historical Review 15. cilt 1. sayısında 4 farklı makale ve 1 kitap tanıtımını okurlarına sunuyor. Bu sayıda yazılarıyla katkı sağlayan Filiz Yıldırım, Gülser Yardım, Gamze İme, Elif Aşçı ve Hasret Gizem Gürbüz'e teşekkür ederiz. Makaleleri değerlendirerek katkıda bulunan hakem hocalarımıza şükranlarımızı sunarız. Yeni sayılarımız için katkılarınızı bekleriz.

Saygılarımızla.

Doç. Dr. Suha Oğuz BAYTİMUR

Editör

ŞEYHÜLİSLAMLARIN OSMANLI SİYASİ VE İDARİ HAYATINA ETKİSİ (1574-1622)

*The Influence of Shaykh Al-Islams on Ottoman Political and
Administrative Life (1574-1622)*

Filiz Yıldırım

Doç.Dr., Fırat Üniversitesi, Türkiye
e-mail: fyildirim@firat.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-6626-8531

Near East Historical Review

15/1, April/ Nisan 2025
e-ISSN: 2717-6363 (Online)
www.nehrreview.com

Article Type - Makale Türü : Research Article / Araştırma Makalesi
Received Date - Geliş Tarihi : 90.04.2025
Accepted Date - Kabul Tarihi : 30.04.2025
Pages - Sayfa : 1 - 17

 : <http://dx.doi.org/10.29228/nehrreview.81520>

Citation - Atıf : Filiz Yıldırım, “Şeyhülislamın Osmanlı Siyasi Ve İdari Hayatına Etkisi (1574-1622)”, *Near East Historical Review*, 15/1, April, 2025, pp. 1 – 17.

ŞEYHÜLİSLAMLARIN OSMANLI SİYASİ VE İDARİ HAYATINA ETKİSİ (1574-1622)

*The Influence of Shaykh Al-Islams on Ottoman Political and
Administrative Life (1574-1622)*

Filiz Yıldırım

Doç.Dr., Fırat Üniversitesi, Türkiye
e-mail: fyildirim@firat.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-6626-8531

Öz

Osmanlı Devleti'nde ilmiye sınıfının başını teşkil eden Şeyhülislam, şariat mahkemelerine ve dini kurumlara nezaret eden en üst mevkideki din adamıdır. Bu makamda bulunan şahsın en temel görevi dinî, siyasî ve idarî konularda bilhassa Hanefî fıkhrına göre fetva vermektir. Osmanlılarda bu unvanın ilk olarak ne zaman kullanıldığı hakkında net bir bilgi olmasa da Fatih'in kanunnamesinde sadrazamdan sonraki isim olarak protokoldeki yeri belirtilmiştir. Padişah hocalarının, sadrazamdan önce geldiği bilgisi dikkate alındığında aynı zamanda padişah hocası olan şeyhülislam, sultandan sonraki isim olarak zikredilebilir. Şeyhülislamın bulunduğu konum, tesir ettiği alanın genişlemesini ve önemli yetkileri eline almasını sağlamıştır. 16. yüzyıl ortalarında idarî görevlerinde artış olan şeyhülislam, yüzyılın sonlarına doğru devletin siyasî kararlarında da etkin rol oynamıştır. Bu nedenle padişah ve sadrazamlarla her açıdan uyum içinde çalışabilecek ve onların icraatlarını destekleyecek isimler, atamalarda önceliğe sahip olmuşlardır. Bu makamın siyasî otorite ile olan ilişkisi, sadrazamla eş bir rol üstlenmesi zaman zaman yetki çatışmalarına da sebep olmuştur. Mutlak otorite sahibi olan padişahın, zafiyet içinde bulunması idari ve siyasî kararların alınmasında şeyhülislamı daha da ön plana çıkarmıştır. Öyle ki herhangi bir isyanın ortaya çıkması durumunda, padişahın lehine/aleyhine şeyhülislamın vereceği fetva bu makamın gücünü göstermesi açısından dikkate değerdir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Padişah, Şeyhülislam, Fetva, Veziriazam.

Abstract

Shaykh al-Islams, the head of the scientists in the Ottoman Empire, is the highest-ranking cleric who oversees sharia courts and religious institutions. The main duty of the person in this position was to give fatwas on religious, political and administrative issues, especially according to Hanafi jurisprudence. Although there is no clear information about when this title was first used in the Ottomans, its place in the protocol was stated as the name after the grand vizier in Fatih's rule book. Considering the information that the sultan's teachers came before the grand vizier, Shaykh al-Islams, who were also the sultan's teachers, can be mentioned as the names after the sultan. The position of the Shaykh al-Islam enabled him to expand his influence and gain important powers. The Shaykh al-Islam, whose administrative duties increased in the mid-16th century, also played an active role in the political decisions of the state towards the end of the century. For this reason, people who could work in harmony with the sultan and grand viziers in every aspect and support their actions had priority in appointments. The relationship of this office with the political authority and its role as a grand vizier has occasionally led to conflicts of authority. The weakness of the sultan, who had absolute authority, brought the sheikhs al-Islams to the forefront in making administrative and political decisions. So much so that in the event of any rebellion, the fatwa that the sheikhs al-Islam would give in favor of/against the sultan is noteworthy in terms of showing the power of this office.

Keywords: Ottoman Empire, Padishah, Shaykh al-Islams, Fetwa, Vizier-azem.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde, bir meselenin dini ve hukuki hükmünün Hanefi fikhı esas alınarak yazılı veya sözlü bir şekilde ortaya konulmasına *fetva*, fetvayı vererek hükmü açıklayana da *müftü* denilmektedir.¹

Osmanlılardaki kazâ müessesesi, yargılama yetkisini elinde bulunduran ve hüküm veren bir birimdir. Bu sebeple 16. yüzyılın ortalarına kadar *kazaskerler derece olarak müftülerin üstünde olmasına rağmen* zaman zaman müftülük ile kadılığın birleştirildiği görülmüştür. Ancak daha sonra müftü, bütün ilmiye sınıfının reisi olmuştur. Müderrisler ve mevali denilen kadılar da müftülük müessesesinin idaresine verilmiştir. Hanefi fikhıyla ilgili her ayrıntıya vakıf olduklarından ve fetva verme yetkilerinden ötürü, müftülere hürmeten *şeyhülislam* denilmiştir.²

Şeyhülislamlık, Fatih'in Teşkilat Kanunnamesi ile resmi bir nitelik kazanmıştır. Öyle ki *ulemanın reisi* olarak ifade edilen şeyhülislamın protokoldeki yerinin vezirlerden önce geldiği de ifade edilmiştir.³ Osmanlı'da bu makama ilk olarak Molla Fenari'nin⁴ (ö. 1431) getirildiğine dair tartışmaya muhtaç bilgiler vardır. II. Murad döneminde Bursa'da kadı ve müderris olarak görev yapan Molla Fenari, eş zamanlı olarak müftülük görevini de icra etmekteydi. Devrin kronikleri, bu üç görevi de uhdesinde bulunduran Fenari için *şeyhülislam* ibaresini kullanmazlar. Bu durum ulema arasında fetva yetkisini elinde bulunduran *müftünün şahsiyle kaim bir unvan* olduğunu ortaya koymaktadır.⁵

Şeyhülislam tayinleri belli bir tahsil ve kariyere sahip ilim insanları arasından yapılırdı. Bu tayinler, sadrazamın arzı ve padişahın tasdiğiyle gerçekleşirdi. 16. yüzyılın ilk yarısına kadar, Molla Fenari örneğinde görüldüğü üzere kazaskerlikten, kadılıktan ya da müderrislikten müftülüğe geçiş sağlanmışken; bundan sonra Rumeli kazaskerliğinden şeyhülislamlığa geçiş adeta bir gelenek halini aldı. Öyle ki Rumeli kazaskerliğinden bu makama doğrudan tayin edilen ilk isim *Ebussuud Efendi*'dir.⁶

Meşihat makamına gelebilmek için birtakım vasıflara sahip olmak gerekse de özellikle 16. yüzyılın sonlarından itibaren siyasi ve idari uyum, bu tayinlerin belirleyici unsuru olmuştur. Çünkü padişahlar ve sadrazamlar kendileriyle rahat çalışacak, faaliyetlerine destek verecek olan şahısları bu makama getirmeyi yeğlemişlerdi. Şahsi müdahale ve tercihlerin, devlet kadrolarının ehil olmayan bazı isimlerce işgaline yol açtığı gibi sıklıkla şeyhülislam değişikliğine sebep olduğunu da söylemek gerekir. Osmanlı'nın bu önemli kurumunda en uzun süre görev yapan iki isim Zenbilli Ali ve Ebussuud efendilerdir.⁷

¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988, s. 173.

² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, s. 153, 174-175; Muhammet Abdülmecit Karaaslan-Nevzat Bakırcı, *17. Yüzyıl Osmanlı'sında Siyâsî, İktisâdî, Sosyal, Hukûkî Hayat ve Şeyhülislâm Bâlizâde Mustafa Efendi'nin Fetvaları*, Kitap Dünyası Yayınları, İstanbul 2022, s. 144. Müftülük ile kadılık (fetva-kazâ) arasındaki temel farklar için bkz. Fahrettin Atar, "Fetva", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 12, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 487-488; Abdulkadir Atar, *Şeyhülislam Fetvaları Işığında Osmanlı'da İktisadi Hayat (XVIII. Yüzyıl)*, Albaraka Yayınları, İstanbul 2020, s. 44.

³ Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunnâmeleri*, 1, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2006, s. 318.

⁴ Molla Fenari hakkında bkz. Tuba Nur Saraçoğlu, *Osmanlı'nın Bilgeleri Molla Fenârî*, İlke Yayıncılık, İstanbul 2018.

⁵ Mehmet İpşirli, "Şeyhülislam", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 39, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s. 92.

⁶ Mehmet İpşirli, "Şeyhülislam", s. 92.

⁷ Mehmet İpşirli, "Şeyhülislam", s. 92-93; Ekmeleddin İhsanoğlu, *Silsile-i Ulemâ Mecmuası Adlandırma, Manalandırma ve Yararlanma Teşebbüsü*, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 2024, s. 81.

Şeyhülislamların en temel görevi kendilerine sorulan genel ve özel şeri hukuki meseleler hakkında fetva vermek⁸ olsa da 1503-1526 yılları arasında görev yapan *Zenbilli Ali (Alâeddin Ali) Efendi*'nin şeyhülisamlığı sürecince, bu makama yeni sorumluluklar yüklenmiştir. Mesela II. Bayezid'in İstanbul'da inşa ettirdiği medresede, şeyhülislamların ders vermesi zaruri hale geldi.⁹ Öyle ki Zenbilli Ali Efendi'den sonra meşihat makamına gelen isimler aynı zamanda II. Bayezid Medresesi'nin müderrisliğine de atanmışlardır. Buna ek olarak Bayezid Külliyesi'nin nezâreti de henüz 16. yüzyılın başında bu makamın uhdesine bırakıldı¹⁰. Kısa bir sürede bu görevi tasarruf edenlerin etkinliği arttı ve kudretli padişahların dahi kararlarına müdahale etmeye başladılar. Örneğin Zenbilli Ali Efendi, Yavuz Sultan Selim gibi sert bir hükümdarın bazı siyasi ve idari kararlarını tasvip etmediğini katı bir şekilde dile getirmiştir. Bununla yetinmeyen Zenbilli, padişahların ruhani ve dünyevi durumlarını gözetmenin şeyhülislamın başlıca vazifelerinden olduğunu da belirtmiştir. Mevcut örnekler, bu makamın yeni anlayışlara ve değişimlere gebe olduğunu göstermesi açısından kıymetlidir.¹¹

Zenbilli'den sonra şeyhülislam olan *Kemalpaşazade* ve *Sadi Çelebi*, verdikleri fetva ve önerilerle yeni açılımlar sağladılar ve bu makamın itibarını arttırdılar. *Çivizade Muhyiddin Mehmed Efendi*, biraz ileri gitmiş olacak ki sisteme muhalif verdiği fetvalardan dolayı I. Süleyman tarafından azledilmiştir. Meşhur âlim *Ebussuud Efendi* bu hususta daha ılımlı hareket etmiştir. Devlet işlerinde şeri hukuka aykırı gördüğü uygulamalara karşı çıksa da fetvalarında genel itibarıyla devletin temel siyasi prensiplerini desteklediğini hissettirmektedir. Böylece kurumun siyasi otoriteyle olan ilişki ağının niteliği de belirlenmiştir.¹²

Şeyhülislamların önemi zamanla artınca, 16. yüzyılın ikinci yarısında sadrazamların onları ziyaret etmeleri adet haline geldi. Padişahın emriyle ilk ziyaret 1584 yılında Veziriazam Özdemiroğlu Osman Paşa tarafından, Şeyhülislam *Çivizade Mehmed Efendi*'ye yapılmıştır. Bu ziyaretin ardından sadrazamların onları ziyareti kanun haline geldi.¹³

1. Osmanlı'nın İç ve Dış Siyasetinde Şeyhülislamlar

Bir İslam devleti olarak Osmanlı, şeriata üstünlüğü ilkesini benimsemiştir. Bu sebeple gayrimüslim bir devlete kapitülasyon verirken ya da bir madde değişikliği gibi politik kararlarda şeyhülislamın fetvasını alırdı.¹⁴ Öyle ki bu fetvalar, Osmanlı devlet teşkilatında şeyhülislamı çok etkin bir konuma getirmiştir. Herhangi bir icra yetkileri bulunmayan,¹⁵ divanda üyelikleri dahi olmayan şeyhülislamlar, özellikle 16. yüzyıldan itibaren görüşlerine sık sık başvurulmuş isimler olmuşlardır.¹⁶ Erken dönemlerde müftülük teşkilatının başı olarak görev yapan

⁸ Muharrem Midilli, *Aile Hukukî Hayat ve Şeyhülislâm Osmanlı Aile Hukuku Üzerine 1001 Fetva (16.-18. Yüzyıllar)*, Fecr Yayınları, İstanbul 2023, s. 1.

⁹ Şeyhülislamlar, Bayezid Medresesi'nde yaptıkları müderrisliğe karşın maaş aldıkları gibi vakfından da para alırlardı. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, s. 205. Ancak şeyhülislamlar, ağır iş yüklerinden dolayı kendi yerlerine ders verecek bir vekil tayin etmişler ve sonradan burada bir *ders vekâleti* makamı oluşmuştur. Ercan Alan, *Kadıasker Ruznâmçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kadılık Müessesesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2015, s. 58.

¹⁰ II. Bayezid Külliyesi ile beraber II. Bayezid tarafından kurulan diğer vakıfların nezâret görevi de şeyhülislamlara verilmişti. Bu durum Şeyhülisamlık Nezâreti'ni vücuda getirmiştir. Nazenin Saadet Güler, *Kuruluşundan Günümüze İstanbul II. Bâyezid Külliyesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2021, s. 137, 174, 261.

¹¹ Mehmet İpşirli, "Şeyhülislam", s. 92.

¹² Mehmet İpşirli, "Şeyhülislam", s. 92.

¹³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, s. 187; *Kadıasker Atama Ruznâmçelerinden "Çivizade Mehmed Efendi Ruznâmçesi"*, (yay. haz. Yasemin Beyazıt), TTK Yayınları, Ankara 2018, s. 11; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 3, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 991.

¹⁴ Halil İnalcık, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adâlet*, Kronik Kitap, İstanbul 2021, s. 50.

¹⁵ Emre Berber- Abdullah Vefa Karataş, "Padişahın Denetlenmesinde Şeyhülislamın Rolü", *Kırıkkale Hukuk Mecmuası*, 2(1), 2022, s. 248.

¹⁶ Mehmet İpşirli, "Şeyhülislam", s. 94.

şeyhülislamların idari görevleri müftü tayinleriyle sınırlı idi. Fakat 16. yüzyılın ortalarında yüksek rütbeli kadı ve müderrislerin tayin, terfi ve diğer işlemleri kazaskerlerden şeyhülislamlara intikal edince idari görevlerinde artış oldu. 17. yüzyıldan itibaren de fiilen idarenin içinde yer aldılar. 18. yüzyıla gelindiğinde savaş ilanı, barış antlaşmaları, merkez ve taşradaki huzursuzlukların giderilmesi gibi konular için toplanan meclislerde de etkili görevler ifa etmişlerdir.¹⁷

Yetkileri genişleyen şeyhülislam, bilhassa 16. yüzyılın sonlarından itibaren devletin siyasi kararlarında veziriazamlarla eş bir rol üstlenmeye başladılar. Vekil-i mutlak olan sadrazamların padişahın dünyevi otoritesini, meşihat makamında olanların da manevi otoriteyi tesis ettiği düşüncesinden hareketle her iki güç arasında bir denge sağlanmıştır. Ancak Hezarfen Hüseyin Efendi, devlet işlerinin din işleri üzerine bina edildiğini ifade ederek bazı hususlarda şeyhülislamın daha üstün olduğuna da değinmektedir.¹⁸ Şeriatın temsilcisi olan isimler, fetva yetkisi ile yalnızca halk nezdinde değil, iktidar cenahında da kabul görmüştür. Öyle ki şeyhülislam, siyasi arenada herhangi bir bürokratin erişemeyeceği kadar kudretli olmuşlardır.¹⁹ Bu durum her iki taraf arasında bir rekabet ortamının doğmasına ve dolayısıyla devletin bazı kurumlarının bundan etkilenmesine yol açmıştır. Aşağıda da görüleceği gibi etkin olan tarafın, rakip olduğu taraf üzerinde görevden uzaklaştırma ve daha da ileri gidilerek idam kararını aldırması hem devlet görevlilerinin sık sık değişmesine hem de kurumların işleyişinde aksaklıklara sebep olmaktadır. Örneğin; mevali ve müderrislerle ilgili tayin işlemlerini yürüten şeyhülislam, hazırlamış olduğu isim listesini veziriazam aracılığıyla padişahın onayına sunmaktaydı. Padişah oluru alındıktan sonra yine veziriazamın bilgisi dâhilinde, şeyhülislama ilgili liste ulaştırılırdı. Ancak veziriazam-şeyhülislam rekabeti, zaman zaman bu ve benzeri işlerin yürütmesine engel olmaktadır. Nitekim Yemişçi Hasan Paşa ile Sunullah Efendi arasındaki husumet, döneminde tertip ettiği atamaların yapılmasına mâni olmuştu.²⁰

Sultan III. Murad'ın cülusu ile başlayıp Sultan II. Osman'ın hal'ine kadar yani 1574 ile 1622 yılları arasında Osmanlı Devleti'nde görev yapan şeyhülislam aşığıdaki tabloda gösterilmiştir.

¹⁷ Abdulkadir Atar, *Şeyhülislam Fetvaları Işığında Osmanlı'da İktisadi Hayat*, s. 47.

¹⁸ Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîni-âi Âl-i Osmân*, (haz. Sevim İlğürel), TTK Yayınları, Ankara, 1998, s. 197.

¹⁹ Emre Berber- Abdullah Vefa Karataş, "Padişahın Denetlenmesinde Şeyhülislamın Rolü", s. 249.

²⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, s. 181.

Tablo 1: Osmanlı Şeyhülislamları (1574-1622)

Sıra	Şeyhülislam	Fiilen Görevde Olduğu Tarih	Görev Süresi			Padişah
			Yıl	Ay	Gün	
1	Hamid Mahmud Efendi ²¹	23 Ağustos 1574- 16 Ekim 1577	3	1	23	III. Murad
2	Kadızade Ahmed Şemseddin Efendi ²²	18 Ekim 1577-25 Mayıs 1580	2	7	7	
3	Malulzade Mehmed Efendi ²³	25 Mayıs 1580- 21 Ocak 1582	1	7	27	
4	Çivizade Mehmed Efendi ²⁴	21 Ocak 1582- 8 Mayıs 1587	5	3	17	
5	Müeyyedzade Abdülkadir Şeyhî Efendi ²⁵	8 Mayıs 1587- 3 Nisan 1589	1	10	26	
6	Bostanzade Mehmed Efendi (ilk meşihati)	3 Nisan 1589- 9/10 Mayıs 1592	3	1	6	
7	Bayramzade Zekeriyya Efendi	9/10 Mayıs 1592- 11 Temmuz 1593	1	2	1	
8	Bostanzade Mehmed Efendi (ikinci meşihati)	11 Temmuz 1593- 1 Nisan 1598	4	8	21	III. Murad- III. Mehmed
9	Hoca Sâdeddin Efendi (Hasanzâde)	1 Nisan 1598- 2 Ekim 1599	1	6	1	III. Mehmed
10	Sunullah Efendi (ilk meşihati)	2 Ekim 1599- 2 Ağustos 1601	1	10	-	
11	Hocazade Mehmed Efendi (ilk meşihati)	2 Ağustos 1601- 5 Ocak 1603	1	5	3	
12	Sunullah Efendi (ikinci meşihati)	5 Ocak 1603- 7 Şubat 1603	-	-	34	
13	Ebülmeyâmin Mustafa Efendi (ilk meşihati) ²⁶	7 Şubat 1603- 8 Haziran 1604	1	4	1	III. Mehmed- I. Ahmed
14	Sunullah Efendi (üçüncü meşihati)	8 Haziran 1604- 28 Temmuz 1606	2	1	20	I. Ahmed
15	Ebülmeyâmin Mustafa Efendi (ikinci meşihati)	28 Temmuz 1606- 23 Kasım 1606	-	3	26	
16	Sunullah Efendi (dördüncü meşihati)	23 Kasım 1606- 5 Haziran 1608	1	6	13	
17	Hocazade Mehmed Efendi (ikinci meşihati)	5 Haziran 1608- 2 Temmuz 1615	7	-	27	
18	Hocazade Esad Efendi	2 Temmuz 1615- 21 Mayıs 1622	6	10	19	I. Ahmed- I. Mustafa- II. Osman

²¹ Cahit Baltacı, “Hâmid Efendi, Çivizâde Damadı”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 15, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s. 460-461.

²² Mehmet İpşirli, “Kadızâde, Ahmed Şemseddin”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 96-97.

²³ Tahsin Özcan, “Mehmed Efendi, Malûlzâde”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 28, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, s. 456-457.

²⁴ Mehmet İpşirli, “Çivizâde Mehmed Efendi”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 347-348.

²⁵ Mehmet İpşirli, “Abdülkadir Şeyhî Efendi”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, s. 244.

²⁶ Kaba Mustafa olarak anıldığına dair bilgi de mevcuttur. Ekmeleddin İhsanoğlu, *Silsile-i Ulemâ Mecmuası*, s. 95.

Görüldüğü üzere bu makama on sekiz defa atama yapılmıştır. Bostanzade Mehmed Efendi'nin 11 Temmuz 1593 tarihindeki ikinci şeyhülislamlığına kadar Osmanlı Devleti'nde meşihat makamına aynı şahıs ikinci kez atanmamıştır. Ancak bu tarihten sonra -çalıştığımız dönem dikkate alınarak- Sunullah Efendi'nin dört kez, Hocaşade Mehmed keza Ebulmeyamin Mustafa efendilerin iki kez göreve geldikleri görülmektedir. Bu durumda 1574-1622 yılları arasında on iki ismin ataması gerçekleştirilmiştir. Toplam görev sürelerine bakıldığında en uzun süre görevde kalan şeyhülislam 8 yıl 6 ay ile Hocaşade Mehmed Efendi ve 7 yıl 9 ay 27 gün ile Bostanzade Mehmed Efendi'dir. Hocaşadelerden Esad Efendi de 6 yıl 10 ay 19 gün aralıksız bu görevi icra etmiştir. Dört kez ataması yapılan Sunullah Efendi'nin toplam görev süresi 5 yıl 7 ay 3 gündür. Onu 5 yıl 3 ay 17 gün ile Çivizade Mehmed Efendi takip etmektedir. En kısa süre şeyhülislamlık yapan isim Bayramzade Zekeriya Efendi'dir. Diğer şeyhülislamın bir buçuk yıldan fazla, dört yıldan az görev yaptıkları anlaşılmaktadır.

Şeyhülislamın görev süreleri, dönemin koşullarıyla doğru orantılıdır. Devletin güçlü olduğu zamanlarda meşihat makamını tasarruf edenlerin daha uzun süre görev yaptıkları gözlenmiştir. Ancak merkezi otoritenin tam olarak tesis edilemediği buna paralel olarak karışıklıkların yaşandığı bir ortamda, bu makamdaki azillerin kısa aralıklarla gerçekleştiği de vakidir.²⁷

1.1. Sultan III. Murad'ın Şeyhülislamı (1574-1595)

Sultan Murad'ın 21 yıllık saltanatında 7 şeyhülislam görev yapmıştır. Bu şeyhülislamın, devletin iç ve dış siyasetindeki etkileri çeşitli icraatlarıyla kendisini göstermiştir. Bulundukları makamın sunduğu imkânların yanında yetki alanları genişledikçe birtakım idari faaliyetlerde daha çok ön plana çıktılar. Aslında salahiyyetin genişlemesi, çoğu zaman adam kayırma gibi devletin faydasına olmayacak icraatlara da yol açmaktaydı. Örneğin dönemin dördüncü şeyhülislamı *Çivizade Mehmed Efendi*, Mısır'da çavuşluk hizmetinde bulunan Hamza isimli şahsı, kendi iltimas nâmesiyle dergâh-ı ali çavuşları zümresine dâhil etmiştir.²⁸

Bazı ekonomik faktörler birtakım siyasi olayların yaşanmasında etkili olmaktadır ki 1589'da yaşanan *Beylerbeyi Vakası* bunun en güzel örneklerinden biridir. Paranın değerinin düşmesi, Osmanlı akçesinin piyasadaki alım gücünü azaltmıştı. Bu durum maaşlı askerlerin yani kapıkullarının zarar görmesine sebep olmuştu. İstanbul esnafı ayarı düşük akçe ile alışveriş yapmak istemediği için kapıkulu askeri zor duruma düşmüştü. Yeniçeriler, durumu önce *Şeyhülislam Müeyyadzade Abdülkadir Şeyhi Efendi*'ye sonra Veziriazam Siyavuş Paşa'ya arz etseler de karşılık bulamadılar. Bunun üzerine mevcut durumun sorumlusu olarak gördükleri Rumeli Beylerbeyi Doğanç Mehmed Paşa, Baş Defterdar Mahmud Paşa ve bazı devlet adamlarının kellesini almak amacıyla saraya yürüdüler. Birtakım müdahalelere rağmen teskin olmayan yeniçeriler, padişahı tahttan indirmekle tehdit edince Mehmed ve Mahmud paşalar askere teslim edildi. Paşaların idamı gerçekleştikten sonra, asker de saraydan çekildi. Bu vakanın hemen ardından Sadrazam, Şeyhülislam ve bazı devlet görevlileri makamlarından uzaklaştırıldılar.²⁹

Meşihat makamı 3 Nisan 1589 tarihinde *Bostanzade Mehmed Efendi*'nin tasarrufuna verildi. Bostanzade'nin bu ilk şeyhülislamlık devrinde, Beylerbeyi Vakası'ndan hemen sonra avarız vergilerinin toplanmasında yaşanan ihmallerden ötürü bazı kadılar hapse atılmak

²⁷ Emre Berber- Abdullah Vefa Karataş, "Padişahın Denetlenmesinde Şeyhülislamın Rolü", s. 243.

²⁸ Cumhurbaşkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Bab-ı Asaî Divan-ı Hümayun Sicillatı Mühimme Defterleri* (A. DVNS. MHM. d.), No: 50, Hüküm 90, 25 Rebiülahir 992 (6 Mayıs 1584).

²⁹ Erhan Afyoncu- Ahmet Önal- Uğur Demir, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2010, s. 38-39; Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî (971-1003/1563-1595)*, I, (haz. Mehmet İpşirli), TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 209-212.

suretiyle cezalandırılmıştı. Bu durum payitahtta bir ulema muhalefetine yol açtı. Sadrazam Sinan Paşa, Bostanzade'nin muhalif tarafta bulunduğunu iddia ederek, onun tutumunu eleştirmiştir. Meseleyi padişaha arz ederken şeyhülislamın idari işlere karışmasının doğru olmadığına da dikkat çekmiştir.³⁰ Sadrazam Sinan Paşa, şeyhülislamın beyan ettiği fikirlerin aksi faaliyetlerde bulunmaya gayret etmekteydi. Rakip güçler arasındaki bu mücadelenin temel sebebi, makamını muhafaza ederek padişaha daha yakın olmak ve yetki alanını genişletmek şeklinde yorumlanabilir. Devletin menfaatlerini geri plana itmek pahasına birbirini geçmeye çalışan güçler, gözden düşürme taktiğiyle hedeflerine ulaşmaya çalışmaktaydılar. Mesela Bosna hududundaki Uskokların Türk sınırlarına yaptığı saldırılara Avusturya'nın destek vermesi ve Osmanlı'ya bağlı voyvodaların Avusturya cephesinde yer almak istemesi üzerine her iki devlet arasında gerginlik yaşandı. Bunu fırsata çevirmek isteyen Sadrazam Sinan Paşa, İran'a yaptığı seferle ün kazanan ve sefer sonunda barış antlaşması imzalayan Ferhad Paşa'nın yıldızının parlamasına tahammül edemediğinden Avusturya üzerine sefer yapılması hususunda padişaha baskı kurdu. Zira benzer ya da daha büyük bir başarıya imza atmak istiyordu. Dış politikada cereyan eden bu olayın görüşüldüğü toplantıda, Sinan Paşa'nın sefer arzusuna Şeyhülislam Bostanzade Mehmed Efendi, Hoca Sadeddin Efendi ve Ferhad Paşa karşı çıkmaktaydılar. Bu üç önemli ismin, İran seferinden henüz çıkan askerin yorgun olduğu ve zamana ihtiyaçlarının olduğu yönündeki gerekçeleri Sultan Murad tarafından kabul görmedi. Neticede Sadrazam Sinan Paşa'nın ordu serdarı olarak atanacağı savaşın yapılması için karar alındı.³¹ Sinan Paşa, bu vesileyle rakiplerine üstünlük sağlamıştı. Diğer taraftan şeyhülislamın padişaha sunduğu çeşitli telhislerin onaylanmamasının sebebi olarak sadrazamın görülmesi, her iki isim arasındaki gerginliği arttırmıştı. Bu gerginliğe ek olarak şeyhülislam tarafından yürütülen Sultan Bayezid Medresesi müderrisliği görevinin Bostanzade tarafından ihmal edildiği de öne sürülerek şeyhülislamın azline karar verildi.³²

Meşihat makamına oturan şahısların, devlet erkânı ile geçinmeleri son derece önemlidir. Aksi halde padişah, kendisine yakın isimlerin tesirinde kalarak şeyhülislamı görevinden uzaklaştırabilirdi. Nitekim Bostanzade hem Sinan Paşa hem de Anadolu kazaskeri ve dönemin ünlü şairi Baki ile aralarındaki ihtilaftan dolayı üç yıl yürüttüğü görevinden azledildi.³³

Bu durum, diğer şeyhülislamın daha ılımlı davranması gerektiği yönünde bir uyarı olarak değerlendirilebilir. Öyle ki Şam beylerbeyi ve kadısının, örfi bir vergi sebebiyle Şam defterdarını şikâyet ederek, defterdarın öldürülmesi gerektiğini savunmaları üzerine Sultan III. Murad, durumu şeyhülsalama aktarmıştır. *Bostanzade Mehmed Efendi*'nin yerine göreve başlayan *Bayramzade Zekeriyya Efendi*, defterdarın tövbe etmesinin yeterli olacağını belirtmiş ve durumu kontrol altına almıştır.³⁴

Zekeriya Efendi'nin ölümüyle, *Bostanzade Mehmed Efendi* yeniden şeyhülislam olmuştur.³⁵ Osmanlı tarihinde azledildikten sonra ikinci kez meşihat makamına getirilen ilk isim Bostanzade'dir.³⁶ Bu arada *hâce-i sultani* unvanıyla sarayda önemli bir yer edinen ve özellikle devletin dış siyasetinde etkili olan Hoca Sadeddin Efendi, mevcut şeyhülislamı gözden düşürmeye çalıştı. Sadeddin Efendi, meşihat makamında bulunan Bostanzade'nin en önemli

³⁰ *Tarih-i Selânikî (971-1003/1563-1595)*, I, s. 225.

³¹ Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi*, II, (haz. Bekir Sıtkı Baykal), T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 127-131.

³² *Tarih-i Selânikî (971-1003/1563-1595)*, I, s. 270; *Bostanzâde Mehmed Efendi Defteri*, s. 20.

³³ Mehmet İpşirli, "Bostanzâde Mehmed Efendi", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 6, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 311.

³⁴ Mehmet İpşirli, "Bostanzâde Mehmed Efendi", s. 311.

³⁵ Mehmet İpşirli, "Bostanzâde Mehmed Efendi", s. 311.

³⁶ *Kadıasker Mülâzım Ruznamçelerinden Bostanzâde Mehmed Efendi Defteri*, (yay. haz. Yasemin Beyazıt), TTK Yayınları, Ankara 2020, s. 19.

rakibi idi.³⁷ *Bostanzade Mehmed Efendi*, atandığı görevini ölene kadar beş yıl boyunca yürütmüştür. Görevde olduğu zaman zarfında siyasi olaylarla da çok yakından ilgilenmiştir.³⁸

1.2. Sultan III. Mehmed'in Şeyhülislamı (1595-1603)

Bostanzade ölünce Sultan III. Mehmed, validesi Safiye Sultan ve Sadrazam Hadım Hasan Paşa'nın muhalefetine rağmen hocası *Sadeddin Efendi*'yi şeyhülislamlığa getirtti (1 Nisan 1598).³⁹ III. Murad ve III. Mehmed'e hocalık yapmış Sadeddin Efendi, henüz şeyhülislam olmadan da devletin iç ve dış siyasetinde alınan kararlarda büyük etkiye sahip olmuştu. Sultan III. Murad'a Avusturya seferine çıkmaması yönünde telkinlerde bulunan Hoca Sadeddin, III. Mehmed'in devam eden sefere çıkmasında ve Haçova'nın kazanılmasında büyük rol üstlenmiştir. Öyle ki bu zaferin ardından kendisinin ünü daha da artmıştır. Selefî *Bostanzade Mehmed Efendi*'yi gözden düşürünce, Sultan III. Mehmed vezirliklere ve ilmiye rütbelerine tayin edilecek olanlar için Hoca Sadeddin ile fikir alışverişinde bulunulmasını istemiştir. Böylece Hoca Sadeddin bulunduğu mevki iyice sağlama aldı. Hatta selef-halef olan Koca Sinan Paşa ve Damat İbrahim Paşa gibi iki önemli isim, Sadeddin ile iyi geçinmek zorunda kalmışlardı. Hoca Sadeddin, Damat İbrahim'in görevden alınıp yerine Çığalazade Sinan Paşa'nın sadrazam olmasını talep edince, valide Safiye Sultan ile arası açıldı. III. Mehmed, annesinin telkinleriyle İbrahim Paşa'yı görevinde tutarken, Sadeddin Efendi'yi hocalıktan azletti. 10 ay sonra İbrahim Paşa'nın sadareten alınması ve Bostanzade'nin ölmesi, Sadeddin Efendi için bir fırsat oldu ve 1 Nisan 1598 tarihinde hâce-i sultânî unvanı ile ulûfesi bâki kalmak şartıyla şeyhülislamlığa getirildi.⁴⁰

Vefat ettiği 2 Ekim 1599 tarihine kadar 18 ay 1 gün şeyhülislamlık yapan Sadeddin Efendi'nin ilk işi Hadım Hasan Paşa'ya karşı valide sultanla ve İbrahim Paşa'nın ekibiyle arasını düzeltmek oldu. İntikam alma dürtüsüyle hareket eden yeni şeyhülislam, yeniden kazandığı güçle Hasan Paşa'nın sadareten ayrılmasına sebep oldu. Sadrazam Hasan Paşa'nın, Bostanzade öldüğü vakit şeyhülislamlık makamına Hoca Sadeddin'in değil de dönemin ünlü şairi Baki'nin ya da Karaçelebizade Hüsam Efendi'nin getirilmesi yolundaki gayretleri padişah hocasının dikkatinden kaçmamıştı.⁴¹ Hasan Paşa'nın yüksek devlet görevlerini açık arttırmayla sattığı ve aldığı paraları valide sultana verdiği yolundaki şayialardan istifade ederek onun azledilmesinde başarı gösterdi.⁴²

Hasan Paşa'yı takiben önce Cerrah Mehmed Paşa sonra üçüncü kez Damat İbrahim Paşa sadarete getirildi. İbrahim Paşa, artık Sadeddin Efendi ile uyumlu çalışması gerektiğinin bilincindeydi ve ona göre hareket ediyordu. Dönemde gerçekleşen Macaristan seferinde Serdar Satırcı Mehmed Paşa'ya gerekli talimatı bizzat şeyhülislam vermişti. Hatta başarısız olunca bir mektupla ordu serdarını azarlamaktan da geri durmamıştı.⁴³

Padişahların tecrübesizliği şeyhülislamların yetki alanlarını genişletince dış siyasette daha çok palazlandıkları görülmüştür. Mesela Hoca Sadeddin'in Kırım Hanı II. Gazi Giray ile mektuplaştığı ve onunla iyi ilişkiler kurduğu görülmektedir.⁴⁴ Hoca Sadeddin'in dış ilişkilerdeki

³⁷ Şerafettin Turan, "Hoca Sâdeddin Efendi", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 197; *Bostanzâde Mehmed Efendi Defteri*, s. 22.

³⁸ Mehmet İpşirli, "Bostanzâde Mehmed Efendi", s. 311.

³⁹ Feridun M. Emecen, *İmparatorluk Çağı'nın Osmanlı Sultanları – II*, İSAM Yayınları, İstanbul 2021, s. 116-117.

⁴⁰ Şerafettin Turan, "Hoca Sâdeddin Efendi", s. 197.

⁴¹ Abdülkadir Özcan, "Hadım Hasan Paşa", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 15, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s. 5.

⁴² Feridun M. Emecen, *İmparatorluk Çağı'nın Osmanlı Sultanları – II*, s. 116-117.

⁴³ Şerafettin Turan, "Hoca Sâdeddin Efendi", s. 197.

⁴⁴ Şerafettin Turan, "Hoca Sâdeddin Efendi", s. 197.

tecrübesi 1580 yılında İngiltere'ye Osmanlı topraklarında ticaret yapma hakkı veren bir antlaşmayı imzalamasındaki aktif rolünden de anlaşılmaktadır.⁴⁵

Hoca Sadeddin'den sonra, ilmiye mesleğinin en yüksek payesi olan şeyhülislamlık makamına *Sunullah Efendi* geçti. Yeni şeyhülislam içte ve dışta devleti meşgul eden hususlarda ağırlığını hissettirmiş ve toplumu ilgilendiren konularla yakından ilgilenmiştir.⁴⁶ Dönemin önemli olaylarından kira kadın Esperanza Malchi hadisesinde verdiği fetva ile kira kadının taraftarlığını yapmıştı. Safiye Sultan'a yakınlığı ile tanınan Esperanza Malchi, sarayda büyük bir nüfuz elde etmişti. Ticaret ve iltizam işlerinden dolayı büyük bir servet edinmişti. Oğlunu İstanbul gümrüklerinin başına getirmeyi başararak cizye ve koyun vergisi iltizamlarını da ele geçirmişti. Bu hızlı yükseliş ve büyük servet, üç aylık maaşları güç bela ödenen İstanbul'daki sipahilerde büyük rahatsızlık uyandırdı.⁴⁷ Dönemde Anadolu'yu her açıdan etkileyen Celali İsyanlarının⁴⁸ yanında büyük bir ekonomik buhran da vardı. Askerler kira kadının tasarrufundaki gümrük iltizamından devlete teslim ettiği ve buradan sipahilere dağıtılan paraların kalp (sahte ya da ayarı bozuk) olduğunu ileri sürerek harekete geçtiler⁴⁹ ve *Şeyhülislam Sunullah Efendi*'den kira kadını öldürmek için fetva istediler. Şeyhülislam, zimmi olduğu için kira kadını katletmenin şeran caiz olmadığını belirttiği gibi sürgün edilmesi yolunda bir öneride bulundu. Ancak bu cevap tatmin edici olmadı ve kira kadın saklandığı yerden yakalanıp oğluyla birlikte öldürüldü.⁵⁰ Valide sultan, Sunullah Efendi'yi sipahileri tahrik ettiği gerekçesiyle suçlayarak bu durumdan duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir.⁵¹

Sunullah Efendi, sipahilerin kira kadın için istediği idam fetvasına hayır dese de Eflak Voyvodası Mihâl'in elçisinin öldürülmesi için evet demekten çekinmedi. 1601 yılında elçi Dimo, Yanova ve Lipve kalelerinin durumunu öğrenmek için İstanbul'a geldiğinde Sadaret Kaymakamı Hafız Ahmed Paşa, Mihâl ve elçisinin daha önce kendisini aldattıkları ve çok sayıda Müslümanın hayatına mal oldukları gerekçesiyle onlardan intikam almak istedi. Bunun için de Şeyhülislam Sunullah Efendi'nin fetvasına ihtiyaç duydu. Şeyhülislam'ın *katledilmeleri vaciptir* fetvası üzerine elçi Dimo idam edilince, *elçiye zevâl aklen ve şeran kabul edilemez* diyerek bu talihsiz uygulamadan rahatsızlık duyan Sadrazam İbrahim Paşa, durumu padişaha arz etmiştir. Bunun üzerine Sultan III. Mehmed, Hafız Ahmed Paşa'yı sadaret kaymakamlığından almıştır.⁵² Esasen bu ve benzeri vakalarda alınan fetvaların, hadisenin gerekçelerini güçlendirmeye ve meşrulaştırmaya yönelik olduğu açıktır.

Sunullah Efendi'nin tartışmalara yol açan bir diğer kararı da Celali lideri Karayazıcı Abdülhalim ile ilgilidir. Celali denilen zümrelerin bir araya gelerek toplu bir isyana giriştikleri Karayazıcı olayı Anadolu'da halkın büyük sıkıntılar yaşamasına ve yer değiştirmesine sebep oldu. Bu hadise devlet için büyük bir tehlike arz ettiği gibi Osmanlı sosyal ve ekonomik

⁴⁵ Ömür Yanar, "Osmanlı Merkezi İdaresinde Siyasi Güçler Dengesi Bağlamında Şeyhülislam (16. Yüzyıl Sonlarından 17. Yüzyıl Ortalarına Kadar)", *Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9/33 (2022), s. 60.

⁴⁶ Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî (1003-1008/1595-1600)*, II, (haz. Mehmet İpşirli), TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 825-826.

⁴⁷ Neslihan Ünal, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yahudi Kadınları", *Tarih Okulu Dergisi*, XXIX (Mart 2017), s. 157; Erhan Afyoncu vd., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, s. 50-51.

⁴⁸ Celali İsyanları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyanları*, Barış Yayınevi, Ankara 1999.

⁴⁹ Feridun M. Emecen, *İmparatorluk Çağı'nın Osmanlı Sultanları – II*, s. 118.

⁵⁰ Neslihan Ünal, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yahudi Kadınları", s. 157-158; Kira kadın için ayrıca bkz. *Tarih-i Selânikî*, II, s. 854-857.

⁵¹ Naimâ Mustafa Efendi, *Naimâ Târîhi*, I, (çev. Zuhuri Danişman), Zuhuri Danişman Yayınevi, İstanbul 1967, s. 238.

⁵² *Naimâ Târîhi*, I, s. 256-257. Sunullah Efendi'nin fetvası şu şekildedir: *Gerek Mihâl ve gerek elçisi olan mel'un-ı pür mekr ü âlin bir veçhile ahd ü emânı şer'an maktûl olmayub, elbette katl ü tenkil olunmaları vacibdir*. Mehmet İpşirli, "Şeyhülislam Sun'ullah Efendi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu Hattıra Sayısı*, 13 (1983-1987), s. 214.

yapısında önemli değişimlerin başlangıcını da oluşturdu. Beylik veya beylerbeylik iddiasıyla devlete başkaldıran Karayazıcı gerek Sunullah Efendi'nin gayretleriyle gerekse şeyhülislamın Anadolu'da kadılık yapan yeğeni Çelebi Kadı'nın isyancı lehine yazdığı mektuplarla hükümeti etkilemesi sonucunda affedildi.⁵³ Bu affa rağmen Karayazıcı'nın çıkardığı karışıklıklar, Sunullah Efendi'nin tenkit edilmesine ve 2 Ağustos 1601 yılında görevinden azledilmesine yol açtı. Göreve yeniden kabul edilmesine kadar geçen beş aylık zaman diliminde devlet meselelerinden uzak durmadı. Örneğin Sadaret Kaymakamı Damat Halil Paşa'nın rüşvete meyilli olduğu bilgisini sultana ulaştırmış ve kaymakamı görevinden uzaklaştırmıştır. Yerine Saatçi Hasan Paşa getirilmiş olsa da Anadolu'da artan karışıklıklar Saatçi Hasan Paşa'nın azline ve Sunullah Efendi ile sıkı temasta olan Güzelce Mahmud Paşa'nın sadaret kaymakamı olmasına yol açtı.⁵⁴

Aslında Sunullah Efendi ile Sadrazam Yemişçi Hasan Paşa arasında bir ihtilaf söz konusuydu. Bu anlaşmazlık ikinci kez göreve getirilen Sunullah Efendi'nin 34 gün sonra yeniden azlini etkiledi. Her iki isim arasındaki çekişmede taraflar, askere dayanmayı tercih ettiler. Sadrazam yeniçerileri yanına alırken, Sunullah Efendi ve Güzelce Mahmud Paşa yeniçerilerin rakibi olan sipahileri yanlarına çektiler. Sadrazam arkasına aldığı yeniçerilere güvenerek, padişaha bir arzda bulundu. Bu arzda yaşanan olumsuzlukların baş aktörü olarak anılan Sunullah Efendi aynı zamanda sipahilerin ayaklanmasının sebebi olarak da gösterilmiştir. Buna gerekçe olarak da şeyhülislamın hilafet makamını hedeflediğine dikkat çekilmiştir. Bütün bunlara dayanarak şeyhülislamın ya idamının gerçekleşmesini ya da Rodos'a sürülmesinin yeniçerilerce arzulandığını da eklemiştir. Ayrıca Sadaret Kaymakamı Güzelce Mahmud Paşa'nın isyandaki rolünden dolayı öldürülmesinin uygun olduğuna dair fikir beyan etmiştir.⁵⁵ Yemişçi Hasan Paşa, siyasi gücünü korumak için Sunullah Efendi'nin katledilmesini arzu etmiştir. Fakat ulema sınıfına mensup olanlar, Şeyh Bedreddin olayında görüldüğü üzere devletin selametine karşı ağır hareketlere teşebbüs etmedikleri takdirde, işledikleri suçların derecesine bakılmaksızın siyaseten katledilmek yerine azil ya da sürgün cezalarına çarptırılırlardı.⁵⁶ Nitekim yaşanan hadiseler, fiilen görevde bulunan şeyhülislamın *muharrik-i fitne* yakıştırmasıyla azlini beraberinde getirmiştir. Sunullah Efendi, her ne kadar saklanarak ortamın durulmasını beklediyse de bu durum görevden el çektilmesine engel olamadı.⁵⁷

Yeniçerinin desteklediği Yemişçi Hasan Paşa, padişahın da onayını alınca sipahi ayaklanmasını bastırdı. İsyanın elebaşları idam edilmek suretiyle sipahiler kontrol altına alındı.⁵⁸ Sunullah Efendi'nin azli sadrazamın yetki alanını genişletti. Bu gücün etkisiyle bazı tayin ve azillere kalkışan Yemişçi, birtakım yeni vergilerin yürürlüğe girmesinde de etkili oldu. Ancak onun bu faaliyetleri pek hoş karşılanmadı. Sadrazamın iktidarı, başta yeni şeyhülislam *Ebulmeyamin Mustafa Efendi* olmak üzere yeniçeri ve darüssaade ağalarının da işine gelmemişti. Bunun üzerine Sultan III. Mehmed'e sadrazamın yeniçerilerle anlaştığını ve mührü isteseler bile kendisine iade etmeyeceğine dair telkinlerde bulununca, Yemişçi Hasan Paşa

⁵³ Mücteba İlgürel, "Karayazıcı Abdülhalim", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 482-483.

⁵⁴ Mehmet İpşirli, "Sun'ullah Efendi", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 37, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 531.

⁵⁵ Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Târîhi Metin ve İndeks (1003-1045/ 1595-1635)*, III, (haz. Şevki Nezihi Aykut), TTK Yayınları, Ankara 2004, s. 692, 736; Feridun M. Emecen, *İmparatorluk Çağı'nın Osmanlı Sultanları – II*, s. 123.

⁵⁶ Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl*, Phoenix, Ankara 2017, s. 109-114.

⁵⁷ Ekmeleddin İhsanoğlu, *Silsile-i Ulemâ Mecmuası*, s. 63, 95; Mehmet İpşirli, "Sun'ullah Efendi", s. 531.

⁵⁸ Feridun M. Emecen, *İmparatorluk Çağı'nın Osmanlı Sultanları – II*, s. 123.

görevinden azledildi ve akabinde öldürüldü.⁵⁹ Yemişçi'nin yerine Mısır'da bulunan Malkoç Ali Paşa getirildi.⁶⁰

Sadrazamın öldürülmesi Sunullah Efendi'nin elini güçlendirdi. Bu arada Sultan III. Mehmed vefat etmiş ve yerine oğlu I. Ahmed geçmiştir (21 Aralık 1603).

1.3. Sultan I. Ahmed'in Şeyhülislamı (1603-1617)

Sultan I. Ahmed tahta geçtikten sonra belli bir zamana kadar devlet yönetimi konusunda çok etkin olamadı. Sultan daha ziyade hocası Mustafa Efendi tarafından yönlendiriliyordu. Hoca Mustafa Efendi ile anlaşamayacağı anlaşılan Şeyhülislam *Ebulmeyamin Mustafa Efendi* görevinden azledildi⁶¹ ve 8 Haziran 1604 tarihinde *Sunullah Efendi* üçüncü kez meşihat makamına getirildi. Bu yeni dönemde yine bizzat idarenin içinde yer aldı, askeri kararlarda ve dahi meşveret meclislerinde aktif rol oynadı. 21 Haziran 1606 tarihinde sadrazam olan Derviş Paşa ile karşı karşıya geldiği gibi daha ileri giderek bir meşverette sultanla dahi tartışmıştır.⁶² Bu tartışmanın sebebi İran üzerine yapılması planlanan seferdi. Derviş Paşa, sadarete gelmeden evvel “veziriazamlar serdar olup ordunun başına geçmediği sürece Şark meselesinin halledilemeyeceğini” savunmaktaydı. Sadrazam olmasına rağmen sefere gitmemek için çeşitli gerekçeler sunmaktaydı.⁶³ Öyle ki zahire sıkıntısı yaşanabileceğini öne sürerek seferin bir yıl sonraya ertelenmesi için Sultan I. Ahmed'i ikna noktasına getirmişti. Ancak Üsküdar'da bulunan ordunun sefere çıkmasının daha uygun olacağını ileri süren Sunullah Efendi, Derviş Paşa'nın da sefere katılması gerektiğini,⁶⁴ hareket halindeki ordunun yabancı elçiler nezdinde iyi bir intibah uyandıracağını ve düşmanı ürküteceğini savunuyordu. Ordunun en azından Halep'e kadar gidip kışı orada geçirmesini, zahire temini hususunda seferdeki ordunun gerekçe gösterileceği üzerinde de ısrarla duruyordu. Sunullah Efendi'nin bu yaklaşımı üzerine I. Ahmed, Üsküdar'daki askerin sefer yoluna koyulmasını kabul etti ve ordunun başında Deli Ferhad Paşa'yı görevlendirdi. Sunullah Efendi'nin, zahire temini için iç hazineden yardım talebi karşılık bulmayınca Mısır hazinesinden takviye istedi. Padişahın şahsi masraflarına ayrılmış Mısır hazinesi için yapılan bu teklif; *Mısır hazinesi bizim ceyb harçlığımızdır, andan nice verilür* ifadeleriyle karşılık bulmadı. Bu istişare toplantısından sonra Derviş Paşa, kendisini sefere göndermek istediği için Sunullah Efendi'ye karşı iyice bilendi ve onun azline sebep oldu (28 Temmuz 1606). Yeni atama ile meşihata getirilen *Ebulmeyamin Mustafa Efendi*'nin yaklaşık dört ay sonra vefat etmesi, Sunullah Efendi'ye 23 Kasım 1606 tarihinde şeyhülislamlığın kapısını yeniden açtı.⁶⁵ İntikam duygusuyla hareket eden Sunullah Efendi, Şark seferine giden Deli Ferhad Paşa'nın başarısızlığını⁶⁶ ve Anadolu'da Celalilerden kaynaklı karışıklığı fırsata çevirdi. Derviş Paşa'nın icraatlarının yetersiz olduğu konusunda padişahı ikna ederek, önce görevden azline akabinde idamına (9 Aralık 1606) sebep oldu. Derviş Paşa'dan boşalan koltuğa Sunullah Efendi'nin önerisiyle Kuyucu Murad Paşa getirildi.⁶⁷ Kısa bir süre sonra Kırım hanlığının tayin meselesine⁶⁸ müdahil olması ve devlet adamlarıyla ters düşmesi

⁵⁹ Orhan F. Köprülü, “Hasan Paşa, Yemişçi”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 16, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s. 342-343.

⁶⁰ Feridun M. Emecen, *İmparatorluk Çağı'nın Osmanlı Sultanları – II*, s. 124.

⁶¹ Feridun M. Emecen, *İmparatorluk Çağı'nın Osmanlı Sultanları – II*, s. 143-144.

⁶² Mehmet İpşirli, “Şeyhülislam Sun'ullah Efendi”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu Hatıra Sayısı*, 13 (1983-1987), s. 214.

⁶³ *Mustafa Sâfi'nin Zübdetü't-Tevârih'i*, II, (haz. İbrahim Hakkı Çuhadar), TTK Yayınları, Ankara 2003, s. 46; Feridun M. Emecen, *İmparatorluk Çağı'nın Osmanlı Sultanları – II*, s. 150.

⁶⁴ Fikret Sarıcaoğlu, “Derviş Paşa”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 9, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 195-196.

⁶⁵ *Hasan Bey-zâde Târîhi*, III, s. 847-854; *Naîmâ Târîhi*, I, s. 466-468, s. 471; *Zübdetü't-Tevârih*, II, s. 49.

⁶⁶ Feridun M. Emecen, *İmparatorluk Çağı'nın Osmanlı Sultanları – II*, s. 153-154.

⁶⁷ Fikret Sarıcaoğlu, “Derviş Paşa”, s. 196. Derviş Paşa'nın katli için bkz. *Naîmâ Târîhi*, I, s. 471-474.

⁶⁸ Kırım Hanlığına tayin meselesi için bkz. *Naîmâ Mustafa Efendi, Naîmâ Târîhi*, II, (çev. Zuhuri Danışman), Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul 1968, s. 555-558.

sonucunda 5 Haziran 1608 yılında son kez azledildi. Bundan sonra inzivaya çekildi ve dört yıl sonra da vefat etti.⁶⁹

Sunullah Efendi'nin ikinci ve üçüncü azillerinde kısa süreliğine de olsa *Ebulmeyamin Mustafa Efendi* hizmet etmiştir. 7 Şubat 1603 yılındaki ilk atanma döneminde I. Ahmed'in imamı Mustafa Safi Efendi ile arası açıldı. Sadaret kaymakamı Kasım Paşa ile birlik olduğu gerekçesiyle 8 Haziran 1604 yılında emekli oldu. 28 Temmuz 1606 tarihindeki ikinci şeyhülislamlık dönemi dört ay sürdü ve 23 Kasım 1606 yılında vefat etti.⁷⁰

Sunullah Efendi'nin ilk azlinden sonra yerine Hoca Sadeddin'in oğlu *Mehmed Efendi* getirildi (2 Ağustos 1601). Hocaade'nin görevi, Sunullah Efendi'nin yeniden şeyhülislam olduğu 5 Ocak 1603 tarihine kadar sürdü. Sunullah Efendi'nin dördüncü kez azlinden sonra yeniden göreve getirildi ve ölene kadar bu makamda kaldı.⁷¹

Görev süresi toplam sekiz buçuk yılı aşan Hocaade Mehmed Efendi, tıpkı babası gibi idari ve siyasi olaylarda etkili oldu. Yine kendisinden önceki meslektaşları gibi bazı devlet adamlarıyla anlaşmazlığa düştü ki bunlardan biri de Veziriazam Nasuh Paşa'dır. Nasuh Paşa'nın, ilmiye mensuplarının tayin durumuna daha evvel vezirler tarafından icra edilen bir görev olması gerekçesiyle müdahil olması ve herhangi bir meşverette bulunmadan bazı kadılıkları direkt padişaha arz etmesi, Hocaade'nin hoşuna gitmedi.⁷²

Nasuh Paşa, aynı zamanda Padişah damadı idi. Bu vesileyle devşirdiği güç çevresindekileri ve kapı halkını da rahatsız etmekteydi. Nasuh Paşa'nın kendi adamlarını değişik mali görevlerle Anadolu'ya yollayıp kanunsuz vergi, haraç toplattığı da şikâyet konusu olmuştu. Daha da ötesi Şah Abbas ile gizlice ittifak kurduğu yönündeki şayialar ile saltanat kurmak veya Kırım hanını tahta geçirmek istediğine dair iddialar, padişah damadının sonunu hazırladı. Şeyhülislam Hocaade Mehmed Efendi, Darüssaade Ağası Mustafa Ağa ve Sultan imamı Safi Mustafa Efendi'nin düşmanlıklarının da etkisiyle idam edildi.⁷³

Hocaade Mehmed Efendi 2 Temmuz 1615 tarihine kadar görevini icra etmiştir. Söz konusu tarihte, vebadan vefat edince yerine kardeşi *Hocaade Esad Efendi* geçmiştir.⁷⁴

1.4. Sultan I. Mustafa ve Sultan II. Osman'ın Şeyhülislamı (1617-1622)

2 Temmuz 1615'te henüz Sultan I. Ahmed'in saltanatı döneminde şeyhülislam olan Esad Efendi, 21 Mayıs 1622 yılına kadar görevini icra etmiştir.

Sultan I. Ahmed'in vefatından sonra Osmanlı'nın yönetim yapısı ve taht veraseti sisteminde önemli değişiklikler yaşandı.⁷⁵ I. Ahmed'in Mahfiruz Hadice Sultan'dan olma oğlu şehzade Osman dururken, kardeşi Mustafa'nın saltanatı tanındı. I. Mustafa'ya taht yolunu açan isimlerin başında Şeyhülislam Hocaade Esad Efendi gelmektedir. Şeyhülislam; Kaymakam Sofu Mehmed Paşa ile ileri gelen devlet adamlarını kendi safına çekmeyi başarmıştı. İttifak neticesinde tahta oturan I. Mustafa'nın saltanatını, I. Ahmed'in eşlerinden Kösem Sultan da

⁶⁹ Mehmet İpşirli, "Sun'ullah Efendi", s. 531.

⁷⁰ Mehmet İpşirli, "Ebülme'yamin Mustafa Efendi", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 10, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 362-363.

⁷¹ Mehmet İpşirli, "Mehmed Efendi, Hocaade", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 28, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, s. 452-453.

⁷² Mehmet İpşirli, "Mehmed Efendi, Hocaade", s. 453.

⁷³ Ömer İşbilir, "Nasuh Paşa", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s. 427-428.

⁷⁴ *Na'imâ Târihi*, II, s. 682.

⁷⁵ Mehmet Öz, *Kanun-ı Kadimin Peşinde Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2019, s. 133.

desteklemekteydi.⁷⁶ Onun bu davranışı oğullarının hayatta kalmasını sağlayarak, ileride valide sultan olma amacını taşımaktaydı. Zira akli melekeleri yerinde olmayan Mustafa'nın tahttan indirilmesi ve oğullarından birinin tahta geçmesi daha kolay olacaktı.⁷⁷

22 Kasım 1617- 26 Şubat 1618 tarihleri arasında 94 gün tahtta kalan I. Mustafa'nın etrafa para saçmak, devlet adamlarına adaba aykırı hareketlerde bulunmak gibi akla aykırı davranışlar sergilemesi onun padişahlık yapamayacağını göstermekteydi. Bu sebeple Şeyhülislam Hocaşade Esad Efendi ve Sofu Mehmed Paşa valide sultan ile anlaşarak Sultan I. Mustafa'yı şeran tahttan indirdiler.⁷⁸ Sultan I. Mustafa'yı tahta çıkaran aynı zamanda oradan indiren şeyhülislam, sultanın otoritesine karşı çıkabilecek ve hatta veraset meselesini belirleyebilecek kadar önemli bir gücün sahibi olduğunu ispatlamıştı. Siyaset sahnesinde bu yeterliliğe sahip olan şeyhülislam,⁷⁹ bu kez hanedanın büyük şehzadesi Osman'ın Osmanlı tahtına çıkmasında etkin rol oynamış ve yeni sultana biat edenlerin başında gelmiştir.⁸⁰ Tahta çıkan hanedan mensuplarının hükümdarlığını onaylayan biat yemini, başlarında şeyhülislamın olduğu üst düzey ulema tarafından yerine getirilirdi.⁸¹ Böyle olsa da II. Osman, kendisinin yerine amcasını tahta oturtan kaymakam ve şeyhülislama kırgın olmanın ötesinde büyük bir kızgınlık beslemekteydi. Bu sebeple cülusundan sonra Sofu Mehmed Paşa'yı kaymakamlıktan alarak Sivas valiliğine atadı ve yerine damat Mehmed Paşa'yı getirdi. Esad Efendi'nin de derecesini düşürerek, ulema tayini ve diğer işleri hocası Ömer Efendi'nin tasarrufuna bıraktı.⁸²

II. Osman Lehistan üzerine sefere çıkmadan önce kardeşi şehzade Mehmed'in katli için fetva istemiş ancak Esad Efendi bu duruma şiddetle karşı çıkmıştır. Bunun üzerine ilgili fetva Rumeli Kazaskeri Taşköprüzade Kemaleddin Mehmed Efendi'den alınmıştır.⁸³ Bu özel koşul göstermektedir ki Genç Osman devlet içinde mutlak bir mevki kazanma gayretindedir. Öyle ki Türk hükümdarları kendi iktidarlarına ortak veya onun üstünde bir otorite tanımadıklarını tarihin her döneminde göstermişlerdir.⁸⁴

Şeyhülislamın sefere gitmesi adet olmadığı halde Esad Efendi'nin, Sultan II. Osman ile sefere gittiği görülmektedir. Zaten gönülsüz çıkılan bu sefer yolunda, ordunun İsakçı'da konakladığı sırada hastalığını bahane ederek geri dönmüştür.⁸⁵

Lehistan Seferi dönüşü II. Osman, Şeyhülislam Esad Efendi'nin kızı Akile Hanım ile nikâhlandı. Bu nikâhtaki amaç, hocası Ömer Efendi'ye tanınan yetkilerin Ömer Efendi⁸⁶ tarafından sertçe kullanılmasından ötürü kırgınlığı olan ulemayı Esad Efendi aracılığıyla yanına çekmekti. Esad Efendi bu nikâha karşı çıksa da sonunda rıza göstermek zorunda kaldı. Padişah

⁷⁶ Feridun Emecen, "Mustafa I", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2020, s. 272.

⁷⁷ Günhan Börekçi, "İnkırâzın Eşiğinde Bir Hanedan: III. Mehmed, I. Ahmed, I. Mustafa ve 17. Yüzyıl Osmanlı Siyasî Krizi", *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 14(26), (2009/1), s. 61-62.

⁷⁸ Hasan Bey-zâde Târîhi, III, s. 915-920; Mehmet Öz, *Kanun-ı Kadimin Peşinde*, s. 133; Feridun Emecen, "Osman II", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s. 453.

⁷⁹ Günhan Börekçi, "İnkırâzın Eşiğinde Bir Hanedan", s. 63.

⁸⁰ *Topçular Kâtibi 'Abdülkadir (Kadrî) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil)*, I, (yay. haz. Ziya Yılmaz, TTK Yayınları, Ankara 2003, s. 670.

⁸¹ Ahmet İnancık, *Şeyhülislam İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Kanûnî Devrinde Osmanlı'da Hukukî Hayat*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2011, s. 19.

⁸² *Peçevî Tarihi*, II, s. 371; Hasan Bey-zâde Târîhi, III, s. 922-923.

⁸³ *Peçevî Tarihi*, II, s. 376.

⁸⁴ Halil İnalcık, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adâlet*, s. 36.

⁸⁵ M. Münir Aktepe, "Esad Efendi, Hocaşade", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 340.

⁸⁶ Hoca Ömer'in, yetkilerini katı bir şekilde kullanması Sultan Osman'ın onu ve maiyetindekileri azletmesine sebep olmuştur. Ekmeleddin İhsanoğlu, *Silsile-i Ulemâ Mecmuası*, s. 87.

ile şeyhülislam her ne kadar hısımlar olsalar da her iki isim arasında bir dostluğun perçinlendiğinden söz edilemez.⁸⁷

II. Osman'ın hacca gitme isteği, yine Esad Efendi ve ulema tarafından hoş görülmedi. Hatta bu farizayı yapmak yerine kendi adına bir cami inşa ettirmesinin daha sevap olacağı yolundaki kanaatini bildirse de padişah ikna olmamıştır. Bunun üzerine padişahların adaletle hükmetmelerinin hacca gitmelerinden daha evla olduğu yönünde çıkarılan fetva da işe yaramadı. Sultanın hacca gitme arzusuyla harekete geçmesi, ulema ve yeniçerinin ayaklanmasına yol açtı ve bu durum sultanın sonunu getirecek isyan hareketini başlattı. Şeyhülislam Esad Efendi, asilerin istekleri doğrultusunda hareket edip isyanı yatıştırmaya çalışsa da muvaffak olamadı.⁸⁸ Neticede Sultan II. Osman tahttan indirildi ve yerine akli dengesi yerinde olmayan I. Mustafa ikinci kez oturtuldu. Esad Efendi, bu duruma direnç gösterse de damadının öldürülmesinin önüne geçemedi. II. Osman'ın ölümüyle 21 Mayıs 1622 yılında görevinden istifa etti.⁸⁹

Sonuç

Ulemanın başı olan şeyhülislamların İslam hukukuna göre vermiş oldukları fetvalar şüphesiz önem arz etmektedir. Ancak bu uygulamanın zaman zaman amacından saptığı ve siyasete uyumlandığı anlaşılmaktadır. Şeyhülislamların vermiş oldukları fetvalar yalnızca dini meseleler ile alakalı değil hayatın her alanıyla ilgilidir. Devletlerarasındaki savaş-barış gibi konularda, iç meselelerde, her türlü hukuki, iktisadi mevzularda fetva makamına başvurulmuştur. Bu yapı, mevcut makamı tasarruf edenlerin yetkilerinin zamanla genişlemesine de imkân vermiştir.

Şeyhülislamların gerek idarî gerek askerî gerekse siyasî konularda sözlerinin geçerli olması ve uygulamalarının hayat bulması onların siyasî güçlerini göstermesi bakımından önem taşır. Osmanlı Devleti'nin en yüksek makamı olan saltanata oturacak isimlerin belirlenmesine kadar varan büyük bir gücü ellerinde bulunduran şeyhülislamlar, sadaret makamını tasarruf edenlere de karar vermişlerdi. Şeyhülislamların yürüttüğü bu siyaset, elbette şahsi çıkarların ve beklentilerin ön planda olduğu bir siyaset idi. Bunun bir sonucu olarak da güç savaşına girdikleri sadrazamları ya görevlerinden uzaklaştırmışlardı ya da öldürülmelerine sebep olmuşlardı. Şeyhülislamlar, karar mercii olma ve bu hiyerarşiyi koruma mücadelesi vermişlerdi. Öyle ki Damat İbrahim Paşa gibi sadrazamlar belli dönemlerde onlarla uyumlu hareket etmek zorunda kalmışlardır. Ancak sadrazamlar da gücü ellerine geçirdikleri vakit, intikam almaktan geri durmamışlardır.

Ayrıca bazı çevrelere tanınan iltimaslar, güç odaklarının rekabetinin bir sonucu şeklinde değerlendirilebilir. Nitekim devlet kadrolarına atanacak isimlerde liyakat geri planda bırakılmış, şahıslara hizmet edecek olanların alımlarına öncelik verilmişti.

Devletin içindeki bu güç savaşları iç ve dış siyasette bazen yanlış kararlar alınmasına yol açabilmekteydi. Orduda yeniçeri-sipahi düşmanlığının artması, yeniçerinin itaatsiz davranması bunun yanında sipahinin isyan girişimlerinde bulunması bu güç savaşlarının bir tezahürüdür. Elbette padişahların tecrübesiz oluşları ve iktidarlarını tam anlamıyla hissettirememeleri, onlara ait olan gücün farklı odaklar tarafından kullanılmasını ve ülkenin içinde bulunduğu şartları da unutmamak gerekir.

⁸⁷ Feridun Emecen, "Osman II", s. 454.

⁸⁸ Hüseyin Tugı, *Musibetnâme Tahlil-Metin ve İndeks*, (haz. Şevki Nezih Aykut), TTK Yayınları, Ankara 2010, s. 27-31 Feridun Emecen, "Osman II", s. 455.

⁸⁹ M. Münir Aktepe, "Esad Efendi, Hoca-zâde", s. 340; *Hasan Bey-zâde Târîhi*, III, s. 941-949.

Kaynakça

Afyoncu, Erhan; Ahmet Önal, Uğur Demir, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2010.

Akdağ, Mustafa; *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celalî İsyanları*, Barış Yayınevi, Ankara 1999.

Akgündüz, Ahmed; *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunnâmeleri, I*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2006.

Aktepe, M. Münir; "Esad Efendi, Hocazade", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 340-341.

Alan, Ercan; *Kadıasker Ruznamçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kadılık Müessesesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2015.

Atar, Abdulkadir; *Şeyhülislam Fetvaları Işığında Osmanlı'da İktisadi Hayat (XVIII. Yüzyıl)*, Albaraka Yayınları, İstanbul 2020.

Atar, Fahrettin; "Fetva", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 12, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 487-488.

Baltacı, Cahit; "Hâmid Efendi, Çivizade Damadı", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 15, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s. 460-461.

Berber, Emre; Abdullah Vefa Karataş, "Padişahın Denetlenmesinde Şeyhülislamın Rolü", *Kırkkale Hukuk Mecmuası*, 2(1), (2022), s. 235-262.

Börekçi, Günhan; "İnkırâzın Eşiğinde Bir Hanedan: III. Mehmed, I. Ahmed, I. Mustafa ve 17. Yüzyıl Osmanlı Siyasî Krizi", *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 14(26) (2009/1), s. 45-96.

Cumhurbaşkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Bab-ı Asafî Divan-ı Hümayun Sicillatı Mühimme Defterleri (A. DVNS. MHM. d.)*, No: 50, Hüküm 90.

Emecen, Feridun M.; *İmparatorluk Çağı'nın Osmanlı Sultanları – II*, İSAM Yayınları, İstanbul 2021.

Emecen, Feridun; "Mustafa I", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2020, s. 272-275.

Emecen, Feridun; "Osman II", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s. 453-456.

Güler, Nazenin Saadet; *Kuruluşundan Günümüze İstanbul II. Bâyezid Külliyesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2021.

Hasan Bey-zade Ahmed Paşa; *Hasan Bey-zade Târîhi Metin ve İndeks (1003-1045/ 1595-1635)*, III, (haz. Şevki Nezihi Aykut), TTK Yayınları, Ankara 2004.

Hezarfen Hüseyin Efendi; *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, (haz. Sevim İlğürel), TTK Yayınları, Ankara, 1998.

Hüseyin Tugi; *Musîbetnâme Tahlil-Metin ve İndeks*, (haz. Şevki Nezihi Aykut), TTK Yayınları, Ankara 2010

İhsanoğlu, Ekmeleddin; *Silsile-i Ulemâ Mecmuası Adlandırma, Manalandırma ve Yararlanma Teşebbüsü*, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 2024.

İlgürel, Mücteba; “Karayazıcı Abdülhalim”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 482-483.

İnalcık, Halil; *Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adâlet*, Kronik Kitap, İstanbul 2021.

İnanır, Ahmet; *Şeyhülislam İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Kanûnî Devrinde Osmanlı'da Hukukî Hayat*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2011.

İpşirli, Mehmet; “Abdülkadir Şeyhî Efendi”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, s. 244.

İpşirli, Mehmet; “Bostanzade Mehmed Efendi”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 6, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 311.

İpşirli, Mehmet; “Çivizade Mehmed Efendi”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 347-348.

İpşirli, Mehmet; “Ebülmeyâmin Mustafa Efendi”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 10, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 362-363.

İpşirli, Mehmet; “Kadızaade, Ahmed Şemseddin”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 96-97.

İpşirli, Mehmet; “Mehmed Efendi, Hocazade”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 28, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, s. 452-453.

İpşirli, Mehmet; “Sun‘ullah Efendi”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 37, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 530-532.

İpşirli, Mehmet; “Şeyhülislam Sun‘ullah Efendi”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu Hatıra Sayısı*, 13 (1983-1987), s. 209-256.

İpşirli, Mehmet; “Şeyhülislam”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 39, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s. 91-96.

İşbilir, Ömer; “Nasuh Paşa”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s. 426-428.

Kadıasker Atama Ruznâmçelerinden “Çivizade Mehmed Efendi Ruznâmçesi”, (yay. haz. Yasemin Beyazıt), TTK Yayınları, Ankara 2018.

Kadıasker Mülâzım Ruznâmçelerinden Bostanzade Mehmed Efendi Defteri, (yay. haz. Yasemin Beyazıt), TTK Yayınları, Ankara 2020.

Karaaslan, Muhammet Abdülmecit, Nevzat Bakırcı; *17. Yüzyıl Osmanlı'sında Siyâsî, İktisâdî, Sosyal, Hukûkî Hayat ve Şeyhülislâm Bâlizade Mustafa Efendi'nin Fetvaları*, Kitap Dünyası Yayınları, İstanbul 2022.

Köprülü, Orhan F.; “Hasan Paşa, Yemişçi”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 16, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s. 342-343.

Mehmed Süreyya; *Sicill-i Osmanî*, 3, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

Midilli, Muharrem; *Aile Hukukî Hayat ve Şeyhülislâm Osmanlı Aile Hukuku Üzerine 1001 Fetva (16.-18. Yüzyıllar)*, Fecr Yayınları, İstanbul 2023.

Mumcu, Ahmet; *Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl*, Phoenix, Ankara 2017.

Mustafa Sâfi'nin Zübdetü't-Tevârih'i, II, (haz. İbrahim Hakkı Çuhadar), TTK Yayınları, Ankara 2003.

Naîmâ Mustafa Efendi; *Naîmâ Târihi*, I, (çev. Zuhuri Danışman), Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul 1967.

Naîmâ Mustafa Efendi; *Naîmâ Târihi*, II, (çev. Zuhuri Danışman), Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul 1968.

Özcan, Abdülkadir; “Hadım Hasan Paşa”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 15, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s. 5.

Özcan, Tahsin; “Mehmed Efendi, Malûlzade”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 28, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Akara 2003, s. 456-457.

Peçevi İbrahim Efendi; *Peçevî Tarihi*, II, (haz. Bekir Sıtkı Baykal), T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999.

Saraçoğlu, Tuba Nur; *Osmanlı'nın Bilgeleri Molla Fenârî*, İlke Yayıncılık, İstanbul 2018.

Sarıcaoğlu, Fikret; “Derviş Paşa”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 9, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 195-196.

Selânikî Mustafa Efendi; *Tarih-i Selânikî (1003-1008/1595-1600)*, II, (haz. Mehmet İpşirli), TTK Yayınları, Ankara 1999.

Selânikî Mustafa Efendi; *Tarih-i Selânikî (971-1003/1563-1595)*, I, (haz. Mehmet İpşirli), TTK Yayınları, Ankara 1999.

Topçular Kâtibi 'Abdülkadir (Kadrî) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil), I, (yay. haz. Ziya Yılmaz), TTK Yayınları, Ankara 2003.

Turan, Şerafettin; “Hoca Sâdeddin Efendi”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 196-198.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988.

Ünal, Neslihan; “Osmanlı İmparatorluğu'nda Yahudi Kadınları”, *Tarih Okulu Dergisi*, XXIX (Mart 2017), s. 153-179.

Yanar, Ömür; “Osmanlı Merkezi İdaresinde Siyasi Güçler Dengesi Bağlamında Şeyhülislam (16. Yüzyıl Sonlarından 17. Yüzyıl Ortalarına Kadar)”, *Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(33) (2022), s. 54-71.

SALTANATI DÖNEMİNDE II. SÜLEYMAN'IN NEFSİ VE HAREMİ İÇİN ALINAN EŞYALAR

*Things Purchased For The Self and Harem of II Süleyman During His
Reign*

Gülser Yardım

Doç.Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Türkiye
e-mail: gulseryardim@nevsehir.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-3338-5982

Near East Historical Review

15/1, April/ Nisan 2025
e-ISSN: 2717-6363 (Online)
www.nehrreview.com

Article Type - Makale Türü : Research Article / Araştırma Makalesi
Received Date - Geliş Tarihi : 03.03.2025
Accepted Date - Kabul Tarihi : 17.04.2025
Pages - Sayfa : 19 - 25

doi : <http://dx.doi.org/10.29228/nehrreview.80994>

Citation - Atıf : Gülser Yardım, "Saltanatı Döneminde II. Süleyman'ın Nefsi Ve Haremi İçin Alınan Eşyalar", *Near East Historical Review*, 15/1, April, 2025, pp. 19 – 25.

SALTANATI DÖNEMİNDE II. SÜLEYMAN'IN NEFSİ VE HAREMİ İÇİN ALINAN EŞYALAR

*Things Purchased For The Self and Harem of II Süleyman During His
Reign*

Gülser Yardım

Doç.Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Türkiye
e-mail: gulseryardim@nevsehir.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-3338-5982

Öz

Osmanlı Devleti'nde herkesçe malum olan düzenli bir kayıt tutma geleneği bulunmaktadır. Bu durumu, devletin tüm kurumlarında hissetmek mümkündür. Aynı durum padişahın şahsıyla ilgili harcamalarda da vardır. Bu çalışma da böyle bir geleneğin sonucu tutulmuştur. Kaynak mahiyetindeki defter Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nden temin edilmiştir. Defterin künyesi TS.Mad. kutu no 1071'dir. Defter II. Süleyman'ın saltanat yıllarını kapsamaktadır. Asıl olarak defter, II. Süleyman'ın saltanat yıllarında harem-i hümayûna çeşitli gerekçelerle gelen pek çok değerli eşyanın kaydını içermektedir. Bu eşyaların ortak noktası padişahın haremine dâhil olan eşyalar olmasıdır. Harem-i Hümayûn'a dâhil olan eşyaların gelişi gerekçeleri ise padişahın nefsi için temin edilenler, devlet görevlilerinin ya da hanedan mensuplarının muhalefatından aktarılanlar, padişaha gelen hediyeler şeklinde sıralanabilir. Bu çalışma da padişahın nefsi için temin edilen eşyaları ele almayı planlanmaktadır. Bu sayede II. Süleyman'ın saltanat yıllarında haremine alınan eşyaların mahiyetleri hakkında fikir edinilecektir. Harem-i Hümayûn'a giren bu eşyaların genelde ihtiyaç üzerine ya da yıllık gelenekselleşen alımlardan oluştuğu anlaşılmıştır. Diğer yandan muhalefatlardan gelen mallar da bulunmaktadır. Alınan eşyalar da genellikle çeşitli amaçlarla kullanılan kumaş türleri, ev içi döşeme unsurları, giyim kuşam çeşitleri ve mücevherlerden oluşmaktadır. Bu sayede de II. Süleyman dönemi sarayda kullanılan kumaş türleri, çeşitli ev içi döşeme unsurları, giyim kuşam çeşitleri ve mücevherlerle ilgili izler sürülmüş olacaktır.

Anahtar Kelimeler: II. Süleyman, Harem-i Hümayûn, Osmanlı Sarayı, Giyim Kuşam, Kumaş, Mücevher.

Abstract

There is a well-known tradition of keeping regular records in the Ottoman State. This situation can be felt in all institutions of the state. The same situation also applies to the expenses related to the person of the sultan. This study was kept as a result of such a tradition. The source book was obtained from the Ottoman Archives of the Presidency of the Republic of Turkey. The book's identifier is TS.Mad. box no. 1071. The book covers the years of II. Süleyman's reign. In essence, the book contains the records of many valuable items that came to the imperial harem for various reasons during II. Süleyman's reign. The common point of these items is that they were included in the sultan's harem. The reasons for the arrival of the items included in the imperial harem can be listed as those provided for the sultan's self, those transferred from the retinue of state officials or members of the dynasty, and gifts received by the sultan. This study also plans to examine the items provided for the sultan's self. In this way, an idea will be obtained about the nature of the goods taken to the harem during the years of II. Süleyman's reign. It has been understood that these goods taken to the Imperial Harem are generally made up of needs or annual traditional purchases. On the other hand, there are also goods coming from the muhalefats. The goods taken generally consist of fabric types used for various purposes, home furnishing elements, clothing types and jewelry. In this way, traces will be traced about the fabric types used in the palace during the reign of II. Süleyman, various home furnishing elements, clothing types and jewelry.

Keywords: II. Süleyman, Harem-i Hümayun, Ottoman Palace, Clothing Fabric, Jewelry.

Giriş

II. Süleyman 15 Nisan 1642'de İstanbul'da doğmuştur. Babası Sultan İbrahim, annesi Saliha Dilaşub/Aşube Sultan'dır. IV. Mehmet'in saltanatı sırasında yaklaşık kırk yıl Şimşirlik'te tutulduğu bilinmektedir. 8 Kasım 1687 (2 Muharrem 1099) yılında tahta çıkmıştır.¹ 22 Haziran 1691 (25 Ramazan 1102) yılında da vefat etmiştir. Yaklaşık dört yıl tahtta kalan padişahın, saltanat yılları bir hayli çalkantılı geçmiştir. Özellikle Avustuya ve Venedik ile sınır boylarında büyük mücadeleler sürmüştür.²

Bu çalışma, II. Süleyman'ın saltanat yıllarında Harem-i Hümayûn'una giren eşyalar için tutulan bir defter vasıtasıyla yapılacaktır. Defter, "Şevketlü ve inayetlü padişahımız sultan hazretlerinin cülûs-ı hümayûnları vâkı oldukda hazine-i Enderûn-ı hümayûnlarına ba'de'l-yevm gelen hedaya ve emtialar defter-i kayd olundu fi 2 Muharrem sene 1099" notuyla başlamıştır. Bu da tahta çıktığı tarihtir. Yalnız ilk alımın 5 Cemaziye'l-evvel 1099'da yapıldığı görülmektedir.³ Dolayısıyla tahta çıktıktan yaklaşık 4 ay sonra harem ve padişahın şahsına bazı alımların başladığını göstermektedir. A ve b yüzlü olan defter 4a sayfasıyla başlayıp 13b sayfasına kadar devam etmektedir. Bir de 19 a sayfasında birkaç veri vardır. Son kayıt da 16 Cemaziye'l-ahir 1102 tarihlidir.⁴ Padişah, 25 Ramazan 1102 (22 Haziran 1691) tarihinde ölmüştür.⁵ Dolayısıyla ölmeden üç ay öncesinde de son kayıt yapılmıştır.

Defterin içeriğine bakıldığında iki farklı kanallardan gelen malların kaydının tutulmasıyla oluştuğu görülmektedir. Bunlardan biri muhallefât kayıtları, diğeri ise gelen hediyelerin kayıtlarıdır. Bu başlık başka çalışmada ele alınmıştır.⁶ Son olarak satın alınan ya da dış hazineden aktarılan malların kaydı da defterde bulunmaktadır ki bunlar çalışmanın kaynaklığını oluşturmaktadır.

Padişahın saltanatı boyunca harem-i hümayûnuna giren malların da "nefsi ve harem-i hümayûn için dış hazineden, çeşitli mahallerden ya da satın alınma yoluyla gelenler; muhallefattan gelenler; yıllık alınması mut'ad olup gelenler" şeklinde tanımlamalarla kaydedildiği görülmüştür. Çalışmada konu bu başlıklar altında ele alınmıştır.

1. Nefsi ve Harem-i Hümayûn İçin Dış Hazineden, Çeşitli Mahallerden ve Satın Alma Yoluyla Gelen Eşyalar

Bu grupta değerlendirilen verilerin bazen satın alınma durumu özellikle belirtilmiştir. Bazen de bir diğer mahalden hareme intikal ettirildiği kaydedilmiştir. Bazen de malın satın alınma durumu ya da geldiği mahal kaydedilmemiştir. Sadece padişahın nefsi için geldiği belirtilmiştir.

II. Süleyman tahta geçtikten sonra defterde ilk kaydedilen veri, 5 Muharrem 1099 tarihlidir ve "nefsi ve harem-i hümayûn için" notu düşülmüştür. Bu eşyaların tamamı kumaşlardan oluşmaktadır. Liste "telli Hâtâyî⁷ zirâ 7460, sade zirâ 216, telli kadife⁸ zirâ 183,5, diba-yî⁹ samî Acem zirâ 395, ma'hûd çuka¹⁰ zirâ 96" şeklinde kumaşlardan oluşmaktadır.¹¹

¹Tahta çıkış tarihinde 8 ya da 9 Kasım olabileceğiyle ilgili görüş farklılıkları vardır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, I. Kısım, TTK Yayını, Ankara, 1988, s. 496; Abdülkadir Özcan, "II. Süleyman", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 10, 2018, s. 75.

²Abdülkadir Özcan, "II. Süleyman", s. 75-80; Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Sultanları*, s. 288-297.

³TS.Mad, Kutu no 1071, s. 4a.

⁴TS.Mad, Kutu no 1071, s. 13b, 19a.

⁵Abdülkadir Özcan, "II. Süleyman", s. 80.

⁶Gülser Yardım, "II. Süleyman'a Saltanatı Döneminde Gelen Hediyeler (Pişkeşler)", *Osmanlı Kurumları ve Medeniyeti Tarihine Dair Yazılar-I*, Kömen Yayınları, Konya, 2024, s. 7-32.

⁷Hatay kumaşı. İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınları, Ankara, 2006, s. 596.

⁸Bir tarafı düz, diğer tarafı dik ve sıkı tüylü ve yumuşak kumaş. İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, s. 815.

⁹Diba, s. Dalli, çiçekli ipekten yapılan Hint kumaşı. İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, s. 344.

Zirâ, dirsekten parmak ucuna kadar gelen uzunluk ölçüsüdür. Dolayısıyla kumaşların metrelerce olması dikkat çekicidir.

Aynı ay kumaşlarla beraber döşemelik eşyaların “kapı ortası”ndan temin edildiği görülmüştür. Bu listede kumaş türleri olarak alaca elvan kutni,¹² Kaşmirî şal donluk, İstanbul dibası, Kaşmirî şal kuşak, atlas¹³ donluk, mai diba donluk, zer düzî kemha¹⁴ donluk örnek verilebilir. Bunun yanında ev içi döşemelik unsurların da alındığı görülmüştür. Mesela üç adet Mardin yasdığı, 25 çift Burusa (Bursa) yasdığı, bir adet Sakız perdesi, üç adet Sakız harir mak’ad¹⁵, bir adet kebîr kıta Acem kâlîçesi, üç adet vasat Acem kâlîçesi, iki adet sürmeli sûzenî vasat kıta mak’ad, bir adet kebîr sûzenî mak’ad, vasat kıta hali ve iki adet kadife mak’ad, iki adet sagîr kadife mak’ad, yedi çift Burusa yasdığı, bir adet Mardin perdesi, bir adet Sakız perdesi, altı adet Cezair velinçesi, üç adet vasat kıta Acem keçesi vardır.¹⁶

Aynı yılın Cemaziye’l-evvel 21’inde harem-i hümayûn döşemeleri için yalılardan döşemelik malzeme getirildiği görülmektedir. Mesela Hasan Kalfa Yalısı’ndan 18 tane Burusa yasdığı, 15 atik ve köhne sarı penbe minder gelmiştir. Mustafa Efendi Yalısı’ndan da 22 Burusa yasdığı, dört telli kadife köşe mak’adı, dört sade kadife mak’ad, dört Acem keçesi, üç kadife kapu perdesi, bir çuka kapu perdesi alınmıştır. Aynı gün mehterhaneden de 13 atik ve vasat sagîr Acem keçesi (müstamel), bir müstamel vasat Selanik keçesi temin edilmiştir. 2 Ramazan’da da yine Taşra Hazinesi’nden harem masrafı için 370 zirâ telli Hâtâyî gelmiştir.¹⁷ Bu bilgiler bize haremın yenilenmesi için bir takım çalışmalar yapıldığını göstermektedir. Aynı yılın 23 Zi’l-kade’sinde de yine nefsi-i hümayûn ve harem-i şerif için 600 zirâ sade Hâtâyî alınmıştır.¹⁸

Diğer yıllarda rastlanmayan sadece 1099 senesinin Ramazan ayında yapılan bir satın alma durumunun gerekçesi ise ıydıyyeliktir¹⁹ yani bayramlıktır. Buna göre “devletlü valide sultan ve taşra ve enderûndan olan sultanlar hazretleri üçün ve efendiler hazretleri” için padişahın vereceği bayramlık hediyeliklerinin satın alındığı görülmüştür. Satın alınan kumaş türleri şunlardır: 14 top çiçekli Hâtâyî, 5,5 top dimi seraser, on iki top sepuşluk seraser²⁰, 825 zirâ telli Hâtâyî, 114,5 sade Hâtâyî, 21 zirâ diba-yı Acem, 78 zirâ diba-yı Şamî, yedi buçuk adet kırmızı mahud çuka, on buçuk zirâ Firengi hare.²¹

1099 senesinde padişahın nefsi için ve hareme temin edilen malların genelde kumaş türleri ve bazı döşemelikler olduğu görülmüştür. Bir tane de ziynet eşyası temin edilmiştir. 25 Zi’l-hicce 1099’da 360 kuruşa 125 karat bir çift zümrüd küpe satın alınmıştır. Bu küpenin 8

¹⁰ Yün kumaş. İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, 305.

¹¹ TS.Mad. Kutu no. 1071, s. 4a.

¹² Atkısı pamuk, çözgüsü ipek olan yollu bir kumaştır. Halil İnalçık, *Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s.103.

¹³ Üstü ipek, altı pamuk kumaş. İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, 119. Diğer adı da satendir. Fikri Salman, “Türk Kumaş Sanatında Görülen Geleneksel Kumaş Çeşitlerimiz”, *Sanat Dergisi*, 6, 2004, s.19. Çözgü atlası ve atkı atlası olmak üzere iki tür atlas dokuma vardır. Atila Ergür, *Tekstil Terimleri Sözlüğü*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 17.

¹⁴ Bir tür ipek kumaş. İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, s. 879.

¹⁵ Mak’ad, oturak, oturacak yer, minder. İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, s. 1001.

¹⁶ TS.Mad. Kutu no. 1071, s. 4a.

¹⁷ TS.Mad. Kutu no. 1071, s. 5b.

¹⁸ TS.Mad. Kutu no. 1071, s. 6b.

¹⁹ İslam dininde Ramazan (îdül-fitr) ve Kurban (îdül-adha) olmak üzere olmak iki bayram bulunmaktadır. Hicretin ikinci yılından itibaren kullanılmaya başlayan bu bayramlar, İslam toplumlarında büyük bir önem arz etmektedir. Bu kutlamalar Osmanlı Devleti’nde de yapıldı ve belirli protokol kuralları vardı. Padişah da bu bayramlarda ıydıye adı altında hediye verirdi. İbrahim Bayraktar, “Bayram, İslâmî Dönem”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 5,1992, s. 259.

²⁰ Boydan telli olan bir tür kumaş. İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, s. 1488.

²¹ TS.Mad. Kutu no1071, s. 6a.

Muharrem 1100 de harem-i hümayûndan Fatma'ya ihsan edildi kaydedilmiştir.²² Bir de has oda hazinesinden 650 dirhem amber “istimâl-i hümayûn” yani padişahın kullanımı için temin edilmiştir.²³

1100 senesinde bu başlık altında alınan mallara dair tespit edilenler şöyledir: Rebiü'l-ahir'de 14 zirâ (20 adet) telli Hâtâyî donluk, 13 zirâ (20 adet) sade Hâtâyî donluk, 101 zirâ valide sandalı.²⁴ 1 Receb'de de 480 zirâ telli Hâtâyî, 62 aded Londrine, 6 tane de elvan sof donluk alınmıştır. Bu donlukların her biri için 27,5 kuruş verilmiştir.²⁵

Bu yıl kumaş türleri dışında alınan eşyalar ise biraz daha çeşitlidir. Mesele 1 Receb'de bir adet semmûr kürk hurç ile birlikte satın alınmıştır. 11 Şaban'da da 170 karat bir çift küpe 633 kuruşa satın alınmıştır.²⁶

1101 senesinde padişahın nefsi için alınan kumaşların listesinin ilki “vergi için gelen”lerle beraber kaydedilmiştir.²⁷ Selh-i Safer'de 100 zirâ telli çiçekli kadife, 204 zirâ kertesiz taraklı atlas, 270 zirâ İstanbul valide sandalı alınmıştır.²⁸ Rebiü'l-evvel ayında da kumaş türü olarak temin edilenlerin “harem ve inamât” için olduğu notu düşülmüştür. Buradan anlaşılıyor ki harem ihtiyaçlarının yanında padişahın etrafındakilere ihsanda bulunmak için bir alım yapılmıştır.²⁹ Buna göre zirâ ölçüsüyle 1371,5 sade Hâtâyî, 400 telli Hâtâyî, 300 valide sandalı alınmıştır. Bunun yanında bir adet İstanbul seraseri ve beş aded çiçekli seraser vardır.³⁰ Receb'de de padişahın nefsi, harem ve bazı kullar için alımların yapıldığı görülmüştür. Bu listede kumaş çeşidi olarak farklı ölçülerde halalı donluk, atlasî taraklı sandal, şalî çuka, Şamî vardır.³¹

Son olarak bu yılın 20 Zi'l-kade'sinde padişahın “taşrada olan odaları ve dehliz ve darüssade ağası Ahmed Ağa'nın odaları döşendikde” alındığı belirtilen bir liste bulunmaktadır. Bu listede bulunanlar da “kebîr ve vasat keçe-i Acem çift sekiz, kebîr ve vasat keçe-i Selanik çift aded 16, vasat halı aded iki, halı seccade aded dört, telli Frengi kadifesi zirâ aded 174, penbe kıyye 750” şeklinde kaydedilmiştir.³²

Bu yılda kumaş çeşitleri dışında padişahın nefsi için gelen eşyaların diğer iki yıla göre daha çok olduğu görülmüştür. 26 Muharrem'inde 45 dirhem amber temin edilmiştir. Safer ayında 2 adet semmûr kürk padişahın nefsi için alınmıştır.³³ Rebiü'l-evvel ayında da 20 miskal 70 karat iki adet habbe zümrüt, bir kıt'a elmaslıca gorgori? altın çengal kuşak, iki adet tilki

²² TS.Mad. Kutu no 1071, s. 6b. Fatma Sultan isimli bir kadını tespit edilmemiştir. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*. TTK, Ankara, 1985, s. 71; Sakaoğlu, *Bu Mülkün Sultanları*, s. 297.

²³ TS.Mad. Kutu no 1071, s. 4b.

²⁴ Sandal, s. İpekli ve pamuklu bir tür kumaş. İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, s. 1457; TS.Mad. Kutu no 1071, s. 7a.

²⁵ TS.Mad. Kutu no. 1071, s. 7b.

²⁶ TS.Mad. Kutu no 1071, s. 7b.

²⁷ Virgü için defterde üç yerde kayıt vardır. Bunlardan ikisi padişah nefsi için gelen malların içinde belirtilmiştir ve kim tarafından gönderildiği açıklanmamıştır. Fakat bir yerde vergi için gönderen kişinin Defterdar Muhammed Efendi olduğu ve 3 adet semmûr kürk gönderdiği görülmüştür aylardan da ramazandır. TS.Mad. Kutu no.1071, s.5b. Diğer kayıtlar 1101 senesine aittir ve biri Ramazan bir diğeri Rebiü'l-ahir aylarına aittir. İki ayda da ikişer adet semûr kürk kaydı vardır. TS.Mad. Kutu no. 1071, s. 9a, 10b. Bu bulgulardan hareketle defterdarın mut'ad olarak genellikle de Ramazan ayında padişaha sammûr kürk vermesi “virgü” olarak nitelendiriliyor olmalıdır.

²⁸ TS.Mad. Kutu no. 1071, s. 9a.

²⁹ *Padişahın etrafındaki görevliler ve kişilere belirli zamanlarda inam vermesi mut'ad olarak yapılan bir durumdu. Bunun örnekleri için bkz. Gülser Yardım, “1082, 1083 ve 1085 Tarihli Listelere Göre İç Oğlanlarının İydiyye ve Bazı İn'amları”, Turkish Studies, 19(3), 2024, s. 1289-1309.*

³⁰ TS.Mad. Kutu no. 1071, s.10b.

³¹ TS.Mad. Kutu no. 1071, s. 11b.

³² TS.Mad. Kutu no. 1071, s. 12b.

³³ TS.Mad. Kutu no 1071, s. 9a.

boğası³⁴ kürk, iki adet tilki nafesi ve iki semmûr kürk alınmıştır³⁵. Receb ayında da bir kıt'a semmûr peçe kürk, 3 adet semmûr erkan kürkü, bir kıt'a safi yakut işleme murassa altın çengal kuşak, bir çift taş haneleri birer yakutlu zümrüd abdest küpesi, 60 kırat 420 adet delikli habbe zümrüt, bir adet İngiliz işi abnos zarflı çekme çalar çekmece saati, bir adet Alaman işi asma çalar saat gibi değerli unsurların alındığı görülmüştür.³⁶

Bu yılın 1 Şevval'inde dış hazineden harem-i hümayûna aktarılan birkaç çeşit eşya son derece dikkat çekicidir. Bu eşyalar Tatar Hanı Selim Giray'a ihsan edilmek için nakledilmiştir³⁷. Bunlar, “Yakutluca zümrüdlüce altın vüzera kılıcı kıt'a bir”, “İncü işleme zümrüdlüce sim zincirli tirkeş kıt'a bir ma'a tir keman”, “Semmûr erkân kürk kıt'a bir, “67 elmaslı bir kıta altın hançer” şeklinde kaydedilmiştir. 22 Zî'l-hicce'de de ona ihsan edilmiştir.³⁸ 1 Zî'l-hicce'de de “siyah safiri kınalı yakutluca ve elmaslıca bir kıta altın kılıç” Enderûna gelmiştir ve yine Tatar Han'ına ihsan olmuştur.³⁹

1102 senesine gelindiğinde de çok fazla veriye rastlanamamıştır. Bunun en büyük sebebi padişahın bu yıl vefat etmesi olmalıdır. 3 Cemaziye'l-ahir'de bir kıt'a köhnece olduğu belirtilen “mahfil-i şerif” örtüsü kaydedilmiştir. Bir de aynı ayın 16'sında hekimbaşına verilmek üzere bir tane kürk Enderûn Hazinesi'ne aktarılmıştır.⁴⁰

2. Muhallefattan Gelenler

Osmanlı Devleti'nde hanedan mensuplarının ya da devlet görevlilerinin ölümünden sonra mallarının hazineye aktarılması usuldendi.⁴¹ Hazineye aktarılanlardan değerli olanlarının da padişahın şahsına devredildiği anlaşılmaktadır.⁴² İncelediğimiz defterde de bununla ilgili bir kaç veriye rastlanılmıştır.

1099 senesinin Cemaziye'l-evvel'inde Ahmed Ağa muhallefatından iki adet semmûr kürk gelmiştir. İçinin kaplı olduğu belirtilen kürklerden biri sonrasında hekimbaşına nevrüziyye⁴³ olarak hediye edilmiştir.⁴⁴ 9 Cemaziye'l-ahirde de mülazım başı Piri muhallefatından 3 adet semmûr kürk gelmiştir.⁴⁵ Valide Sultan Aşube/Dilaşub sultanın da muhallefatından gelen mallar vardır.⁴⁶

Defterin sonunda muhallefatlardaki eşyaların satılması ile gelen üç tane nakit para kaydı vardır. Bunlardan ilkinde 3.217 kuruş kaydedilmiştir. Bir diğer, kayıt 10.022 kuruştur ve

³⁴ Boğası, astarlık bez. İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, s. 207.

³⁵ TS.Mad. Kutu no 1071, s. 10b.

³⁶ TS.Mad. Kutu no 1071, s. 11b.

³⁷ Osmanlı Devleti bu yıllarda Bakanlarda zor zamanlar geçirmektedir. Kırım Hanı Selim Giray Osmanlı Devleti'ne bağlılığını bu dönemde göstermiştir. 17 Rebiü'l-ahir 1100 / 8 Ocak 1689'da durum değerlendirmesi için sadrazamın sarayında yapılan toplantıya katılmıştır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s. 515. Görülen o ki II. Süleyman da bu davranışını değerli hediyelerle ödüllendirmek istemiştir. Yalnız hediyelerin verilmesinin ve tesliminin bir yılı aşkın süre sonra olması dikkate şayandır.

³⁸ TS.Mad. Kutu no 1071, s.12a.

³⁹ TS.Mad. Kutu no 1071, s.12b.

⁴⁰ TS.Mad. Kutu no 1071, s. 13a-13b.

⁴¹ Mehmet Ali Ünal, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Müsadere”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 49, 1987, s. 95-111.

⁴² Saliha Önen Sarierikli, *Sultan III. Ahmet Dönemi Enderun Hazinesi Gelir ve Gider Defterleri (1703-1730)*, Kriter Yayınları, İstanbul, 2024, s. 186-228).

⁴³ Nevruz eski Türklerde ve İranlılarda Martın 22'sine denk gelen günün adıdır. Bir nevi bahar bayramı olan nevrüz, bir bayram olarak Osmanlı sarayında da kutlanmaktadır. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü*. C.II. MEB, İstanbul, 1993, s. 686. Nevruziyye de bu bayramda dağıtılan hediyedir.

⁴⁴ TS.Mad. Kutu no 1071, s. 4b.

⁴⁵ TS.Mad. Kutu no 1071, s. 5a.

⁴⁶ TS.Mad. Kutu no 1071, s. 9b,10a,11a. Bu veriler bir başka çalışmada ayrıca incelenmiştir.

defterdar-ı sabık Rami Paşazade'dir. Son olarak Halife Şeyh Abdi Efendi'nin muhallefatından 4.033 kuruş gelmiştir.⁴⁷

3. Yıllık Olarak Alınanlar

Defter incelendiğinde II. Süleyman'ın padişahlığı döneminde yıllık olarak alındığı ifade edilen kumaş listeleri görülmüştür. 1099 yılının Ramazan ayında üç ayrı liste vardır. İlkinde 240 adet telli Hâtâyî, 100 adet sade Hâtâyî ve 16 adet atlas donluk vardır. Diğerinde 160 adet telli Hâtâyî donluk, 84 adet sade Hâtâyî donluk ve bit top sof bulunmaktadır.⁴⁸ Son listede de çeşitli ölçülerde elvan iskirlet çuka donluk, elvan çuka donluk, kırmızı Londra çuka donluk, elvan londrine çuka donluk; kerteli ve kertesiz Firengi atlas; astarlık Frengi kemha, düz Frengi kadife, yağmurluk için çuka bulunmaktadır.⁴⁹

1100 senesinde yıllık olarak alınan kumaşlar tek bir listede verilmiştir. Liste 25 Şaban tarihlidir ve bu alımların “mut’ad” olduğu ifade edilmiştir. Kumaş türleri bir önceki yılla benzerlik taşımaktadır. Yağmurluk, kemha, atlas, çuka donluk, Firengi kadife, Londrine çuka donluk gibi.⁵⁰

Diğer iki yılda, alımının “mut’ad” kelimesinden geleneksel olduğu düşünülen bu kumaşların kaydı yoktur. Son yıl padişahın vefatı düşünüldüğünden bir önceki yıl alınmamış olması her ne kadar alımı geleneksel de olsa ihtiyaç hâsıl olduğunda yıllık alımların yapılmış olabileceğini düşündürmüştür.

Sonuç

II. Süleyman'ın padişahlığı döneminde onun haremine alınan eşyaları konu edinen bu çalışma, padişahın ihtiyaç duyup alınan eşyaları göstermesi bakımından çok önemlidir. Hareme giren bu mallar, hazineden ya da başka mahallerden aktarılanlar, satın alınanlar, muhallefattan gelenler, yıllık olarak alınanlar gibi vasıtalarla temin edilmiştir.

En çok temin edilen mal, kumaş çeşitleri olmuştur. Özellikle tahta geçilen ilk yıl, bu konuda bir yoğunluk yaşandığı dikkat çekmektedir. Kumaş çeşitleri çuka, sandal, kemha, kadife, şal, Hâtâyî, Londrine, Kaşmirî olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı durumu ev içi döşemelerde de gözlemlemek mümkün olmuştur. Ev içi döşemesi olarak çeşitli yastıklar, keçeler, halı ve mak’ad gibi eşyalar temin edilmiştir. Bu tahta yeni geçen padişahın hem kıyafet hem de yaşam alanı olarak düzeninin oluştururken ortaya çıkan ihtiyaçlar olarak yorumlanabilir.

Ziynet eşyalarının çok fazla talep edilmediği, bir kaç çeşitle sınırlı kaldığı görülmüştür. Küpe, değerli taşlar ve değerli taşlarla müzeyyen kuşak bunların örnekleridir. Birkaç saat ve çeşitli kürkler de temin edilen değerli unsurlardandır. Çok değerli olduğu bilinen amber gibi malların temin edilmesi, padişahın yaşam alanında güzel kokuya verdiği önemi göstermesi bakımından kayda değerdir.

Padişahın kendi nefsinin dışında hediye etmek için de çeşitli eşyaları temin ettirdiği görülmüştür. Hediye gerekçesi ıydıyye ve nevrüziyye gibi bayramlar olabilmıştır. Bir de Selim Giray’a verilen hediyeler vardır.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

BOA. TS.Mad. Kutu no. 1071

⁴⁷TS.Mad. Kutu no 1071, s. 19a.

⁴⁸TS.Mad. Kutu no 1071, s. 6a.

⁴⁹TS.Mad. Kutu no 1071, s. 6b.

⁵⁰TS.Mad. Kutu no 1071, s. 8a.

Kitap ve Makaleler

- Bayraktar, İbrahim, “Bayram, İslâmî dönem”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 5, 1992, s. 259-261.
- Ergür, Atila, *Tekstil Terimleri Sözlüğü*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2002.
- İnalcık, Halil, *Türkiye tekstil tarihi üzerine araştırmalar*. İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.
- Özcan, Abdülkadir, II. Süleyman. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 10, 2018, s. 75-80.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*. C.II. MEB, İstanbul 1993.
- Parlatır, İsmail, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınları, Ankara 2006.
- Sakaoğlu, Necdet, *Bu mülkün Sultanları*. Oğlak Yayınları, İstanbul 2003.
- Salman, Fikri, “Türk Kumaş Sanatında Görülen Geleneksel Kumaş Çeşitlerimiz”, *Sanat Dergisi*, (6), 2004, s.13-42.
- Sarıerikli, Saliha Önen, *Sultan III. Ahmet Dönemi Enderun Hazinesi Gelir ve Gider Defterleri (1703-1730)*. Kriter Yayınları, İstanbul 2024.
- Uluçay, M. Çağatay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*. TTK, Ankara 1985.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C III, I. Kısım, TTK, Ankara 1988.
- Ünal, Mehmet Ali, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Müsadere”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 49, 1987, s. 95-111.
- Yardım, Gülser, “1082, 1083 ve 1085 Tarihli Listelere Göre İç Oğlanlarının İydiyye ve Bazı İn’amları”, *Turkish Studies*, 19(3), 2024, s.1289-1309.
- Yardım, Gülser, (2024) II. Süleyman’a saltanatı döneminde gelen hediyeler (Pişkeşler). *Osmanlı Kurumları ve Medeniyeti tarihine Dair Yazılar-I*, Kömen Yayınları, Konya, s. 7-32.

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN SÖYLEV VE DEMEÇLERİ BAĞLAMINDA MİLLÎ HÂKİMİYET PRENSİBİNE DAİR BAZI DÜŞÜNCELER

*Some Thoughts on the Principle of National Sovereignty in the Context of
Mustafa Kemal Atatürk's Speeches and Statement*

Gamze İme

Dr., Aksaray Üniversitesi, Türkiye
e-mail: gamzeimee@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-9943-085X

Near East Historical Review

15/1, April/ Nisan 2025
e-ISSN: 2717-6363 (Online)
www.nehrreview.com

Article Type - Makale Türü : Research Article / Araştırma Makalesi
Received Date - Geliş Tarihi : 03.01.2025
Accepted Date - Kabul Tarihi : 17.04.2025
Pages - Sayfa : 27 - 47

doi : <http://dx.doi.org/10.29228/nehrreview.80119>

Citation - Atıf : Gamze İme, “Mustafa Kemal Atatürk’ün Söylev Ve Demeçleri Bağlamında Milli Hâkimiyet Prensibine Dair Bazı Düşünceler”, *Near East Historical Review*, 15/1, April, 2025, pp. 27 – 47.

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN SÖYLEV VE DEMEÇLERİ BAĞLAMINDA MİLLÎ HÂKİMİYET PRENSİBİNE DAİR BAZI DÜŞÜNCELER

*Some Thoughts on the Principle of National Sovereignty in the Context of
Mustafa Kemal Atatürk's Speeches and Statement*

Gamze İme

Dr., Aksaray Üniversitesi, Türkiye
e-mail: gamzeimee@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-9943-085X

Öz

Millî hâkimiyet, halkın kendi kendini yönetmesidir. Hiçbir zümre ve sınıfın etkisi olmadan, yönetime müdahale etmeden doğrudan doğruya halkın bizzatıhi kendisinin iradesiyle hükmetmesidir. Millî Mücadele Hareketi millî hâkimiyet üzerine tesis edilmiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün kafasında 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a çıktığı ilk günden itibaren tek bir düşünce hâkimdi; o da "tam bağımsızlık ve millî hâkimiyet". Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde başlatılan Millî Mücadele'nin düşünce safhasını oluşturan kongrelerde alınan kararlar, vatanın bağımsızlığı ve milletin egemenliği üzerinedir. TBMM ve onun meydana getirdiği 1921 Anayasası'nın temel vasfı da millî hâkimiyet üzerinedir. Mustafa Kemal Atatürk, bağımsızlığın ve millî hâkimiyetin kolay bir biçimde elde edilmediğini, bu nedenle Türk milletinin bağımsızlığı ve millî hâkimiyeti her ne pahasına olursa olsun koruması gerektiği üzerinde durmuştur. Adaletin de teminatı olan millî hâkimiyet, Mustafa Kemal Atatürk'ün olmazsa olmazlarındandır. Ortaya koyduğu Millî Mücadele Hareketi'nin, Türkiye Cumhuriyeti'nin teşekkülünün ve onun ilkelerinin dayanak noktasını millî hâkimiyet prensibi oluşturmaktadır. O nedenle Mustafa Kemal Atatürk'ün düşünce atmosferinde millî egemenliğin ayrı bir yeri vardır ve Türk milletinin bu prensibe sıkı sıkıya bağlı kalmasını işaret etmiştir. Çalışmada; Mustafa Kemal'in söylevleri bağlamında millî hâkimiyet prensibi ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Millî Hâkimiyet, Tam Bağımsızlık, Millî Mücadele, Mustafa Kemal Atatürk.

Abstract

National sovereignty is a system of government in which public governs itself. Without the impression of any oligarchy or class, it is governing of public directly itself without any interference to government. From the first day when Mustafa Kemal arrived in Samsun on 19'th of May 1919 there was only the only one idea in Mustafa Kemal's mind "Whole freedom and National Sovereignty". The decisions taken through the congresses, forming the conception phase of the National Struggle in the leadership of Mustafa Kemal, were on the freedom of homeland and nation's sovereignty. The basic characteristic of The Grand National Assembly of Turkey and its 1921 Constitution, established by itself, was also on national sovereignty. As the freedom and national sovereignty can't be gained easily, Atatürk lays emphasis on the requirement of protection of freedom and national sovereignty of Turkish Nation against whatever it costs. The national sovereignty, the assurance of justice, is among the things that Mustafa Kemal Atatürk requires necessarily. National sovereignty underpins the National Struggle and the Republic of Turkey's formation. Therefore national freedom has a separate place in the conception atmosphere of Mustafa Kemal Atatürk and indicates for Turkish Nation to abide by this principle vicelike.

Keywords: National Sovereignty, Complete Independence, National Struggle, Mustafa Kemal Atatürk.

Giriş

Hâkimiyet; egemen olma, otorite kurma, amirlik ve üstünlük gibi kavramları içermekte olup, hükmeden, emir veren ve bu emirleri icra edebilen üstün bir gücü temsil etmek amacıyla kullanılmaktadır. Millî hâkimiyet ise bir bireyin ya da belirli bir grubun egemenliğine dayalı bir yapıdan ziyade, milletin kendi yönetiminde söz sahibi olduğu bir durumu tanımlamaktadır.¹ Bir milletin topraklarında yasalar oluşturabilmesi ve bu yasaları hayata geçirebilme yetkisine sahip olması olarak da ifade edilebilir.² Başka bir deyişle, kanun çıkarma ve yönetme yetkisini elinde bulundurmak, milletin kaderini tayin etme, özgür ve bağımsız bir yaşam sürme anlamına gelir. Her milletin kendi kaderini tayin etme hakkını ifade eder ve Türk devletinin temel dayanaklarından biri olarak kabul edilir. Bu nedenle, aynı zamanda devlet otoritesinin bir özelliğidir.³ Belirtilen nitelik, Atatürkçü düşünce sisteminin temel ilkeleriyle güçlü bir bağ taşır. Toplumsal refahı ve dayanışmayı güçlendirmek adına sosyal gruplar arasındaki dengeyi gözeterek önemli bir rol oynar. Bu anlayış, millî hâkimiyetin tek bir kişiye ya da gruba değil, bütünüyle millete ait olduğunu vurgular.

İktidar, milletin devlete devrettiği bir yetki olmanın yanı sıra, yönetme ve karar alma gücünü temsil eder.⁴ Milletin bölünmez iradesini temsil eden millî hâkimiyet, aynı zamanda devlet yönetiminin de bölünmez bir bütün olarak ele alınmasını zorunlu kılar. Bu anlayışa göre, belirli bir zümrenin ya da sınıfın ayrıcalıklı bir güç olarak varlık göstermesi, millî iradenin temel prensipleriyle bağdaşmaz. Millet, kendi geleceği ve yönetimi üzerinde söz sahibidir ve bu hakkını herhangi bir dış müdahaleye izin vermeden, özgür iradesiyle belirleyebilir. Millî irade, yönetim yetkisinin kayıtsız ve şartsız bir şekilde millete ait olmasının temel taşıdır. Hâkimiyet kavramı, içsel olarak mutlak surette millete ait bir güç olarak tanımlanırken, dışsal bir görünümde ise milletin bağımsızlık içinde, hür bir şekilde yaşamasını teminat altına alır. Bu bağlamda, “*Türk milletinin tarih boyunca bağımsızlık mücadelesini her zaman ön planda tuttuğunu ifade etmek gerekir*” diyen Mustafa Kemal Atatürk⁵, egemenliğin hem içteki hem de dıştaki anlamını 1923 yılında dile getirdiği ifadelerle açıklamıştır. Bu açıklamada, hedeflerinin temelini dışarıda tam bağımsızlığı sağlamak, içeride ise hiçbir koşul ve şarta bağlı kalmaksızın millî egemenliği korumak oluşturduğunu vurgulamıştır. Millî egemenliği zedeleme girişimlerine karşı milletin kararlılıkla hareket edeceğini belirtmiş ve bu konuda taviz verilmeyeceğini açıkça ifade etmiştir.⁶ Bu nedenle Mustafa Kemal Atatürk, millî egemenliği zedeleyecek ya da ortadan kaldıracak yapı ve girişimlere karşı kesin bir tavır alınacağını, bu egemenliği korumak için gereken her şeyin yapılacağını özellikle vurgulamıştır. Hâkimiyet kavramı, Atatürk'ün düşünce yapısında, kurulacak devletin siyasal gelişim sürecine yön veren temel unsurlardan biri olarak önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca söylemlerinde millî kavrama sık sık yer verdiği görülmektedir; “irade-i millîye”, “teşkilât-ı millîye”, “vahdet-i millîye”, “hâkimiyet-i millîye”, “mevcudiyet-i millîye”.⁷

Bu çalışmada, millî hâkimiyet kavramının tarihsel bağlamı ve Atatürk'ün sözleri doğrultusunda nasıl şekillendiği ele alınmakta; bu kavrama yeni bir bakış açısı kazandırılması amaçlanmaktadır. Aynı zamanda, Atatürk'ün millî hâkimiyet konusundaki düşüncelerinin, onun ileri görüşlü bir devlet adamı olarak tanınmasına ve akademik literatüre katkı sağlanmasına

¹ Hüseyin Bulut, “Millî Mücadele Yıllarında Millî Egemenlik İlkesinin Doğuşu”, *Atatürk Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, 72, 2021, s.403.

² Ahmet Mumcu, *Atatürkçülükte Temel İlkeler*, İstanbul Kitabevi, İstanbul 1988, s. 98.

³ Hamza Eroğlu, “Millî Egemenlik İlkesi ve Anayasalarımız”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1(1), 1984, s.137.

⁴ Serdar Sakin, “Millî Mücadele Döneminde Atatürk'ün Demokrasi Anlayışı ve Uygulamaları”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1), 2004, s.230

⁵ Yunus Nadi Abaloğlu, *Ankara'nın İlk Günleri*, Sel Yayınları, İstanbul 1955, s.99.

⁶ Mustafa Kemal Atatürk, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt 2, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1989, s.71-72.

⁷ Devlet Arşivleri Başkanlığı Millî Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi, ATASE Bşk. Arşivi, D:1336/94-13, F: 8.

imkân vermesi amaçlanmaktadır. Çünkü Mustafa Kemal Atatürk, kişiliği, eylemleri ve ortaya koyduğu eserlerle siyasal tarih, düşünce tarihi ve liderlik çalışmaları gibi birçok akademik disiplinin inceleme alanını oluşturmaktadır.⁸ Bu inceleme ve araştırma çalışmasının temel amacı, Mustafa Kemal Atatürk'ün millî hâkimiyet anlayışını analiz etmektir. Bu bağlamda, odak noktası Mustafa Kemal Atatürk'ün siyasal alanda millî hâkimiyet ilkesine dair söylemlerinin değerlendirilmesidir. İncelememiz, başlıca üç ana mesele üzerinden ilerleyecektir: *Mustafa Kemal Atatürk'te millî hâkimiyet ve millî irade, Atatürk'ün millî hâkimiyet anlayışının temel yapı taşı olarak tam bağımsızlık ve Türk devletinin özü ve temeli: millî hâkimiyet.* Çalışmanın ana hedefi, millî hâkimiyet felsefesinin, Mustafa Kemal Atatürk'ün zihinsel çerçevesinde şekillenmiş öznel bir kavram olup olmadığını somut verilerle ortaya koyabilmektir. Bu kapsamda, millî hâkimiyet kavramının Atatürk'ün düşünce dünyasındaki önelliği ile ilgili sorulara yanıt aramak amacıyla tarihin alt disiplinlerinden faydalanarak bir yöntem geliştirilmiştir. Saptamaya yönelik incelememiz, toplum tarihi, siyasal tarih ve düşünce tarihi gibi tarih bilimlerinin alt disiplinleri ışığında ele alınmış; bu disiplinlerden elde edilen yöntemlerle çalışmanın metodolojik temeli oluşturulmuştur. Araştırma, Atatürk'ün şekillendirdiği millî hâkimiyet prensibinin Yeni Türk Devleti'nin siyasal, toplumsal ve kültürel yapısının temel yapı taşı olarak oynadığı rolü tespit etmeyi amaçlamaktadır. Yeni Türk Devleti'nin kuruluşundan itibaren millî hâkimiyet prensibinin siyasal, toplumsal ve hukuki yapılar üzerindeki etkisi incelenmiş; bu felsefenin yol gösterici bir ilke olarak nasıl benimsendiği analiz edilmiştir. Bununla birlikte, Yeni Türk Devleti'nin kuruluş ve gelişiminin düşünsel temellerini oluşturan millî irade ve millî hâkimiyet prensiplerine de detaylı şekilde yer verilmiş; bu kavramların hem tarihsel hem de felsefi anlamdaki önemi değerlendirilmiştir. Bu süreçte elde edilen bulgular, millî hâkimiyet prensibinin Yeni Türk Devleti'nin siyasal ve toplumsal yapılarındaki etkisini anlamaya yönelik bir temel oluşturmuştur.

1. Mustafa Kemal Atatürk'te 'Millî Hâkimiyet ve Millî İrade'

Kuşkusuz her yeni ideoloji, düşünce, eylem ve atılım, içinde doğup şekillendiği toplumun koşullarından etkilenir ve bu koşulları etkiler.⁹ Çağdaş uygarlık seviyesini aşma hedefi, millî iradenin her açıdan geliştiği bir anlayışla ele alınmalıdır. Bu çerçevede, toplumun ihtiyaçlarına göre gerçekleştirilecek inkılaplar veya yenilikler, toplumun gerçekleriyle uyumlu olmak zorundadır. Mustafa Kemal Atatürk, Türk milletinin gerçeklerini derinlemesine analiz etmiş ve bu doğrultuda inkılapları hayata geçirmek için adımlar atmıştır. Bu bağlamda Atatürk'ün düşünce sisteminde millî irade, Türk milletinin mizacına ve karakterine duyulan güven ile bu değerlere olan güçlü bağlılığın doğal bir yansıması olarak değerlendirilmelidir.¹⁰ Ona göre Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekesi'ni imzalamasının ardından vatanın işgal edilmesi karşısında alınabilecek tek bir karar vardı: Millet iradesine dayalı, tam bağımsız bir Türk Devleti kurmak.¹¹

Toplumda karşılık bulacak eğilimlere dayanan devrimlerin gerçekleştirilmesi, sürdürülebilir bir değişim için hayati önem taşır. Bu doğrultuda, Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde hayata geçirilen Cumhuriyet inkılaplarının başarısındaki en temel ve dikkat çeken unsur, milletin iradesine dayalı güç olmuştur. Reformların etkili ve kalıcı olmasını sağlamak adına toplumun tarihsel gelişimini, değerlerini ve tercihlerini dikkate almış; bu unsurları, değişim süreçlerinin hem itici hem de yönlendirici dinamikleri olarak ele almıştır. Değişimde esas olan, toplumun geniş kesimlerinden destek alarak yenilikleri hayata geçirmektir; aksi takdirde yalnızca bir zorlamaya ya da totaliter nitelikte bir devrime dönüşebilir. Mustafa Kemal

⁸ Emre Kongar, *Atatürk Üzerine*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1994, s.21.

⁹ Suna Kili, *Atatürk Devrimi, Bir Çağdaşlaşma Modeli*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2000, s.57.

¹⁰ Ercüment Kuran, *Atatürkçülüğün Fikir Temelleri: Atatürkçülük Üzerine Denemeler*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1981, s.7.

¹¹ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, C.1, MEB, Ankara 1970, s.9.

Atatürk'ün gerçekleştirdiği inkılaplarda elde ettiği başarının temelinde, toplumun değerlerini, inançlarını ve beklentilerini dikkate alması yer almaktadır.

Mustafa Kemal Atatürk'ün reform anlayışı, bilimsel inceleme ve araştırmalar ışığında titizlikle şekillendirilmiştir. Türk modernleşmesi planlanırken ütopyik hedeflerden kaçınılmış, bunun yerine akıl, bilim ve gerçekçi bir yaklaşım rehber edinilmiştir. Bu tutum, yenileşme sürecine daha mantıklı ve uygulanabilir bir bakış açısı kazandırarak, değişimin yalnızca geçici bir değişim olmaktan çıkıp sürdürülebilir ve devamlı hale gelmesini sağlamıştır. Bu bakış açısı, toplumsal dönüşümlerin kitleler nezdinde benimsenmesine ve onların yaşamlarına daha derinlemesine nüfuz etmesine olanak tanımıştır. Böylece, Türkiye'nin modernleşme süreci bir dayatmadan ziyade ortak iradeye dayalı bir başarı olarak tarih sahnesindeki yerini almıştır.¹² Ortaya koyduğu reformlar, onun demokratik yönünü vurgulamaktadır. 3 Mart 1924 tarihinde Öğrenimi Birleştirme Yasasının kabul edilmesiyle kadın ve erkeğin eşit eğitim haklarından yararlanmaları sağlanmıştır.¹³ 1924 Anayasasının (Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, m.87) hükmüne göre, ilköğretim tüm Türk vatandaşları için zorunlu kılınmış ve devlet okullarında ücretsiz bir hak olarak tanımlanmıştır. Bununla birlikte, eğitimdeki verimlilik özellikle yeni harflerin kabul edilmesinin ardından anlamlı bir artış göstermiştir.¹⁴ 5 Aralık 1934 tarihinde Türk kadınlarına seçme ve seçilme hakkının tanınması, yine bu gerçeği açıkça gözler önüne sermiştir. Kadınlara siyasal hakların kazandırılması, Türkiye'nin demokrasi yolundaki gelişiminin doğal bir sonucu olarak değerlendirilmelidir.

Mustafa Kemal Atatürk, ülkenin son on yılını savaşlarla geçirmesi nedeniyle, Türk milleti ve devletin karşılaştığı sorunların, halkın kendi iradesine sahip çıkmasıyla daha nesnel çözülebileceğine inanmıştır. Çünkü toplumun sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik yapısına uygun; eğitim reformları (öğrenimin birleştirilmesi), ekonomik kalkınma planları (İzmir İktisat Kongresi), millî projeler geliştirme yolunu benimsemiştir. Toplumsal yapı ile onun siyasî ve tarihsel zihniyetine ters düşen bir değişim, ancak yalnızca bir dayatma olarak görülecekti. İnkıpların dinamiğini derinlemesine analiz etmiş ve sağlıklı bir gelişimin yalnızca millî hâkimiyet ve millî irade temelinde mümkün olabileceğini düşünmüştür. Saltanatın kaldırılması, Cumhuriyetin ilanı, harf inkılabı siyasal ve kültürel anlamda öne çıkmaktadır. Bu bağlamda Mustafa Kemal Atatürk, ileri görüşlülüğü ve olayları anlama yeteneği sayesinde hedeflerine ulaşabilmek için bu kavramların inşa sürecini öncelikli olarak başlatmıştır.¹⁵

Atatürkçülüğün temel özelliklerinden biri olan "millî irade" ve "millî hâkimiyet"¹⁶ kavramları, siyasi hayatımıza ilk olarak II. Meşrutiyet dönemiyle girmiş olsa da gerçek anlamlarını TBMM'nin kuruluşu ve 1921 ile 1924 anayasalarıyla kazanmıştır. Egemenliğin Türk milletine ait olduğu fikrini devletin temeline yerleştiren Mustafa Kemal Atatürk'tür. 1876 Anayasasında hakimiyet-i milliyeye yer verilmemiş, 1908 anayasasında seçimlere atıfta bulunulmuş olsa da doğrudan kavrama yer verilmemiştir.¹⁷ Milli kurtuluş hareketini de doğrudan millî hedeflere hizmet etmek amacıyla başlatmıştır. Bu süreçte Erzurum ve Sivas Kongreleri, Amasya Genelgesi millî iradenin tesisine yönelik adımlardır. 9. Ordu Müfettişi

¹² Hacı Angı, *Atatürk İlkeleri ve Türk Devrimi*, Angı Yayınları, Ankara 1993, s.93.

¹³ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC.), D.4, C.25, 1934, s. 84.

¹⁴ Tezer Taşkıran, *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, Ankara 1973, s.149-167.

¹⁵ Afet İnan, *Medenî Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s.122.

¹⁶ II. Meşrutiyet dönemi eğitim kitaplarında "kanun, hak, millî egemenlik, özgürlük hakkı, eşitlik hakkı" gibi kavramlara yer verilmiş ve bu kavramlarla öğrencilerin yetiştirilmesi hedeflenmiştir. Satı, *"Malûmât-ı Medeniyye Dersleri"*, *Tedrisât-ı İbtidaiyye Mecmuası*, 18, 14 Recep 1329 / 28 Haziran 1327 / 11 Temmuz 1911, s.231.

¹⁷ Levent Köker, *Demokrasi Üzerine Yazılar*, İmge Kitabevi, Ankara 1992, s.168.

olarak üstlendiği görev bu amaca yöneliktir.¹⁸ 19 Mayıs 1919'da Anadolu'ya görevlendirildiği andan itibaren, Mustafa Kemal'in zihninde tek bir düşünce vardı; tam bağımsızlık. Millî iradeyi hâkim kılma yolunda attığı en önemli adımlardan biri, burada farklı örgütleri (örneğin, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri) bir araya getirme çabası olmuştur.¹⁹ M Kemal, 22 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'dan Sadaret'e gönderdiği raporunda, millî hâkimiyet kavramına açık bir şekilde yer vermiştir. Raporda, milletin, millî egemenlik ilkesini ve Türk milliyetçiliğini benimsediği belirtilmekte ve bu doğrultuda çalışacağı vurgulanmakta, Türklüğün, yabancı mandası ve denetimine asla tahammül göstermeyeceği ifade edilmektedir.²⁰ Bu durum, onun Samsun'a ayak bastığı ilk andan itibaren millî hâkimiyet prensibini önemseyen bir liderlik anlayışı sergilediğini göstermektedir. Özellikle hareketin henüz başlangıç safhasında, yani 1919'un ilk aylarında bu temel ilkeye vurgu yapması, son derece dikkat çekici ve anlamlı bir tutum olarak değerlendirilebilir.²¹

Mustafa Kemal'in kurmayı hedeflediği devletin en belirgin özelliği, Türk milletinin varlığını temel alan bir yönetim modeline dayanmasıdır. Bu doğrultuda, Türk inkılabı en uygun biçimde, Türk milletinin Osmanlı İmparatorluğu'nun monarşik ve merkezîyetçi yönetim anlayışından kopuşu olarak ifade edilebilir.²² O, reform süreçlerinde Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik nostaljik bakış açısını reddetmiş ve tamamen geleceğe odaklanmayı tercih etmiştir.²³ Bu, Osmanlı yönetim anlayışı ve uygulamalarından köklü bir farklılık taşıyan bir devletin varlığına işaret etmektedir. Samsun'a çıktığında, halk egemenliği ve bağımsızlık temellerine dayanan Yeni Türk Devleti modelini hayata geçirmeye başladığını görmekteyiz.²⁴ Millî hâkimiyet düşüncesinin Amasya Genelgesi gibi belgelerde yer alması, İstiklal Savaşı'nın niteliğini değiştirmiş ve daha güçlü bir duruşun sergilenmesine zemin hazırlamıştır. Yeni Türk Devleti'nin kuruluşunda, kayıtsız ve şartsız olarak millî hâkimiyete dayalı bir yapı oluşturmak temel hedef ve en önemli amaç olarak belirlenmiştir.²⁵ Millî hâkimiyet fikrinin Amasya Genelgesi ve Erzurum Kongresi gibi belgelerde ortaya çıkışı, İstiklal Savaşı'nın niteliğini farklı bir boyuta taşımış ve daha güçlü bir duruşun sergilenmesine olanak tanımıştır.²⁶ Yeni Türk Devleti'nin millî egemenliğe dayandığını vurgulayan anlayış, Cumhuriyet dönemi boyunca önemini korumuştur.²⁷ Bu doğrultuda Mustafa Kemal Atatürk'ün inkılapları, Saltanatın kaldırılması ve Cumhuriyetin ilanı gibi adımlarla millî iradenin egemen kılınmasını hedeflemiştir. Millî Mücadele'nin düşünsel temelini oluşturan kongrelerde Mustafa Kemal Atatürk, millî iradenin önemine vurgu yapmaktadır. Bu kongrelerde, ulusal güçlerin etkin olması ve ulusal iradenin hâkim kılınması anlayışı ön plana çıkmaktadır.²⁸

Millî iradenin ortaya çıkışında Mustafa Kemal Atatürk'ün, 19 Mayıs 1919 tarihinden itibaren Samsun, Havza, Amasya ve diğer vilayetlerimizdeki konuşmaları tamim ve raporları önemli bir katkı sağlamıştır. Amasya Tamimi sonrasında toplanan Erzurum ve Sivas Kongreleri

¹⁸ Zekeriya Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001, s.111.

¹⁹ Eric Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Y. Saner Gönen, Trans., İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s.218.

²⁰ Ahmet Semerci, "Anadolu'da Millî Mücadeleyi Engelleme Girişimleri", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 189, İstanbul, Kasım-Aralık 2010, s. 2-3.

²¹ Afet İnan, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1977, s.43-44.

²² Celal Nuri, *Türk İnkılâbı 1927*, R. Durmaz, Ed., Kaknüs Yayınları, İstanbul 2000, s.81.

²³ Süleyman Seyfi Ögün, "Türk Milliyetçiliğinde Hâkim Millet Kodunun Dönüşümü", *Türkiye Günlüğü*, 50, Mart-Nisan 1998, s.33.

²⁴ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, C.1, s.12.

²⁵ Ayferi Göze, *İnkılap Tarihimiz ve Atatürk İlkeleri*, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1985, s.459.

²⁶ Mustafa Gül, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Temelini Teşkil Eden Değerler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 10(29), 1994, s.39.

²⁷ Ercüment Kuran, *Atatürkçülüğün Fikir Temelleri*, s.22-23.

²⁸ Utkan Kocatürk, *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2007, s.140.

ile Milli irade tecelli etmiş ve Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde Milli hakimiyet gerçekleştirilmiştir. 22 Haziran 1919 Amasya Genelgesi'nin 1. maddesindeki “*Milletin istiklalini yine milletin azmi ve kararı kurtaracaktır*” ifadesi, millî hâkimiyet anlayışını ve millî iradenin üstünlüğünü vurgulamaktadır. Genelgede ayrıca “*Her türlü tesir ve murakebeden azade bir heyeti millîyenin vücudu elzemdir*” denilerek kurtuluş için bir yol haritası sunulmuştur. Mustafa Kemal Atatürk, “*Milletin girişimlerinin önüne geçebilecek hiçbir gücün olmadığını*” ifade ederken, gücün sadece millete ait olduğunu savunmuş ve bunun altını çizmiştir: “*Kuvvet birdir, o kuvvet de millettir.*” Genelgenin 3. maddesinde ise “*Milletin geleceğini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır*” ifadesi yer almaktadır.²⁹ Bu maddeyle, Osmanlı'daki yönetim anlayışından farklı olarak millî egemenliğe dayalı bir yönetim anlayışından açıkça söz edilmiştir. Ana güç kaynağını millî iradede gören Mustafa Kemal Atatürk, “*Kuvva-yı Millîyeyi âmil ve İdare-i Millîyeyi hakim kılmak esastır*” ifadesiyle de millî iradenin ne kadar önemli bir ilke olduğunu vurgulamıştır.³⁰ Amasya'dan 18 Haziran 1919 tarihinde Cafer Tayyar Bey'e yazdığı telgrafta, Trakya ve Anadolu millî teşkilatlarını birleştirmek ve milletin sesini güçlü bir şekilde dünyaya duyuracak güvenli bir merkez olarak Sivas'ta güçlü bir heyet kurulmasının kararlaştırıldığı belirtilmiştir.³¹ Bu genelge, vatanın kurtuluşunun milletin kendi iradesi ve kararlılığıyla sağlanacağını gösteren önemli bir belge niteliği taşıdığı gibi³², millî egemenliğe dayalı yeni bir devletin kurulması yolunda atılmış ilk adım olarak değerlendirilebilir.³³ Amasya Genelgesi, bu bağlamda birlik içinde hareket etmenin önemini vurgulayan ve Türk milletini millî bağımsızlık ve egemenlik mücadelesine davet eden bir uyanış hareketi niteliği taşımaktadır. Bu doğrultuda, millî egemenlik ilke ve esasları temelinde bir devlet yapısına yönelik fikirleri çevresine tanıtmayı amaçladığı izlenimini vermektedir.³⁴ Milli irade, siyasal katılım sürecinin bir parçası olarak, özellikle millî mücadelenin başlangıcından itibaren ortaya çıkan önemli bir adım niteliği taşımıştır.³⁵

Millî Mücadele ve Türk inkılabının temel yapı taşı olan millî iradeye derin bir inanç besleyen Mustafa Kemal Atatürk, bu ilkeyi 22 Haziran 1919 tarihli Amasya Genelgesi ile ortaya koymuş, 23 Temmuz-7 Ağustos 1919 tarihlerinde gerçekleştirilen Erzurum Kongresi'nde ise daha güçlü bir şekilde vurgulamıştır.³⁶ Millî Mücadele'nin stratejilerinin şekillendiği Erzurum Kongresi'nin 10 maddelik bildirgesinin 2. maddesinde, “*Osmanlı vatanının bütünlüğünü ve millî bağımsızlığımızı sağlamak... için Kuva-yı Millîye'yi etkin, millî iradeyi ise egemen kılmak esastır*” ifadesi yer almıştır. Bu ifade, millî irade ilkesinin açık bir şekilde vurgulandığını göstermektedir. Erzurum Kongresi'nin millî irade açısından en dikkat çekici maddelerinden biri de 10. maddedir. Bu maddede, 7 kişilik bir temsil heyetinin oluşturulmasından söz edilmektedir.³⁷ Erzurum Kongresi, millî hâkimiyet ilkesinin temellerinin atılmasında önemli bir rol oynayan bir toplantı olmuştur. Bu kongrede, çevresindekilerle hükümetin yönetim biçimi üzerine fikir alışverişlerinde bulunurken, uygun zaman geldiğinde bu yönetim şeklinin cumhuriyet olacağını dile getirmiştir.³⁸ Erzurum Kongresi'nde dile getirilen millî kuvvetlerin

²⁹ Ercüment Kuran, “Türk Tarihindeki Millî Egemenlik Kavramı-1919-1924 Dönemi”, *Atatürk'e Armağan*, 19 Mayıs Üniversitesi Yay., Samsun 1991, s.16.

³⁰ Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C.I, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 1986, s.163-165.

³¹ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s.14.

³² Ünsal Yavuz, *Atatürk, İmparatorluktan Millî Devlete*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s.50.

³³ İsmet Giritli, “Ulusal Egemenlik ve Atatürk”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 12(34), 1996, s. 20

³⁴ Afet İnan, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, s.26.

³⁵ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, C.I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1998, s.424-425.

³⁶ Salahi R. Sonyel, *Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2010, s.52.

³⁷ Hayri Mutluoğlu, “Erzurum Kongresinin Tutanak ve Kararları 1”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 11(61), Aralık 1972, s.7-8.

³⁸ Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C.1, TTK, Ankara 1997, s.74.

temel belirleyici unsur olması ve millî iradenin ülke yönetiminde tam anlamıyla egemen kılınması fikri, Sivas Kongresi'nde daha da pekiştirilerek sağlam bir zemine oturtulmuştur. Bu kongre, aynı zamanda ulusal bir kongre niteliği taşıyarak bu dönemdeki önemli kararların alınmasına zemin oluşturmıştır.³⁹ Milli irade ve milli meclis düşünceleri bu kongrede daha belirgin bir nitelik kazanmıştır.⁴⁰ Türk milletinin ilerlemesi, ancak milli iradeye dayalı bir cumhuriyet yönetimiyle mümkün olabilirdi.⁴¹ Onun Sivas'tayken ortaya koyduğu irade, "*Kuvâ-yı Millîyyeyi âmil ve irâde-i millîyyeyi hâkim kılmak esastır*" anlayışı, millî irade bakımından o kadar önemli bir yere sahiptir ki,⁴² o dönemde Sivas'ta yayımlanan gazetenin "İrade-i Milliye" adını almış olması da bu kavramın etkisini göstermesi açısından oldukça çarpıcıdır.⁴³ Bu durum, Meclisin açılmasına yönelik iradesini de net bir şekilde ortaya koymaktadır. Meclis, olağanüstü yetkilerle donatılmıştı. O dönemin koşullarında siyasetten askeriye ve idari işlere kadar tüm kararları elinde tutan tek yetkili makam konumundaydı. Bu yetkisini ise doğrudan millettten almış olduğu otoriteyle hayata geçirmekteydi.⁴⁴ Amasya Tamimi ile başlayan Milli Mücadele hareketini halka mal etme çabası kongrelerin toplanmasıyla başarılı bir seyir takip etmiş, özellikle Erzurum ve Sivas Kongrelerinde Kuva-yı Milliye Ruhu, adeta bir iman şeklinde Anadolu Türk halkı tarafından benimsenmiş ve kabul görmüştür. Bu kabul Erzurum Kongresi sırasında mahallî nitelikli olmakla birlikte ülke bütünlüğünün esas alınması kongrenin en önemli özelliği olarak ortaya çıkmıştır. Erzurum Kongresi'ndeki bu eksiklik Sivas Kongresinde giderilmiş, "19 Mayıs Ruhu", "Kuva-yı Milliye Ruhu", "Müdafaa-i Hukuk" adları ile şekillenen bu kavramlar, "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adıyla tek bir isim, tek bir fikir, tek bir ideal altında birleştirilmiştir.⁴⁵

Mustafa Kemal Atatürk, millî birlik ve beraberliğin hayati öneminin farkında olan bir liderdi. Ona göre, Milli Kurtuluş Hareketi ancak millî birlik ve güçlü bir millî ruh ile başarıya ulaşabilirdi. Bu doğrultuda, 29 Aralık 1919 tarihinde Heyet-i Temsiliye adına, seçimlerin aciliyetini vurgulayan "gayet müstaceldir" şifreli bir telgraf, Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin merkez heyetlerine gönderilmiştir. Bu telgrafta, "*Vaziyet-i siyasiye, bir an evvel Meclis-i Milli'nin toplanmasını emrediyor*" ifadesiyle seçimlerin hızla gerçekleştirilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Düşmanların seçimleri ertelemek ya da iptal etmek için çeşitli entrikalarla müdahale etmeye çalıştığını açıkça belirten Mustafa Kemal, şahsî çıkarların bir kenara bırakılması gerektiğini vurgulamış ve içinde bulunulan hassas durumun ciddiyeti nedeniyle seçimlerin ivedilikle yapılmasının zorunlu olduğunu ifade etmiştir.⁴⁶ Burada Mustafa Kemal, önemli meselelerde hızlı hareket etmenin ne kadar gerekli ve elzem olduğunu vurgulamaktadır. Her ne kadar aceleci bir lider olmasa da o dönemin koşullarının gerektirdiği adımları hızla ve kararlılıkla atmıştır.⁴⁷

Vatanın kurtuluşunda temel taşın Teşkilât-ı Milliye olduğuna inanmakta ve onu milletin varoluşunun dayanak noktası olarak değerlendirmektedir.⁴⁸ Ona göre, millî hâkimiyet ancak Millî Meclis aracılığıyla hayat bulabilir. Bu nedenle, Millî Meclisin kurulması, millî

³⁹ Utkan Kocatürk, *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, s.157-158.

⁴⁰ Celal Bayar, *Atatürk'ten Hatıralar*, Sel Yayınları, İstanbul 1955, s.33.

⁴¹ Cumhuriyet Gazetesi, Sayı 13735.

⁴² Ercüment Kuran, "Türk Tarihindeki Millî Egemenlik Kavramı-1919-1924 Dönemi", s.17.

⁴³ Hamza Eroğlu, *Atatürk ve Millî Egemenlik*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1987, s.6-23.

⁴⁴ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, C.2, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2002, s.16.

⁴⁵ İsmet Türkmen, *İsmail Fâzıl Paşa Askerî-Siyasî Hayatı ve Fikirleri (1856-1921)*, Altınpost Yayınları, Ankara 2015, s. 82.

⁴⁶ Devlet Arşivleri Başkanlığı Millî Savunma Bakanlığı Askerî Tarih Arşivi, ATASE Bşk. Arşivi, D:1336/3-1, F: 15-43.

⁴⁷ Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, s.522.

⁴⁸ Devlet Arşivleri Başkanlığı Millî Savunma Bakanlığı Askerî Tarih Arşivi, ATASE Bşk. Arşivi, A: 4-1, D: 1335/3-1, F: 66-2.

hâkimiyetin en önemli sonuçlarından biri olarak değerlendirilmiştir. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyyesi adına, Meclis-i Mebusan Başkanlığına bir telgraf gönderilmiştir. Bu telgrafta, Türk milletinin Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı altında güçlerini, hedeflerini ve ruhlarını birleştirdiği, aynı zamanda kendi iradesini temsil edecek olan Meclisin koruyucusu konumunda olduğu vurgulanmıştır.⁴⁹ Bu şifre telgraf, millet iradesinin güçlü bir şekilde duyurulmasını sağladığı için büyük önem taşımaktadır. Millet geleceğinin, yalnızca millet iradesini yansıtan Millet Meclisinde alınacak kararlarla belirleneceği ifade edilmiştir. Ayrıca millî egemenliğin en etkili biçimde Teşkilât-ı Esasiye kapsamında uygulanacağına ve korunacağına olan inanca yer verilmiştir.⁵⁰ Meclisin açılmasından önce, Anadolu halkını bilgilendirmek amacıyla Kırşehir Gençler Derneği'ne giderek millî hâkimiyetin anlam ve önemini anlatmıştır.⁵¹

23 Nisan 1920'de açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi, millî iradenin somut bir yansıması olarak ortaya çıkmış ve İstiklal Savaşı'nı yönetmiştir. Millî irade kavramı, 20 Ocak 1921'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilen ilk Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile somut bir biçimde hayata geçirilmiştir. Bu anayasanın birinci maddesi, Meclisin hangi esaslar üzerine inşa edildiğini ortaya koymaktadır. Birinci madde şöyledir; "*Egemenlik, kayıtsız ve şartsız milletindir. Yönetim şekli, halkın kendi kaderini doğrudan ve fiilen tayin etmesi esasına dayanır.*"⁵² Mustafa Kemal Atatürk, hem TBMM'yi hem de Meclis-i Mebusan'ı "*millî iradenin hukuki tecelligahi*"⁵³ olarak tanımlamıştır. Meclis, millet iradesinin hayat bulduğu ve güçlendiği bir merkezdir. Bu sebeple onun üzerinde hiçbir kuvvet bulunmamaktadır.⁵⁴ İlk anayasa, millî iradenin temelini oluşturan bir anlayışla şekillendirilmiştir.⁵⁵ Teşkilât-ı Esasiye'deki değişikliklere ilişkin olarak, 23 Eylül 1923 tarihinde Viyanalı Hans Josef Lazar'ın muhabirliğini yaptığı Neue Freie Presse gazetesine verdiği demeçte, halk egemenliğinin önemine vurgu yapmıştır.⁵⁶ Neue Freie Presse'in, Mustafa Kemal Atatürk'ün millî hâkimiyet ilkesine dayalı bir devlet sistemi kurma sürecini yakından izlediği görülmektedir.

Millî hâkimiyet ilkesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin temelini oluşturmuş ve alınan kararların odak noktası olmuştur. Meclis, açıldığı günden itibaren tüm uygulamalarını ve kararlarını bu prensip doğrultusunda şekillendirmiştir. Bu durum, Mustafa Kemal Atatürk'ün Meclisin kuruluş felsefesini ve temelini yalnızca millî hâkimiyet anlayışına dayandırdığını açıkça ortaya koymaktadır. Türk Devleti'nin temeli ise tam bağımsızlık ve kayıtsız şartsız millî hâkimiyet üzerinde yükselmiştir.⁵⁷ Millet, her zaman iradesini her şeyin üzerinde tutmuş ve geleceğinin, liyakatinin ve gelişiminin ancak bu iradeye uymak ve ona bağlı kalmakla mümkün olacağını benimsemiştir. Bu iradeye saygı göstermeyenlerin ise kaçınılmaz olarak hüsrana ve çöküşle karşılaşacaklarına inanılmıştır. Bu sebeple, millet iradesine tam bir saygı ve bağlılıkla

⁴⁹ Devlet Arşivleri Başkanlığı Millî Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi, ATASE Bşk. Arşivi, D: 1336/3-1, F: 15-20.

⁵⁰ İkdâm, 9334, 11 Mart 1339.

⁵¹ Faik Reşit Unat, "Atatürk'ün Ankara'ya İlk Geliş", *Tarih Vesikaları*, Maarif Vekâleti, 2(10), İlkânun 1942, s.248.

⁵² Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun birinci maddesi bu anayasanın hangi esaslar üzerinde yükseldiğini göstermektedir. "Madde 1: Hakimiyyet bila kayd ü şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderâtını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir." (Ceride-i Resmiye, 7 Şubat 1337: 1)

⁵³ Devlet Arşivleri Başkanlığı Millî Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi, ATASE Bşk. Arşivi, D:1336/94-13, F: 8.

⁵⁴ "Muâmelât-ı umûmiyye-i devleti, merkezle alâkanın münkatı' olması sebebiyle teşrî' ve yapılacak icrââtı murâkabe ve kavânin-i mevcûdenin muhâfaza-i ahkâmını te'min edecek bir meclis ancak milletin müessesân salâhiyyetle intihâb edeceği vekillerden mürekkebe olabilir. Bunların hâricinde bir hey'et veyâ bir meclisin kuvvetli bir sıfat ve salâhiyyeti olamaz." Devlet Arşivleri Başkanlığı Millî Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi, ATASE Bşk. Arşivi, A: 5/1774, D: 1, F: 12

⁵⁵ Celal Bayar, *Atatürk'ten Hatıralar*, s.53.

⁵⁶ Yeni Gün Gazetesi, S. 910-1287, 27 Eylül 1339, s.1.

⁵⁷ İsmet Giritli, "Ulusal Egemenlik ve Atatürk", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 12(34), 1996, s.347.

eğilmeli ve onu rehber kabul etmeliyiz.⁵⁸ Bu bağlamda, toplumun gelişimi, geleceği ve bağımsızlığının temelini millî irade olduğu vurgulanmaktadır.⁵⁹

2. Mustafa Kemal'in Atatürk'ün Millî Hâkimiyet Anlayışının Temelinin Yapı Taşı: “İstiklal-i Tamme”

Millî devletin temel varlığı ve en önemli koşulu tam bağımsızlıktır. Bu bağımsızlık, özellikle işgal güçlerine ve manda-himaye tekliflerine karşı hiçbir şekilde taviz verilmeden elde edilmiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün hem askeri hem de siyasi faaliyetlerinde millî hâkimiyet anlayışı belirleyici bir unsur olmuştur. Millî Mücadele Dönemi'ndeki askeri ve siyasi faaliyetlerden, Latin alfabesi reformu ve kadın hakları gibi Türk milletini çağdaş medeniyet seviyesine ulaştırmaya yönelik çalışmalarına kadar her adımında millî hâkimiyet ilkesi ön planda olmuştur. Millî Mücadele sürecinin genelinde, sınıf, birey ya da zümre egemenliğine yönelik bir çizgi izlenmemiş; aksine TBMM'nin açılması ve halkın örgütlenmesi gibi millî hâkimiyetin sağlanması adına atılan her adımda aktif rol üstlenilmiştir. Bu dönemde tam bağımsızlıktan bahsedilirken, Anadolu'da manda ve himaye kavramları da gündemde olmuştur.⁶⁰ Ancak Mustafa Kemal Atatürk, vatanın kurtuluşunu millî egemenliğe dayalı, tam ve bağımsız bir devletin kurulmasında gördüğü için manda ve himaye yanlılarına hiçbir şekilde itibar etmemiş ve ettirmemiştir. Millî egemenliğin ancak tam bağımsızlıkla mümkün olabileceğini çok iyi bilen Mustafa Kemal Atatürk, Millî Mücadele sürecinde bu anlayış doğrultusunda hareket ederek bağımsızlığı sağlamıştır.⁶¹ Bir milletin onurlu ve saygın bir şekilde yaşamasının ancak tam bağımsızlıkla mümkün olacağına inanan bir liderdir. Ona göre, bağımsızlık her şeyin önünde gelir. Millî Mücadele döneminde manda ve himaye yanlıları, yabancı devletlerin kontrolü altına girmeyi tercih etmişlerdi. Ancak bu düşünce, ona göre son derece aşağılayıcı bir durumdu. Çünkü tam bağımsız olamayan bir milletin, yabancı güçlerin himayesine sığınma isteğinin, aslında kölelikten başka bir şey olmadığını savunuyordu. Onurlu, saygın ve yüksek bir yeteneğe sahip olan Türk milletinin, Malazgirt'ten İstiklal Savaşı'na kadar olduğu gibi özgür ve bağımsız bir şekilde yaşaması onun en büyük idealiydi.⁶²

Yeni Türk Devleti, millî hâkimiyet ve bağımsızlık uğruna verilen büyük bir mücadele sonucunda hayat bulmuştur. Bu nedenle, devletin temel yapısını oluşturan anlayış, millî hâkimiyet ilkesiyle tamamen örtüşmektedir. Daha öğrencilik yıllarında millî hâkimiyet anlayışını derinlemesine kavramış ve bu bilinçle hareket eden Mustafa Kemal, Millî Mücadele dönemi boyunca hem sözlerinde hem de icraatlarında millî hâkimiyet kavramını sürekli vurgulamıştır. Millî egemenliği, bir hedef olmaktan öte, Türk milletinin geleceğini güvence altına alacak temel bir değer olarak benimsemiştir.⁶³ Tam bağımsızlığın ancak milletin topyekûn katılımıyla mümkün olduğunu çok iyi bilen Mustafa Kemal Atatürk, halkın örgütlenmesi ve kongreler gibi yollarla milleti temel alan, millet iradesine dayalı düşüncesi asla göz ardı etmemiştir. Milli iradeye sıkı sıkıya bağlı kalınması gerektiğini vurgulayan ve bu bağın korunması için tüm şartların sağlanmasına büyük önem veren Mustafa Kemal Atatürk, millet hâkimiyetini şu şekilde tanımlamıştır; “*Kayıtsız şartsız belirtilen egemenliği milletin üzerinde*

⁵⁸ Mustafa Kemal Atatürk, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C.2, s.299.

⁵⁹ “*Hürriyet olmayan bir memlekette ölüm ve izmihlal vardır.. Her terakkinin ve kurtuluşun anası hürriyettir.*” demektedir. Bkz. Yaşar Nabi Nayır, *Atatürk Diyor ki*, Varlık Yayınları, İstanbul 1969, s.23.

⁶⁰ Fethi Tevetoglu, *Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s.153.

⁶¹ Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk'ta bu düşüncesini şu sözlerle ortaya koymuştur; “*Efendiler, ben bu kararların hiçbirinde isabet göremedim. Çünkü bu kararların dayandığı deliller ve mantıklar çürük ve esassızdı. Efendiler, bu vaziyet karşısında bir tek karar vardı: O da millî hâkimiyete dayanan, kayıtsız ve şartsız yeni bir Türk Devleti kurmak. İşte, daha İstanyenilikçi bul'dan çıkmadan önce düşündüğümüz ve Samsun'da Anadolu topraklarına ayak basar basmaz uygulamaya başladığımız karar bu karar olmuştur.*”

⁶² Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, C.1, MEB, Ankara 1970, s.13.

⁶³ Şerafettin Turan, *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s.5-6.

tutmak, bu egemenliğin en küçük bir parçasını dahi hiçbir makama, adı ve sıfatı ne olursa olsun, vermemek veya verdirmemek demektir.” Bu ifadeyle anlatmak istediği kavramı herkesin kolaylıkla kavrayabileceğine inanmıştır. Onun millî hâkimiyete ilişkin görüş ve düşüncelerini Nutuk ve Meclis konuşmaları gibi farklı platformlarda ifade etmesi, Cumhuriyet kadrolarının devlet yönetiminin temel niteliklerini net bir şekilde anlamalarını sağlamıştır. Ayrıca, bu açıklamalar, kadroların konuya dair bilgi edinmelerine adeta bir siyasal okul işlevi görmüştür.⁶⁴ Cumhuriyet kadrolarının benimsediği millî hâkimiyet prensibi temelinde, laiklik ve hukuk reformları gibi unsurlarla modern ve rasyonel bir devlet yönetiminin oluşumu sağlanmıştır.⁶⁵

Bunun gerçekleşebilmesi adına iki temel faktörün ön planda tutulduğuna tanık olmaktadır. İlk olarak, bilime dayalı ve ilerlemeye açık bir pozitivist anlam dünyası üzerinde inşa edilmesi düşünülen bir toplum düzeni, çağdaş yapının önemli bir yapı taşı olarak öne çıkmaktadır. İkinci olarak ise, toplumsal parçalanma tehditlerine karşı koyabilmek ve birlik içinde kalabilmek adına, modern bir ulus-devletin kurulmasının zorunlu bir yol olarak görülmesi dikkat çekmektedir. Bu iki etmenin birleşimi, çağdaş bir yapının sürekliliğini sağlayacak temel prensiplerin belirlenmesine ve bu prensiplerin hayata geçirilmesine olanak sağlamaktadır.⁶⁶ Bu haliyle, onun devletin çağdaş normlar çerçevesinde gelişmesini sağlayan temel paradigmasının, millî iradenin kapsayıcılığı olduğu söylenebilir. Bu kapsayıcılık, politik yaşamı boyunca izlediği devletçi, halkçı ve toplumcu bakış açısına sıkı sıkıya bağlı bir şekilde, milletin iradesinin güçlü ve tutarlı bir biçimde yansıdığı bir gelişim sürecini de beraberinde getirmiştir. Bu nedenle, Cumhuriyetin ilk filizlenişine dair yansımalar mantıklı, sağlam ve derin bir anlam taşımaktadır. Bunun sonucunda, kalkınmayı ve ilerlemeyi merkeze alan bir paradigma, onun ardında bıraktığı önemli bir miras hâline gelmiştir.⁶⁷ Bu bağlamda, eğitim ve öğretimin bilimsel temeller üzerine oturtulması, Türkçenin bir eğitim ve bilim dili haline getirilmesi, bilim insanlarına değer verilmesi önemli adımlar olarak öne çıkmaktadır. 1933 yılında gerçekleştirilen “Üniversite Reformu” ile 2252 sayılı yasa kapsamında İstanbul Darülfünun kaldırılarak İstanbul Üniversitesi’nin kurulması sağlanmıştır. Ayrıca çeşitli bilimsel kongreler düzenlenmiştir; örneğin, Sakarya Savaşı öncesinde, 16-21 Temmuz 1921 tarihlerinde Muallime ve Muallimler Birliği tarafından gerçekleştirilen “Maarif Kongresi” bu çalışmalardan biridir.⁶⁸ Bu mirası akılcı temeller üzerine inşa ederek, siyasal ve toplumsal örgütlenmenin sağlam bir zeminde ilerlemesini ve gelişimini takip etmeyi gerekli kılmıştır.⁶⁹ Millî iradeyi temel alan bir paradigma etrafında şekillenen yeni söylem, kavramsal düzeyde orijinallik tartışmalarını da bertaraf etmiştir.⁷⁰

Mustafa Kemal Atatürk her yönüyle yepyeni bir siyasal ve toplumsal düzenin temellerinin atıldığı ve kapsamlı bir inşa sürecinin başlatıldığı bir döneme girilmiştir. Bu süreç, yalnızca mevcut yapıların değiştirilmesiyle sınırlı kalmamış, eğitim ve hukuk alanındaki köklü reformlar gibi ulusun geleceğini şekillendiren adımları da kapsamıştır.⁷¹ Yeni siyasal ve toplumsal düzenin inşa sürecinde, millî egemenlik ve bağımsızlık en belirgin unsurlar olmuştur. Cumhuriyetin temellerinin Osmanlı döneminde atılmış olduğu fikri kabul edilse de, Mustafa Kemal Atatürk’ün düşünceleri ve onun oluşturduğu yeni yapının gelişim süreci analiz edildiğinde, bu anlayışın Osmanlıcı değil millî bir karakter taşıdığı görülür. Bu durum, Yeni

⁶⁴ Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, çev. F. Berktaş, Kaynak Yayınları, İstanbul 1996, s.60.

⁶⁵ Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri 1789-1980*, Cogito, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1996, s.130-131.

⁶⁶ Etyen Mahçupyan, *Osmanlıdan Postmoderniteye*, Patika Yayınları, İstanbul 1996, s.43.

⁶⁷ Ahmet İnsel, *Türkiye Toplumunun Bunalımı*, Birikim Yayınları, İstanbul 1990, s.49.

⁶⁸ Ali Rıza Erdem, “Atatürk’ün Bilime Verdiği Önem: Bilimi Ve Bilimsel Düşünceyi Hayatta Rehber Edinmesi”, *Belgi*, 2, 8, 2014, s.1040-1041.

⁶⁹ Zafer Toprak, “Osmanlı Radoknikleri: Halka Doğru Gidenler”, *Toplum ve Bilim*, 24, Kış 1980, s.69-81.

⁷⁰ Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, s.178.

⁷¹ Toktamış Ateş, *Cumhuriyet ve Laiklik*, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1994, s.67.

Türk Devleti'nin modernleşme uygulamalarında da açıkça kendini göstermektedir. Yeni Devletin bu temel özelliklere göre biçimlenmesini arzulayan ve buna destek veren bizzat Atatürk'ün kendisidir. Bu tercih, tamamen onun iradesine dayanmaktadır ve bu çerçevede siyasal ve toplumsal dönüşümler radikal bir çizgide değerlendirilebilir.⁷²

Hâkimiyet ve bağımsızlık anlayışları ile bu konulara ilişkin sözler, yalnızca ait oldukları dönemin koşulları için söylenmiş ifadeler değildir Aksine, bu sözler o dönemin şartlarına uygun bir şekilde olayları yorumlamak için rehber olmuştur. Ayrıca, ülkenin geleceğini belirleme açısından da büyük bir önem taşımaktadır. Milli hâkimiyet ilkesi, Yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin temel yapı taşlarından biridir. Bu nedenle, Türkiye Cumhuriyeti halkın egemenliğine dayalı bir şekilde kurulmuştur.⁷³ Millî hâkimiyet, eşitlik, özgürlük ve adaletin temel dayanağıdır. Mustafa Kemal Atatürk, hâkimiyeti, hiçbir şekilde ortaklık kabul etmeyen bir kavram olarak tanımlamıştır.⁷⁴ Millî irade bölünmeye yer vermez ve tüm gücü Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde birleştirir. Bu sebeple, Mustafa Kemal Atatürk'ün sıkça vurguladığı “*Kuvvet tektir ve o da milletindir*” anlayışı, yönetim anlayışının temelini oluşturmuştur.⁷⁵ Hâkimiyet, onun ifadesiyle “*devlet kudretinin bir vassı*” olarak tanımlanmıştır.⁷⁶ Bunu, onun Meclis konuşmaları ve gerçekleştirdiği inkılaplarda açıkça görmek mümkündür. Çünkü Türkiye’de millî hâkimiyetin gelişimi ve hayata geçirilmesinin en önemli mimarı doğrudan kendisiydi. Bu nedenle, millî hâkimiyeti hiçbir kesime veya gruba dayandırmadan, tamamen gücünü Türk milletinden alan bir yönetim anlayışını yerleştirmeye çalışmıştır. O dönemin temel şiarı ve yol gösterici ilkesi de millî hâkimiyet prensibi olarak şekillenmiştir.⁷⁷

Millî hâkimiyet ideali ve düşüncesi, bir toplumun genel eğilimleri ve ortak düşünceleri doğrultusunda şekillenir. Bu ilke, yalnızca bir bireyin fikirlerinden kaynaklanamaz. Bu anlayışa göre, millî irade; bireysel bir düşüncenin ürünü olmaktan çok, toplumun tüm fertlerinin isteklerinin, emellerinin ve arzularının birleşiminin bir sonucu olarak ortaya çıkan temel bir prensiptir. Bu prensip, milletin ortak hedeflerini ve kolektif iradesini temsil eder.⁷⁸ Bu tercih, Cumhuriyet modernizasyonunun laiklik ve eğitim reformları gibi kendine özgü bir yapıya sahip olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Bu durum, modernleşme sürecinin yalnızca Batı’dan alınan modellerle sınırlı olmadığını göstermektedir. Aynı zamanda yerel dinamiklerin, halkın katılımı ve tarihsel değerler gibi unsurların, bu sürecin bir parçası olmuştur.⁷⁹

Mustafa Kemal Atatürk, bağımsızlığa tutkuyla bağlı bir lider olup, bu bağlılığını söylemleri ve İstiklal Savaşı’ndaki kararlı duruşuyla açıkça göstermiştir. Konuşmalarında ve demeçlerinde bağımsızlığı, bir milletin en temel niteliği ve sahip olması gereken vazgeçilmez bir değer olarak tanımlar. Hayat felsefesini bireysel özgürlük ve istiklalin ayrılmaz bir bütün olduğunu vurgulayarak ifade etmiştir.⁸⁰ “*Ben milletimin ve büyük ecdadımın en kıymetli mirasından olan istiklal aşkı ile yaratılmış bir adamım*”⁸¹ diyerek bağımsızlığın kendinde nasıl vücut bulduğunu belirtmektedir. Çocukluk yıllarından gençlik dönemine, aile hayatından meslek hayatına kadar her evresinde bağımsızlık ve millet iradesine olan bağlılığını ve saygısını

⁷² Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Y. Alogon, Sarmal Yayınları, İstanbul 1995: 10; Levent Köker, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s.234.

⁷³ Recai Okandan, *Amme Hukukumuzun Ana Hatları (Türkiye'nin siyasi gelişmesi)*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul 1971, s.459

⁷⁴ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, C.2, s.700.

⁷⁵ Mustafa Kemal Atatürk, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C.2, s.389.

⁷⁶ Mevlüt Alper Kaya, “Egemenlik Kavramı ve Siyasi Düşünürler”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5(1), 2022, s.217.

⁷⁷ Hamza Eroğlu, *Türk İnkılâp Tarihi*, Savaş Yayınları, İstanbul 1990, s.117-118.

⁷⁸ Mustafa Kemal Atatürk, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C.2, s.95.

⁷⁹ Çağlar Keyder, *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s.121-122.

⁸⁰ Mustafa Kemal Atatürk, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C.1, s.24.

⁸¹ Mustafa Kemal Atatürk, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C.2, s.24.

ortaya koymaktadır. Onu tanıyan herkes de bu özelliğini açıkça görmektedir. Ona göre, istikbale ve özgürlüğüne sahip çıkan bir millet, daima birlik ve beraberlik içinde olur. Böyle bir millet, karşılaşacağı her türlü tehlikeye karşı tek yürek halinde hareket eder. Milli bağımsızlığı ise yaşamın en temel meselelerinden biri olarak görmektedir. Türk milletini esarete sürüklemek isteyen düşmanlara karşı her koşulda mücadele edilmesi gerektiğini açıkça vurgulamaktadır.⁸²

Milli Mücadele sürecinde tam bağımsızlık ideali doğrultusunda kararlı bir duruş sergileyen Mustafa Kemal Atatürk, bağımsızlığın yalnızca bir söylem olmadığını ifade etmiştir. Ona göre, bu bağımsızlık ancak siyasi, mali, iktisadi, adli, askeri ve kültürel alanlarda ilerleme kaydedilerek sağlanabilir. Bu alanların önemini kavrayan Mustafa Kemal Atatürk, Cumhuriyetin ilanından sonra gerçekleştirdiği inkılapların temelinde bu anlayışı esas almıştır. Örneğin, eğitimde yapılan reformlar ve Medeni Kanun'un kabulü bu anlayışın ürünlerindendir. Ona göre tam bağımsızlığı kalıcı bir şekilde temin edebilmek, çağdaş medeniyetin gerekliliklerini yerine getirmenin ötesine geçerek bu standartları aşmayı hedeflemekle mümkündür. Onun çağdaşlaşma modeli, laiklik ve hukuk reformu gibi uygulamalarla Türk toplumunun ihtiyaçlarını esas alan özgün bir yaklaşımdır. Bu model, Batı'nın çağdaş normlarını, Türk toplumunun ihtiyaçlarına uyarlayarak uygulamayı esas alır. Örneğin, eğitim sisteminde yapılan reformlar bu anlayışı yansıtmaktadır. Cumhuriyet dönemi modernleşmesi, köklü bir dönüşüm sürecini ifade eder. Bu süreçte siyasal, sosyal, iktisadi, idari ve kültürel alanlarda kapsamlı yenilikler hayata geçirilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde girilen yenileşme hareketleri ise Cumhuriyet dönemindeki gibi bütüncül bir değişimi yakalayamamış, daha yüzeysel düzeyde kalmıştır. Buna karşılık, Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen dönüşüm bir bütünlük içinde ele alınmış ve planlanmıştır. Mustafa Kemal Atatürk, dönüşüm sürecinde dahi Türk milletinin sosyal yapısına uygun değişimlerin gerçekleştirilmesi gerektiğini savunmuştur. Ona göre, kültürel dönüşüm salt bir taklitçilikten ibaret olmamalıdır. Yapılacak yeniliklerin ancak Türk toplumunun ihtiyaçlarına uygun bir perspektifle inşa edilmesi doğru bir yaklaşım olacaktır. Ayrıca, geçmişteki hatalardan ders çıkarmanın önemini sürekli olarak vurgulamıştır. Tarih bilincinin bu bağlamdaki önemi büyüktür; zira tarihten ders alınmadığında aynı hataların tekrarlanması kaçınılmaz hale gelir. Bu durum ise tam bağımsızlığın önünde ciddi bir engel teşkil eder. O aksi takdirde böyle bir ihmalin “*milletin tüm haysiyetini ve yaşama kabiliyetini kaybetmesine neden olabileceği*” uyarısında bulunarak, tarihsel farkındalığın devlet politikalarının temel bir unsuru olması gerektiğine dikkat çekmiştir.⁸³

Mustafa Kemal Atatürk'ün ünlü sözü “Ya İstiklal! Ya Ölüm” parolası, vatan topraklarının düşman işgalinden kurtarılmasında önemli bir rehber olmuştur. Vatanın tam bağımsızlığının büyük bedellerle, kanla kazanılması, onun ne kadar kutsal olduğunu gözler önüne sermektedir. Bağımsızlığın korunması adına her türlü önlemin alınması gerektiğine dikkat çekmiştir. Tam bağımsızlık ve özgürlüğün değerini yüreğinde hisseden milletlerin, bunu kaybetmemek için her türlü fedakârlığı göze aldığını belirtmiştir. Ona göre, bu fedakârlık milletlerin kararlılığını ortaya koyar.⁸⁴ Türk milletinin tarih boyunca hiçbir zaman esaret altında yaşamamış olduğuna, bu nedenle de bağımsızlığa büyük bir önem verdiğine dikkat çekmektedir. Ayrıca, Türk milletinin yüzyıllar boyunca özgür bir şekilde varlığını sürdürdüğünü ve bağımsızlığa alışkın bir

⁸² “Bence bir milletle şeref, haysiyetin, namusun ve insanlığın yerleşmesi ve yaşaması mutlaka o milletin hürriyet ve istiklaline sahip olmasına bağlıdır. Ben şahsen bu saydığım özelliklere çok ehemmiyet veririm ve bu özelliklerin kendimde varlığını iddia edebilmek için milletimin de aynı özellikleri taşımasını şart ve esas bilirim. Ben yaşayabilmek için mutlaka bağımsız bir milletin evladı kalmalıyım. Bu sebeple milli bağımsızlık bence bir hayat meselesidir. Millet ve memleketin menfaatleri gerektirdiği takdirde insanlığı teşkil eden milletlerden her biriyle medeniyet gereğinden olan dostluk ve siyaset münasebetlerini büyük bir hassasiyetle takdir ederim. Ancak benim milletimi esir etmek isteyen herhangi bir milletin de bu arzusundan vazgeçinceye kadar amansız düşmanıyım.” Mustafa Kemal Atatürk, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C.2, s.34.

⁸³ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, C.2, s.623-624.

⁸⁴ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, C.2, s.249.

yapıya sahip olduğunu vurgulamaktadır.⁸⁵ Türk milletinin tam bağımsızlık uğruna her türlü fedakârlığı yapmaya hazır olduğunu, bu hedefe ulaşmak için var gücümüzle çalışmanın önemine dikkat çekmiştir. Bu doğrultuda, azim ve kararlılığın son derece önemli olduğuna olan inancına yer vermiştir. Tam azim ve ısrarla sürdürülen, savunulan bağımsızlık, hak ve özgürlük mücadelelerinin başarıya ulaşmasını engelleyecek hiçbir gücün düşünülmemeyeceğine de işaret etmiştir.⁸⁶ Üzerinde hassasiyetle durduğu konulardan biri de barış olgusudur. Barış kavramını ele alırken, bunun esasen tam bağımsızlık anlamına geldiğine özellikle vurgu yapmıştır.⁸⁷

Mustafa Kemal Atatürk'ün millî hâkimiyet tanımında “kayıtsız şartsız” ifadesi büyük bir önem taşır. Bu, milletin üzerinde hiçbir güç tanımamayı ifade eder. Hâkimiyetin tamamen millete ait olması ve yönetimin milletin iradesi doğrultusunda gerçekleştirilmesi gerektiğini vurgular. Böylece, hiçbir gücün millet üzerinde etkili olmaması, milletin yalnızca kendi iradesiyle hareket ederek durumunu ve geleceğini belirlemesi esastır. Milletin iradesine ve hedeflerine uygun hareket etmek, tam bağımsızlık için hayati bir öneme sahiptir.⁸⁸ Millî hâkimiyet öyle bir ışık kaynağıdır ki, onun karşısında zincirler çözülür, taçlar ve tahtlar alev alıp yok olur. Milletlerin boyun eğdirilmesi üzerine inşa edilmiş kurumlar ise her yerde yıkılmaya mahkûmdur.⁸⁹ Mustafa Kemal Atatürk, savaş meydanında kazanılan bağımsızlığın ancak kültür, bilim, teknik ve ekonomi alanlarında kaydedilecek ilerlemelerle taçlandırılabilceğini ve korunabileceğini sıkça dile getirmiştir. Kurtuluş Savaşı sonrası gerçekleştirilen inkılaplarda ele alınan konular, tam bağımsızlığın tesisini hedefleyen önemli adımları oluşturmuştur. İnkılaplarını bu bakış açısıyla değerlendirerek bunlara uygun bir yön ve istikamet belirlemiştir. Tüm bunların hayata geçirilmesinde ise millî hâkimiyetin temel bir koşul olduğunu vurgulamıştır. Ona göre, millî hâkimiyet olmaksızın hiçbir ilerleme sağlıklı bir şekilde sürdürülemez; bu nedenle, her türlü şart ve durumda millî hâkimiyetin mutlaka korunması gereklidir. Bu konunun önemine sıklıkla dikkat çekmiş ve toplumun her kesiminin bunu idrak etmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca, halkın kendi yetkisini hiçbir makam ya da zümreye devretmemesi gerektiğine de özenle işaret etmiştir.⁹⁰

Mustafa Kemal Atatürk, millî egemenliğin tam anlamıyla tesis edilmesiyle, eşitlik ve adaletin tam olarak sağlanacağına inanmıştır. Eşitlik ve adaletin devamlılığını millî egemenliğe bağlamış; özgürlüğün, eşitliğin ve adaletin temel dayanağını millî egemenlik olarak kabul etmiştir.⁹¹ Toplumun iradesine ve beklentilerine ayak uyduramayanların varlıklarını sürdürmeyeceğini vurgulamıştır. Bunun tarihsel bir örneği olarak, Osmanlı saltanatının halkın iradesine uygun bir yapı sergileyememesi sebebiyle tarihte yok olup gittiği ifade edilmiştir. Millî iradenin gücü karşısında hiçbir kuvvetin direnemeyeceğini özellikle vurgulayan Mustafa Kemal Atatürk, millet egemenliğinin önemini şu şekilde dile getirmiştir: “*Milletin bağımsızlığını sağlamada, yeteneklerini geliştirme ve modernleşme yolunda her türlü güç, ancak toplumun irade ve hedeflerine uyum gösterdiği takdirde varlığını sürdürebilir. Ancak,*

⁸⁵ Mustafa Kemal Atatürk, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C.2, s.307.

⁸⁶ Mustafa Kemal Atatürk, *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyan Nameleri*, C.4, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1991, s.479.

⁸⁷ Mustafa Kemal Atatürk, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C.2, s.189.

⁸⁸ Mustafa Kemal Atatürk, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C.2, s.299

⁸⁹ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt 1, s.82-83.

⁹⁰ Mustafa Kemal Atatürk, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C.2, s.138.

⁹¹ “Hiç şüphe yok, devletimizin sonsuza kadar yaşaması için, memleketimizin kuvvetlenmesi için, milletimizin refah ve mutluluğu için, yaşamımız, namusumuz, şerefimiz, geleceğimiz için ve bütün kutsal kavramlarımız ve en sonunda her şeyimiz için elbette en kıskanç hislerimizle, bütün uyanıklığımızla ve bütün kuvvetimizle millî egemenliğimizi koruyacak ve savunacağız.” (1923)

millete uymayanların kaderi büyük bir zorlukla, hatta yok oluşla sonuçlanacaktır.”⁹² Milli hâkimiyetin korunması adına tüm gücümüzle çaba sarf edilmesi gerektiğini dile getirmiştir.⁹³

Mustafa Kemal Atatürk, bir milletin bağımsızlığını kendi gücüyle sağlaması gerektiği inancını taşımıştır. Ona göre, bir millet yalnızca kendi gücüne dayanarak bağımsızlığını ve egemenliğini koruyabilir; bunu başaramadığı takdirde ise aşağılanmış bir duruma düşebilir. Tarihten alınan derslerle hareket edilmesi ve geçmişteki olumsuzlukların bir daha yaşanmaması adına bu bağımsızlığın korunması için çaba gösterilmelidir. Bu yaklaşımı şu şekilde vurgulamıştır: *“Teşkilatımızda millî güçlerin etkinliği ve millî iradenin hakimiyeti temel alınmıştır. Bugün dünyadaki tüm milletler sadece bir hakimiyet tanır; o da millî hakimiyettir.”⁹⁴* Millî egemenliği güçlü bir temel olarak kabul eden Mustafa Kemal Atatürk'ün ideallerinin özünde, bu ilkenin özellikleri yer alır. Hayatının her alanında bu prensibi esas almıştır. Yeni Türkiye Devleti'nde ne bir taht sahibi ne de bir diktatör olduğunu ve böyle bir durumun asla söz konusu olmayacağını dile getirmiştir. Türk milletinin yönetiminde hiçbir üstün makamın bulunmadığını, esas otoritenin milletin kendisi olduğunu ve kendi iradesiyle yönetildiğini ifade eder. Ona göre var olan tek güç, millî hâkimiyettir.⁹⁵ Halkın mutlaka millî egemenliği benimsemesi gerektiğini vurgulayan Mustafa Kemal Atatürk, millî egemenliğin korunmasının önemine dikkat çekmiştir. Halkın, millî egemenliği sahiplenmesi ve ülkenin tek hakimi ile belirleyici gücün kendisi olduğunu asla unutmaması gerektiğini ifade etmiştir.⁹⁶ Milletin geleceğine bizzat kendisinin yön vereceğini, ona sahip çıkacağını ve kendi iradesinden üstün bir gücü kabul etmeyeceğini vurgulamıştır.⁹⁷ Millî hakimiyet esası üzerinde yükselen Cumhuriyet rejimi, millî mücadele döneminde ülke çapında prestij kazanan bir avuç liderin kararlı tutumu sonucunda kurulmuştur. Bu dönemde Batılılaşma yoluyla modernleşme Cumhuriyetin temel hedefi olmuş, milliyetçilik ve lâiklik de bu hedefe ulaşmak için araç olarak kullanılmıştır. Cumhuriyet çeşitli fikir hareketlerinin baskısı altında bocalamalar geçirmiş olmasına rağmen millî hâkimiyet gibi sağlam bir siyasî temele dayandığı için varlığını devam ettirme imkânını elde edebilmiştir.

3. Türk Devletinin Temeli ve Ruhu Millî Hâkimiyettir

Güçlü fikirler, strateji ve vizyon sahibi olan⁹⁸ Atatürk'e göre, yeni kurulan Türk Devleti'nin temelini ve ruhunu millî hâkimiyet oluşturur. Bu düşüncesini şu sözlerle ifade etmiştir: *“Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin yapısının özü, millî hâkimiyettir; yani milletin kayıtsız ve şartsız egemenliğidir. Ancak bir milletin egemenliğini anlayıp onu güvenli bir şekilde koruyabilmesi, özel niteliklere ve üstün bir terbiyeye sahip olmasına bağlıdır. Siyasi ve sosyal bilinci ya da vatan sevgisi eksik olan bir millet, egemenliğini güçlü bir şekilde koruyamaz.”⁹⁹* Siyasi ve sosyal eğitim, bir milletin sahip olduğu kültürel değerler doğrultusunda şekillenir. Bu bağlamda, Cumhuriyetin temel unsurlarından birinin kültür olduğunu vurgulayan Mustafa Kemal Atatürk, kültürün ulusal meselelerin en önemli özünü oluşturduğunu ve bunun millî egemenlik açısından da hayati bir unsur olduğuna inanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin temelini kültür olduğuna değinmiştir.¹⁰⁰ Milletin egemenliğini terk etmesi halinde birçok sıkıntıyla karşılaşılacağını, bu yüzden millî hâkimiyetini asla bırakmaması gerektiğini vurgulamıştır.¹⁰¹ Bu nedenle, egemenliğine doğrudan sahip olmanın değerini çok iyi anlayan ve

⁹² Mustafa Kemal Atatürk, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C.2, s.299

⁹³ Mustafa Kemal Atatürk, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt 2, s.298.

⁹⁴ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, C.3, s.1185.

⁹⁵ Mustafa Kemal Atatürk, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C.2, s.300

⁹⁶ Mustafa Kemal Atatürk, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C.1, s.53.

⁹⁷ Mustafa Kemal Atatürk, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C.2, s.296-297.

⁹⁸ Daniel Goleman, *Yeni Liderler*, çev. F. Nayır, Varlık Yayınları, İstanbul 2002, s.15.

⁹⁹ Mustafa Kemal Atatürk, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C.2, s.299-300.

¹⁰⁰ Utkan Kocatürk, *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, s.125.

¹⁰¹ Mustafa Kemal Atatürk, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C.1, 135.

bilen bir millet, bu kutsal egemenliğine yönelik ortaya çıkabilecek her tehlikeyi bertaraf edecektir.¹⁰² Millî kültür anlayışının temel teşkil ettiği Türk kimliği ve Türk milliyetçiliği anlayışı, Türk'ün karakterine ve tarihine uygun bir kültür anlayışının yaşatılmasıdır. Bu tarz bir kimlik ve kültür anlayışı ise yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin temelini meydana getiren felsefeyle ifadesini bulmuştur.

Mustafa Kemal Atatürk'ün düşünce sisteminde, millî hâkimiyet ve halkçılık ilkeleri birbirine sıkı bir biçimde bağlıdır ve adeta iç içe geçmiş durumdadır. Halk devleti anlayışı, Atatürk'ün millî hâkimiyet ilkesinden doğan bir sonuç olarak öne çıkar. Halkın iradesi ve egemenliğini merkeze alan Atatürk, Millî Mücadele sonrasında kurulan Yeni Türk Devleti ile Türk milletinin kendi kaderini belirleme gücünü ortaya koymuştur. Bu anlayışla, devletin temel dayanağını halkın iradesi olarak tanımlamış ve milletin geleceği üzerinde söz sahibi olmasının demokratik bir gereklilik olduğuna vurgu yapmıştır.¹⁰³ Yeni Türkiye Devleti'nin halk devleti olduğu ve cumhuriyetin devleti ileriye taşıyacak yönetim modeli olduğu düşüncesi, onun gençlik yıllarından itibaren benimsediği bir ilkedir.¹⁰⁴

Mustafa Kemal Atatürk, halkın yer almadığı hiçbir durumun kabul edilemez olduğunu savunur. Alınacak kararlarda halkın bilgilendirilmesi ve görüşlerinin alınması son derece önem taşır. Millî Mücadele döneminde, köy köy dolaşarak halkı bilinçlendirme çalışmalarına özel bir önem atfetmiştir. Heyet-i merkeziye ve idarelerin uygun gördüğü seçkin kişilerin köylere giderek, gerekirse akşamları köy odalarında halkı bilgilendirmelerini talep etmiştir. Bunun hem dini hem de millî bir sorumluluk olduğunu özellikle belirtmiştir.¹⁰⁵ Halka doğru bilgilerin ulaştırılmasını sağlamak amacıyla Anadolu Ajansı kurulmuştur. Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal, Kolordu Komutanlıklarına, vilayetlere ve bağımsız sancaklara gönderdiği bir telgrafta, İstanbul'un işgali sonrası olumsuz haberlerin yayılabileceğini belirtmiştir. Halkın güvenilir bilgiye erişmesi için bir ajansa olan ihtiyaç vurgulanmış ve Anadolu Ajansı'nın kuruluşu sağlanmıştır. Telgrafta, *“Rumeli ve Anadolu'nun yürüttüğü millî ve kutsal mücadele sırasında millet fertlerinin iç ve dış gelişmeler konusunda en doğru bilgilerle aydınlatılmasının zaruri bir ihtiyaç olduğu anlaşılmış; bu sebeple, burada yetkin kişilerden oluşan özel bir heyet tarafından yönetilmek üzere Anadolu Ajansı adıyla bir kurumun kurulması sağlanmıştır”*¹⁰⁶ ifadelerine yer verilmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk, Türk milletinin bağımsız iradesiyle hareket eden bir yapıya sahip olduğunu vurgulamış ve yeni kurulan devletin halk temelli bir yapıya dayandığını ifade etmiştir. Bu anlayış, halkın doğrudan temsil edildiği, karar alma mekanizmalarında etkin olduğu ve ülkenin yönetimine katılım hakkı kazandığı bir düzenin temel yapı taşlarını oluşturmaktadır.¹⁰⁷ Bu durumu şu şekilde ifade etmiştir: *“Yeni Türkiye Devleti, halkın devleti olan bir halk devletidir.”* Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin bir halk hükümeti olduğunu ve milletle hükümet arasında bir görev ortaklığı bulunduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁸ Halkın yönetime katılmasının ne kadar önemli olduğunu ve yönetimin halkın kontrolüne geçmesi için çaba gösterilmesinin gerekliliğini ortaya koymuştur. Halkçılığı ve halk hükümetini benimsemenin, halk egemenliği açısından da büyük bir öneme sahip olduğunu savunmuştur. Yönetimin yalnızca halkın elinde olması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁰⁹ Hatta Mustafa Kemal Atatürk'ün sözleriyle, iç siyasetimizdeki temel ilkemiz olan halkçılık, yani milletin kendi kaderine

¹⁰² Mustafa Kemal Atatürk, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt 1, s.76.

¹⁰³ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, C.3, s.1250.

¹⁰⁴ Cihat Akçakayalıoğlu, “İlk Cumhuriyet Fikri”, *Ulus*, 15491, 29 Ekim, 1966, s. 1.

¹⁰⁵ ATASE Bşk. Arşivi, A: 4-1, D: 1335/3-1, F: 66-2.

¹⁰⁶ Devlet Arşivleri Başkanlığı Millî Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi ATASE Bşk. Arşivi, A: 4Z/, D: 42, F: 501/1

¹⁰⁷ Mustafa Kemal Atatürk, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt 1, s.41.

¹⁰⁸ Mustafa Kemal Atatürk, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt 2, s.421.

¹⁰⁹ Mustafa Kemal Atatürk, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt 1, s.87.

doğrudan hâkim olmasını sağlama prensibi, 1921 ve 1924 Anayasalarımızda açıkça belirlenmiştir.¹¹⁰

Mebusların Mecliste edecekleri yeminde millî hâkimiyet ilkesine özel bir vurgu yapıldığı dikkat çekmektedir. Teşkilât-ı Esasiye'nin 16. Maddesi bu durumu şu şekilde düzenlemiştir: Millet'in kayıtsız ve şartsız hâkimiyetine aykırı bir amaç gütmeyeceğime ifadesi yer alırken, aynı zamanda hâkimiyet-i millîye ilkelerine bağlılığın da önem taşıdığı vurgulanmaktadır.¹¹¹ 30 Ekim 1922'de Meclise sunulan takririn 4. maddesi, "Teşkilât-ı Esasiye Kanunu" doğrultusunda egemenlik hakkının doğrudan millete verilmesini öngörmektedir.¹¹² Bu durum, Osmanlı Devleti'nin yerine, millet'in hâkimiyetini esas alan TBMM hükümetinin kurulduğunu ve Teşkilât-ı Esasiye ile hâkimiyetin millete devredildiğini göstermiştir. Söz konusu önerge, Mustafa Kemal Atatürk'ün talebiyle Sinop milletvekili Dr. Rıza Nur tarafından Meclise sunulmuştur. Mustafa Kemal Atatürk, millet hâkimiyetinin önünde duran her türlü engeli ortadan kaldırmanın gerekli olduğuna inanmış ve bu doğrultuda en önemli adımı 1 Kasım 1922'de Saltanatın kaldırılmasıyla atmıştır. Ona göre saltanat, millet'in iradesi ve hâkimiyetiyle uyum göstermeyen bir yapıya sahipti. Millet hâkimiyetinin tam anlamıyla sağlanması ve yeni devletin bu ilkeye dayanarak şekillenmesi, ancak hâkimiyetin doğrudan millete ait olmasıyla mümkündü. Bu yüzden, millî iradeyle bağdaşmayan tüm kurum ve anlayışların tasfiye edilmesi için kararlılıkla çalışmıştır.¹¹³ Bu bağlamda İslam tarihinden somut bir örnek sunar ve İslam toplumlarında kişisel otorite ya da bir kişi sultasına dair herhangi bir kayda rastlanmadığını da bu görüşünü destekleyen önemli bir delil olarak ifade etmiştir.¹¹⁴

Mustafa Kemal Atatürk için bağımsızlık, onun en belirgin ve vazgeçilmez özelliklerinden biridir. Hürriyet ve bağımsızlığın, onun karakteriyle özdeşleştiğini, yaşayabilmek için mutlaka bağımsız bir millet'in evladı olarak kalınması gerektiğini vurgulamıştır. Bu nedenle millî istiklali bir hayat meselesi olarak görmüş ve millet egemenliğini tehdit edebilecek tehlikelerin ortadan kaldırılmasının hayati önem taşıdığını çok iyi anlamıştır. Millet egemenliğinin sürekliliğini, egemenliği bozabilecek veya zarar verebilecek hiçbir gücün, ne ülke içinde ne de dışında var olamayacağını belirterek ifade etmiştir.¹¹⁵ Bu konudaki tavizsiz ve kararlı yaklaşımı, millî hâkimiyetin benimsenip kökleşmesinde en önemli etken olmuştur. Her türlü kanun ve düzenlemenin hazırlanması ve uygulanmasında millî hâkimiyetin ön planda tutulacağı ifade edilmiştir. Bu durumu, 8 Nisan 1923'te gerçekleştirilen TBMM seçimleri için yayımladığı beyannamede açıkça dile getirmiştir. Bu beyannamede, tüm yasaların düzenlenmesinde ve her türlü teşkilatta millî hâkimiyet esaslarına göre hareket edileceği belirtilmiştir.¹¹⁶ Halk Partisi'nin kuruluş çalışmaları incelendiğinde, tüzüğündeki ifadelerden partinin felsefe ve amacının, "*millî hâkimiyetin hayata geçirilmesine rehberlik etmek ve Türkiye'yi tam anlamıyla çağdaş bir devlet haline getirmek*" olduğu anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda, Halk Partisi'nin millî hâkimiyetin koruyucusu niteliğini taşıdığı sonucuna varılabilir.¹¹⁷

Yeni Türk Devleti'nin yapısını, ilkelerini ve niteliklerini belirleme konusunda en önemli rolü Mustafa Kemal Atatürk üstlenmiştir. Ancak bu süreçte, onun tüm kararları yalnız başına ve istişareden uzak bir şekilde aldığı yönünde bir izlenim oluşturmak doğru olmaz. Aksine, yeni devletin temel ilkelerinin belirlenmesinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Teşkilât-ı Esasiye üzerinden fikir alışverişine belgelendirdiğini gösteren açık işaretler vardır. Bu durum,

¹¹⁰ Mustafa Kemal Atatürk, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt 2, s.161.

¹¹¹ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC.), D.II, C.8, 1340, s.1023.

¹¹² Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC.), D. I, C.24, 1340, s.269, 292-293.

¹¹³ Afet İnan, *Medenî Bilgiler*, s.402-403.

¹¹⁴ Afet İnan, *Medenî Bilgiler*, s.453.

¹¹⁵ Mustafa Kemal Atatürk, *Gazi Mustafa Kemal Paşa İzmir Yollarında*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Yayını 21, İstihbarat Matbaası, Ankara 1923, s.13-15.

¹¹⁶ Vatan Gazetesi, S. 15, 9 Nisan 1339, s.1.

¹¹⁷ Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul 2000, s.11.

TBMM'nin ilk toplantılarında net bir şekilde kendini göstermiştir. Özellikle 11 Ağustos 1922 tarihinde gerçekleşen Meclisin ilk oturumu, bu bağlamda dikkat çekici bir dönüm noktasıdır. Bu oturumda Meclisin en yaşlı üyesi sıfatıyla söz alan İstanbul milletvekili Abdurrahman Şeref Efendi'nin konuşması; yeni yönetimin temel felsefesini net bir biçimde ortaya koyması açısından oldukça anlamlı olduğu görülmektedir. Konuşmasında millet hâkimiyeti kavramına geniş yer veren Abdurrahman Şeref Efendi, bu ilkeyi dönemin koşullarında üzerinde hiçbir gücün bulunmadığı temel bir prensip olarak ifade etmiştir. Aynı zamanda, kanunların hazırlanmasından devlet mekanizmasının işleyişine kadar her aşamada bu kavramın esas alınacağı yönündeki kararlılığını güçlü bir şekilde dile getirmiştir. Abdurrahman Şeref Efendi'nin ifadeleri, halk egemenliği ilkesinin Yeni Türk Devleti'nin temellerine yerleştirileceğine dair önemli bir mesaj niteliğindedir.¹¹⁸ Bir diğer önemli nokta ise Mustafa Kemal'in, Türkiye Cumhuriyeti kadrolarına millî hâkimiyeti öğrenmeleri, özümsemeleri ve bu anlayış temelinde toplum ile devlet meselelerini ele almalarını tavsiye etmesidir. Ayrıca gelişmeleri bu doğrultuda değerlendirerek buna uygun plan ve programlar yapmalarını önermektedir. Bu bağlamda, Cumhuriyet kadrolarının entelektüel birikimlerinin temelini millî irade ve millî hâkimiyet prensiplerinin oluşturduğu söylenebilir.¹¹⁹

Sonuç

Mustafa Kemal Atatürk'ün “Söylev ve Demeçleri” çerçevesinde millî hâkimiyet ilkesine ilişkin yapılan bu değerlendirmede, söz konusu kavramın onun ortaya koyduğu güçlü iradede beslendiği açıkça görülmektedir. Millet egemenliğine dayalı bir devlet yapısının kendisinden önce de bilindiği ancak kavramın özü itibarıyla Mustafa Kemal Atatürk'ün düşünce dünyasının bir ürünü olduğu anlaşılmaktadır. Yeni Devletin hangi esaslara göre şekilleneceği, nasıl düzenlenip canlandırılacağına dair öngördüğü politik, ekonomik, idari ve sosyal reformlara millî iradenin yön verdiği net bir şekilde görülmektedir. Bu dönüşüm sürecinde, yeni devletin temel felsefi yapı taşlarının millî hâkimiyet kavramından güçlü bir biçimde etkilendiği ve onun tarihe bakışında “dikey bir süreç” anlayışının izlerinin görüldüğü anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, kurulan ulusal, demokratik ve bağımsız devletin sürdürülebilirliği ile korunmasının temel şartının millî hâkimiyet ilkesi olduğu vurgulanmıştır. Bu ilkeye bağlı kalmaksızın devletin korunmasının güçlüğü belirtilirken, bu prensibin en önemli muhafızının Türk milleti olduğu çıkarımı yapılmıştır. Ayrıca, Yeni Türk Devleti'nin teorik temelleri de değerlendirme kapsamında ele alınmıştır. Bu temellerin, millî hâkimiyet anlayışıyla doğrudan ilişkilendirildiği ve Yeni Türk Devleti'nin siyasi, toplumsal ve idari yapısında onun belirlediği bu prensibin önemli ölçüde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerini tüm parametreleri göz önünde bulundurarak atmıştır. Bunun en somut yansıması, Türk milletinin yüksek iradesinin karar süreçlerine etkisinde görülmektedir.

Millî Mücadele döneminde, TBMM'nin çalışmalarında ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanında hayata geçirilen reform programlarının arka planında millî iradenin belirgin etkileri dikkat çekmektedir. Cumhuriyet öncesinde, özellikle Meşrutiyet dönemindeki reformlar ve bu süreçlere yön veren fikir akımları, Mustafa Kemal için bir laboratuvar işlevi görmüştür. Ancak onun reform pratiğinin temelinde millî irade anlayışı yer almış ve bu durum, yapılan reformları önceki süreçlerden farklılaştırarak özgün bir konuma taşımıştır. Bu bütünsel yaklaşım, onun sistemleştirdiği Atatürkçü Düşünce Sistemi içinde analiz edilmelidir. Bu sistemin oluşumu ve gelişimi sırasında Mustafa Kemal Atatürk, çağının siyasal ve entelektüel gelişmelerini titizlikle takip etmiş, bu birikimlerden ilham alarak kendi bilgi, deneyim ve gözlemlerini süzgeçten geçirmiştir.¹²⁰ Böylece, modern çağın yeni fikir akımlarını Türk milletinin karakterine, tarihine

¹¹⁸ Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s.12; Ceride-i Resmiye, 10 Eylül 1339, s.2.

¹¹⁹ Tarık Zafer Tunaya, “Batılılaşmada Temel Araştırmalar ve Yaklaşımlar”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 1. İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s.239.

¹²⁰ Halil İnalıcık, “Türkiye ve Avrupa: Dün Bugün”, *Doğu-Batı*, 1(2), 1988, s.27.

ve öz niteliklerine göre yeniden yorumlayarak özgün bir teorik yapı inşa etmiştir. Onun liderliğinde geliştirilen bu sistem, Türk milletinin toplumsal, siyasal ve düşünsel yapısında “Atatürkçülük” adı altında yeni bir kimlik kazanmış ve çağdaş ulusal değerlerle harmanlanarak özgün bir model oluşturmuştur.

Demokrasinin olmadığı bir ortamda millî hâkimiyet yalnızca boş bir söylemden ibaret kalır. Millî egemenlik, ancak demokratik gelenekler ve uygulamalarla gerçek anlamını kazanabilir. Demokrasi, millî egemenliğin temel dayanağıdır; onsuz bir değer taşımaz. Mustafa Kemal Atatürk, millî egemenliği eşitliğin ve adaletin temeli olarak görmüş ve bu değerın korunmasını gelecek nesillerden talep etmiştir. Millî iradeye büyük önem veren Mustafa Kemal Atatürk, Türk milletinin kaderini kendi millî iradesiyle belirlediğini vurgulayarak, kişi, sınıf ya da zümre gibi millî irade dışındaki unsurları devre dışı bırakmıştır. Millî Mücadele döneminde kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin temel hedefi tam bağımsızlık ve millî hâkimiyet olmuştur. Bu çerçevede, 16 Mayıs 1919'da İstanbul'dan ayrılıp Samsun'a hareket eden Mustafa Kemal Atatürk, Samsun'a ayak bastığında millî irade düşüncesini hayata geçirmek için yoğun çaba sarf etmiştir. Amasya Genelgesi ile başlayan, Erzurum Kongresi'nde güçlenen ve Sivas Kongresi ile pekişen millî birlik hedefi, Türk milletinin Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde millî hâkimiyet ilkesi doğrultusunda bağımsızlık mücadelesine girişmesiyle başarıya ulaşmıştır.

Mustafa Kemal Atatürk'ün daha öğrencilik yıllarından itibaren millî irade anlayışına sahip olduğu, Samsun'a çıktığı andan itibaren geliştirdiği fikirler ve eylemlerle bu ilkeyi benimseyip çevresine benimsettiği bilinmektedir. Millî Mücadele, baştan sona millî irade temeline dayandırılmış ve Erzurum ile Sivas kongrelerinde alınan kararlarla bu temel somutlaştırılmıştır. TBMM'nin hazırladığı 1921 Anayasası'nın birinci maddesi de bu anlayışı yansıtmaktadır: “Egemenlik, kayıtsız şartsız milletindir.” Mustafa Kemal Atatürk, Türk inkılaplarını millî hâkimiyet anlayışıyla şekillendirmiş ve bu ilkenin, Türk milletinin refahı, huzuru ve çağdaş medeniyet seviyesine ulaşması için en temel unsur olduğunu ifade etmiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı ülke ve millet bütünlüğüne önem verir, çağdaşlaşmayı amaçlar ve medeniyetçidir. Her türlü mezhep ayrımcılığı, ırkçılığı ve sınıf kavgasını reddeder; millî dayanışma ve sosyal adaletten yanadır. Mustafa Kemal Atatürk'ün milliyetçiliği vatan kavramı ile bağlantılıdır ve gerçekçidir. Türkçülüğün ileri bir tefekkürü olan Turancılık anlayışını benimsememekle birlikte bu fikri reddetmemiştir. Bu nedenle, millî egemenliğe büyük önem vermiş ve Türk milletinden de aynı hassasiyeti göstermesini talep etmiştir.

Kaynakça

Devlet Arşivleri Başkanlığı Millî Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi (ATASE)

ATASE Bşk. Arşivi, A: 4-1, D: 1335/3-1, F: 66-2.

ATASE Bşk. Arşivi, A: 4Z/, D: 42, F: 501/1

ATASE Bşk. Arşivi, A: 5/1774, D: 1, F: 12

ATASE Bşk. Arşivi, D: 1336/3-1, F: 15-20.

ATASE Bşk. Arşivi, D:1336/3-1, F: 15-43.

ATASE Bşk. Arşivi, D:1336/94-13, F: 8.

Zabıt Cerideleri

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC.).

Telif Eserler

Abalıoğlu, Yunus Nadi; *Ankara'nın İlk Günleri*, Sel Yayınları, İstanbul 1955.

- Ahmad, Feroz; *İttihatçılıktan Kemalizme*, çev. F. Berktaş, Kaynak Yayınları, İstanbul 1996.
- Ahmad, Feroz; *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Y. Alogon, Sarmal Yayınları, İstanbul 1995.
- Ahmet; İnsel; *Türkiye Toplumunun Bunalımı*, Birikim Yayınları, İstanbul 1990.
- Ahmet; Mumcu; *Atatürkçülükte Temel İlkeler*, İstanbul Kitabevi, İstanbul 1988.
- Akşin, Sina; *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, C.I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1998.
- Angı, Hacı; *Atatürk İlkeleri ve Türk Devrimi*, Angı Yayınları, Ankara 1993.
- Atatürk, Mustafa Kemal; *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyan Nameleri*, C.4, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1991.
- Atatürk, Mustafa Kemal; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C.2, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1989.
- Atatürk, Mustafa Kemal; *Gazi Mustafa Kemal Paşa İzmir Yollarında*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Yayını 21, İstihbarat Matbaası, Ankara 1923.
- Atatürk, Mustafa Kemal; *Nutuk*, C.1, MEB, Ankara 1970.
- Ateş, Toktamış; *Cumhuriyet ve Laiklik*, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1994.
- Aybars, Ergün; *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C.I, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 1986.
- Bayar, Celal; *Atatürk'ten Hatıralar*, Sel Yayınları, İstanbul 1955.
- Cebesoy, Ali Fuat; *Millî Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul 2000.
- Celal Nuri; *Türk İnkılâbı 1927*, R. Durmaz, Ed., Kaknüs Yayınları, İstanbul 2000.
- Çağlar, Keyder; *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul 1995.
- Daniel, Goleman; *Yeni Liderler*, çev. F. Nayır, Varlık Yayınları, İstanbul 2002.
- Eroğlu, Hamza; *Atatürk ve Millî Egemenlik*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1987.
- Eroğlu, Hamza; *Türk İnkılâp Tarihi*, Savaş Yayınları, İstanbul 1990.
- Göze, Ayferi; *İnkılap Tarihimiz ve Atatürk İlkeleri*, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1985.
- İnan, Afet; *Medenî Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.
- İnan, Afet; *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1977.
- Kansu, Mazhar Müfit; *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C.1, TTK, Ankara 1997.
- Kili, Suna; *Atatürk Devrimi, Bir Çağdaşlaşma Modeli*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2000.
- Kocatürk, Utkan; *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2007.
- Kongar, Emre; *Atatürk Üzerine*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1994.
- Köker, Levent; *Demokrasi Üzerine Yazılar*, İmge Kitabevi, Ankara 1992.

Köker, Levent; *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1995.

Kuran,ERCÜMENT; *Atatürkçülüğün Fikir Temelleri: Atatürkçülük Üzerine Denemeler*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1981.

Mahçıpyan, Etyen; *Osmanlıdan Postmoderniteye*, Patika Yayınları, İstanbul 1996.

Nayır, Yaşar Nabi; *Atatürk Diyor ki*, Varlık Yayınları, İstanbul 1969.

Okandan, Recai; *Amme Hukukumuzun Ana Hatları (Türkiye'nin siyasî gelişmesi)*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul 1971.

Sonyel, Salahi R.; *Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2010.

Tanör, Bülent; *Kurtuluş Üzerine On Konferans (Türkiye 1918-1923)*, Cumhuriyet Gazetesi Armağanı, İstanbul 1997.

Tanör, Bülent; *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri 1789-1980*, Cogito, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1996.

Taşkıran, Tezer; *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, Ankara 1973.

Tevetoğlu, Fethi; *Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

Tunaya, Tarık Zafer; *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, C.2, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2002.

Turan, Şerafettin; *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.

Türkmen, İsmet; *İsmail Fâzıl Paşa Askerî-Siyasî Hayatı ve Fikirleri (1856-1921)*, Altınpost Yayınları, Ankara 2015.

Türkmen, Zekeriya; *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001.

Yavuz, Ünsal; *Atatürk, İmparatorluktan Millî Devlete*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999

Zürcher, Eric Jan; *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Y. Saner Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.

Makaleler

Akçakayalıoğlu, Cihat; “İlk Cumhuriyet Fikri”, *Ulus*, 15491, 29 Ekim, 1966, ss. 1.

Bulut, Hüseyin; “Millî Mücadele Yıllarında Millî Egemenlik İlkesinin Doğuşu”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, 72, 2021, ss.401-408.

Erdem, Ali Rıza; “Atatürk'ün Bilime Verdiği Önem: Bilimi Ve Bilimsel Düşünceyi Hayatta Rehber Edinmesi”, *Belgi*, 2, 8, 2014, ss.1033-1046.

Eroğlu, Hamza; “Millî Egemenlik İlkesi ve Anayasalarımız”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1(1), 1984, s.137.

Giritli, İsmet; “Ulusal Egemenlik ve Atatürk”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 12(34), 1996, ss.347-356.

Gül, Mustafa; “Türkiye Cumhuriyeti’nin Temelini Teşkil Eden Değerler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 10(29), 1994, ss.391-400.

İnalcık, Halil; “Türkiye ve Avrupa: Dün Bugün”, *Doğu-Batı*, 1(2), 1988, ss.7-28.

Kaya, Mevlüt Alper; “Egemenlik Kavramı ve Siyasi Düşünürler”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5(1), 2022, s.212-235.

Kuran, Ercüment; “Türk Tarihindeki Millî Egemenlik Kavramı-1919-1924 Dönemi”, *Atatürk'e Armağan*, 19 Mayıs Üniversitesi Yay., Samsun 1991, ss.13-28.

Mutluçağ, Hayri; “Erzurum Kongresinin Tutanak ve Kararları 1”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 11(61), Aralık 1972, s.3-11.

Öğün, Süleyman Seyfi; “Türk Milliyetçiliğinde Hâkim Millet Kodunun Dönüşümü”, *Türkiye Günlüğü*, 50, Mart-Nisan 1998, ss.17-37.

Sakin, Serdar; “Millî Mücadele Döneminde Atatürk’ün Demokrasi Anlayışı ve Uygulamaları”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1), 2004, ss.229-245.

Satı; “Malûmât-ı Medeniyye Dersleri”, *Tedrisât-ı İbtidaiyye Mecmûası*, 18, 14 Recep 1329 / 28 Haziran 1327(r) / 11 Temmuz 1911, 1-2.

Semerci, Ahmet; “Anadolu’da Millî Mücadeleyi Engelleme Girişimleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 189, İstanbul, Kasım-Aralık 2010, ss.73-100.

Toprak, Zafer; “Osmanlı Radoknikleri: Halka Doğru Gidenler”, *Toplum ve Bilim*, 24, Kış 1980, ss.69-81.

Tunaya, Tarık Zafer; “Batılılaşmada Temel Araştırmalar ve Yaklaşımlar”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 1. İletişim Yayınları, İstanbul 1983.

Unat, Faik Reşit; “Atatürk’ün Ankara’ya İlk Geliş”, *Tarih Vesikaları*, Maarif Vekâleti, 2(10), İlkânun 1942.

Sürelî Yayınlar

Hâkimiyet-i Millîye, Sayı 167, 24 Nisan 1921.

İkdam, Sayı 9334, 11 Mart 1339

Vakit, Sayı 1224, 5 Mayıs 1921.

Vatan Gazetesi, Sayı 15, 9 Nisan 1339.

Yeni Gün Gazetesi, Sayı 910-1287, 27 Eylül 1339.

FİKİR HAREKETLERİ DERGİSİNDE DEMOKRASİ VE DİKTATÖRLÜK KARŞILAŞTIRMASI (1933-1940)

*A Comparison of Democracy and Dictatorship in Fikir Hareketleri Journal
(1933-1940)*

Elif Aşçı

Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Türkiye
e-mail: elifasci@sdu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-2955-0447

Near East Historical Review

15/1, April/ Nisan 2025
e-ISSN: 2717-6363 (Online)
www.nehrreview.com

Article Type - Makale Türü : Research Article / Araştırma Makalesi
Received Date - Geliş Tarihi : 26.02.2025
Accepted Date - Kabul Tarihi : 01.05.2025
Pages - Sayfa : 49 - 61

 : <http://dx.doi.org/10.29228/nehrreview.80919>

Citation - Atıf : Elif Aşçı, “Fikir Hareketleri Dergisinde Demokrasi Ve Diktatörlük Karşılaştırması (1933-1940)”, *Near East Historical Review*, 15/1, April, 2025, pp. 49 – 61.

FİKİR HAREKETLERİ DERGİSİNDE DEMOKRASİ VE DİKTATÖRLÜK KARŞILAŞTIRMASI (1933-1940)

*A Comparison of Democracy and Dictatorship in Fikir Hareketleri
Journal (1933-1940)*

Elif Aşçı

Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Türkiye
e-mail: elifasci@sdu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-2955-0447

Öz

Fikir Hareketleri Dergisi (1933-1940), Türkiye'nin erken Cumhuriyet döneminde yayımlanmış olan bilimsel, toplumsal ve edebi bir dergidir. Haftalık olarak çıkan dergi, tek parti yönetiminin otoriter yapısına karşı demokrasi ve siyasal liberalizmi savunmuş; komünist ve faşist ideolojilere karşı eleştirel bir tutum sergilemiştir. Demokrasi ile diktatörlük arasındaki farkları vurgulayarak, demokratik sisteme duyulan güveni öne çıkarmış; tüm eksikliklerine rağmen demokrasinin diktatörlük rejimlerinden üstün olduğunu savunmuştur. Dergide ideolojilere dair yazıları bulunan yabancı akademisyen ve siyasetçilerin metinleri, başyazar Hüseyin Cahit Yalçın tarafından Türkçeye çevrilerek yayımlanmıştır. Bu çeviriler ve içerikleri, dönemin diğer düşünce dergileri tarafından çeşitli eleştirilere konu olmuştur. Zorlu siyasi ve ekonomik koşullar altında, özellikle 1929 Dünya İktisadi Buhranı'nın etkileriyle şekillenen, basın özgürlüğünün kısıtlandığı bir ortamda yayımlanan dergi, aşırı ideolojiler karşısında kamuoyunu bilgilendirmeyi amaçlamış ve dönemin entelektüel dünyasında önemli bir yer edinmiştir. Bu çalışmada, *Fikir Hareketleri* dergisi kapsamında demokrasi ve diktatörlük kavramlarının tarihsel arka planı, farklı ülkelerden örnekleri, bu rejimlerin avantajları ve sakıncalarını ele alan yazılar incelenmiştir. Böylece amacı Türkiye'de bu ideolojileri tanıtmak olan derginin, düşünce dünyasındaki yeri belirlenmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede çalışma, derginin sadece siyasal ideolojilere karşı tutumunu değil, aynı zamanda dönemin entelektüel tartışmalarına müdahil oluş biçimini ve liberal-demokratik değerleri savunmadaki özgün konumunu da ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Faşizm, Fikir Hareketleri, Demokrasi, Diktatörlük, Liberalizm, Tek Parti.

Abstract

The journal *Fikir Hareketleri* (1933–1940) was a scientific, social, and literary periodical published during the early Republican era in Turkey. Issued weekly, the journal advocated for democracy and political liberalism in opposition to the authoritarian structure of the single-party regime, adopting a critical stance toward both communist and fascist ideologies. Emphasizing the differences between democracy and dictatorship, it underlined a strong confidence in democratic governance, asserting that democracy—despite its shortcomings—was superior to dictatorial regimes. Translations of articles written by foreign academics and politicians on ideological matters, rendered into Turkish by the journal's chief editor Hüseyin Cahit Yalçın, were published in the journal. These translations and their contents became the subject of various criticisms from other contemporary intellectual journals. Published under difficult political and economic conditions—particularly shaped by the effects of the 1929 Great Depression and within an environment where press freedom was restricted—*Fikir Hareketleri* aimed to inform the public against extremist ideologies and secured a significant place in the intellectual sphere of its time. This study examines the articles published in *Fikir Hareketleri* that addressed the historical background of democracy and dictatorship, illustrated through examples from various countries, and explored the advantages and drawbacks of these regimes. In doing so, it seeks to determine the journal's role in introducing these ideologies to Turkish readers and its position within the intellectual landscape of the period. In this context, the study seeks to elucidate not only the journal's critical stance toward prevailing political ideologies, but also its distinctive role in shaping contemporary intellectual discourse and articulating a principled commitment to liberal-democratic values.

Keywords: Fascism, *Fikir Hareketleri*, Democracy, Dictatorship, Liberalism, Single-Party System.

Giriş

Fikir Hareketleri dergisi, 1933-1940 yılları arasında bilimsel, toplumsal ve edebi bir risale olarak haftalık olarak yayımlanmıştır. Derginin başyazarı Hüseyin Cahit (Yalçın), siyasal otoriteyle muhalif bir isimdir ve geçim sıkıntısı nedeniyle bu dergiyi çıkardığını belirtmektedir. Eski bir İttihatçı, siyasetçi ve gazeteci olan Hüseyin Cahit, Cumhuriyet'in ilanı sırasında ve sonrasında *Tanin* gazetesindeki yazıları nedeniyle İstiklal Mahkemeleri'nde yargılanmıştır.¹ Hatta Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, bu muhalefetinden ötürü onu *Nutuk*'ta açıkça kınamıştır. *Fikir Hareketleri* dergisi, demokrasi ve liberalizmin gözden düştüğü bir dönemde yayımlanmış olması dönemin aydınlarınca onun içine düştüğü dışlanmışlık hissinden kurtulma çabası olarak değerlendirilmiştir.²

Fikir hareketleri dergisi yayın hayatına Cumhuriyetin onuncu yıldönümünde başlamıştır. Derginin neşriyat müdürü ve yazarı olan Hüseyin, 29 Ekim 1933'teki ilk sayısında Cumhuriyeti övgüyle anlatmıştır. Çıkış amacını belirtilmediği ilk sayıda yapılan bir eleştiri üzerine üç yıl sonra yayın amacını açıklama gereği duymuştur. Dergi, büyük ölçüde çevirileri başyazar tarafından yapılan yazılar ve az sayıda telif yazılarla birlikte tefrikalardan oluşmuştur. Konuları ağırlıklı olarak Faşizm, Sosyalizm, Marksizm ile ilgili yapılmış çevirilerden meydana gelmiştir. Türkiye'de İtalyan Faşizminin, Alman Nasyonal Sosyalizminin ve Marksizm-Bolşevizm'in bilinmediğini, bu ideolojilerin tanınmasını ve herkesin bilgiye dayalı tercihte bulunabilmesini sağlamayı amaçlamaktadır. Bunu propaganda yoluyla değil, Avrupalı politikacıların ve siyasal düşünürlerin, akademisyenlerin eserlerini tercüme ederek yapmaya çalışmaktadır.³ Ayrıca ulusal ve uluslararası mesele olan demokrasi ve diktatörlüğe dair analizler yapılmaktadır. Bununla birlikte devletçilik ilkesi desteklenmiş, orta sınıf tezi ve anti-komünizm söylemleri de sıklıkla konu edilmiştir. Türkiye'deki güncel siyasi konulardan uzak durma yolunu seçen dergi, genel olarak Cumhuriyet Halk Partisi'nin halkçı ve orta sınıf tezleri ile uyumlu olmuştur. Dönemin atmosferinde liberal demokrasiyi savunmak zorluğuyla birlikte basın ve siyasal iktidar, batılılaşma ve aşırı ideolojiler konusunda uzlaşma içerisinde olduğu görülmüştür.⁴

1. İki Savaş Arası Dönem (1914-1945)

Birinci Dünya Savaşı'nın başından İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar geçen zaman dilimine "Felaket Çağı" denilmiştir. Sömürge imparatorlukları sarsılmış, ekonomik kriz güçlü kapitalist ekonomileri dize getirmiştir. Liberal demokrasi kurumlarının yerini faşizm ve onun uydusu olan otoriter hareketler ve rejimler almıştır. Demokrasiyi, liberal kapitalizm ve komünizmin ittifakı kurtarabilmiştir. Neticede faşizme karşı oluşan bu ittifak, 20. yüzyılın dayanak noktasını oluşturmuştur.⁵ Birinci Dünya Savaşı'nı bitiren barış antlaşmalarındaki haksızlık ve adaletsizlikler, başka bir savaşı tetikleyen unsurlar içermekteydi. Saldırganlaşan devletlere karşı barışçı bir cephe oluşturulamaması ve tehlikelerin fark edilememesi, önemli ve derslerle dolu bir dönemin yaşanmasına yol açmıştır.⁶

Liberalizm, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de gözden düşmüştür. Cumhuriyet'in ilanını takip eden yıllarda, devletin yapısında ve toplumsal yaşamda değişiklikler yapılmıştır. Kapitalizmin yerleşmesi, iktisadi kalkınma ve çağdaş uygarlık seviyesine ulaşma hedeflenmiştir. Özellikle ülkenin sanayi ve ticaretini geliştirmeyi amaçlayan, özel girişime öncelik verip onu

¹ Cemil Koçak, "H. Cahit Yalçın ve Fikir Hareketleri Dergisi", Tarih ve Toplum, S. 68, s.22-24.

² Nahit Yüksel, *Fikir Hareketleri Dergisi*, Ankara Üniversitesi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005, s.352-367.

³ Cemil Koçak, "H. Cahit Yalçın ve Fikir Hareketleri Dergisi", s.27.

⁴ Nahit Yüksel, "Fikir Hareketleri Dergisi İlmî, İçtimai, Edebi Haftalık Dergi", <https://yeni.ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/991/Fikir-Hareketleri-Dergisi> (25.02.2024)

⁵ Eric Hobsbawm, *Kısa 20.Yüzyıl 1914-1991 Aşırılikler Çağı*, Everest Yayınları, İstanbul 2015, s.8-9.

⁶ Oral Sander, *1918-1994 Siyasi Tarih*, İmge Yayınevi Ankara 2013, s.13-14.

koruyan, mülkiyet haklarına saygılı ve ekonomik düzenin yasal çerçevesini oluşturan bir sistem kurma amacı, İzmir İktisat Kongresi'nde de üzerinde ayrıntılı durulan husus olmuştur. Devletin teşviklerine rağmen yerli sanayi burjuvazisinin oluşturulamaması nedeniyle devletçilik uygulamaları gündeme gelmiştir. Siyasi liberalizm ve demokrasinin oluşması için çok partili hayata geçilmesi gerekmiştir. 1924 yılında kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası, demokrasi ve liberalizmi programlarına almış, bu durum iktidara muhalefet edenlerin bu partiler etrafında toplanmasına neden olmuştur. Sonuç olarak her iki parti de kısa sürede kapanmıştır.⁷

1929 Dünya Ekonomik Bunalımı, Türkiye'nin iktisadi hayatını da etkilemişti. Dış satımın daralması ve içe kapanan, büyümeye ağırlık veren iktisat politikasının uygunluğu, çözüm olarak düşünülmüştür. Devletçilik olarak tanımlanan bu anlayış, 1932 yılından itibaren özel kesimin yapamadığı alanlarda devletin girişimde bulunması biçiminde gerçekleşmiş ve böylece özel kesimin gelişimi ile sermaye birikiminin sağlanmasının aracı olmuştur. Korkut Boratav, "20. Yüzyıl İktisat Tarihi" adlı çalışmasında 1923-1929 arası yılları *Açık Ekonomi Koşullarında Yeniden İnşa* dönemi olarak tanımlarken, 1930-1939 arasını ise *Korumacı-Devletçi Sanayileşme* dönemi olarak adlandırmış ve bu dönemde uygulanan sanayileşme hamlelerinin de başarılı olduğunu belirtmiştir.⁸

Nahit Yüksel, Fikir Hareketleri Dergisi ile ilgili yapmış olduğu çalışmada, 1930'lu yılların Türkiye'sindeki liberalizm anlayışına göre az gelişmiş ülkelerde liberalizmle kalkınmanın mümkün olamayacağı şeklinde olduğunu ifade etmiştir. Bütün dünyada liberalizmin çıkmazda olduğu, her ülkenin kendine uygun modeli bulması gerektiği ve kendine yeterli bir ekonomi ile sanayileşme hamlesinin önem kazandığından da bahsetmiştir. Ayrıca, aşırı özgürlüklerin sakıncalı olduğu ve Batı toplumlarının sadece liberal ekonomi politikalarından değil, aşırı özgürlük yüzünden de sıkıntı çektiğini, toplumun çıkarlarının bireyin çıkarlarının üzerinde olduğunu belirterek gerektiğinde bireysel özgürlüklerin kısıtlanması ve feda edilmesi gerektiği anlayışının hâkim olduğunu vurgulamıştır.⁹

Cumhuriyetin ilk 15 yılı, dünya iktisadi bunalımının etkileri ve iki savaş arası dönemin zorlu koşullarında geçirilmiştir. Basın alanında kısıtlamaların olduğu bu dönemde, *Ülkü*, *Varlık*, *Yeni Adam*, *Yeni Gün*, *Akın*, *Kadro*, *Kooperatif* ve *Fikir Hareketleri* gibi yayınlar, Türkiye'nin düşünce ortamını etkileyecek nitelikte olmuştur.¹⁰ *Fikir Hareketleri*, liberalizm taraftarı duruşuyla, *Kadro* ve *Kooperatif* dergilerinin devletçilik, liberalizm ve demokrasi konularında polemik içinde olmuştur. Ayrıca, İzmir'de yayınlanan *Kültür* dergisi de eleştirilerinin hedefi olmuştur.¹¹ Buna göre, *Kültür* mecmuası, demokrasi, hürriyet ve liberalizm fikirlerine karşı olduğu gibi, "Fikre acıkmış memlekette genç midelere gıdaı kuvveti sıfır olan şeyler verilemez" diyerek de *Fikir Hareketleri* dergisini hedef alan yayınlar yapmıştır. Yaşana bu gelişme üzerine Hüseyin Cahit, derginin 12. sayısında "Bizim Allameler" başlıklı yazısıyla cevap vermek durumunda kalmıştır.¹² Dergi, dönemin fikir dünyasında ilgi ile takip edilmiş, yer yer tartışmalara sebep olmakla birlikte bilgi verici içerikleri ile dolaylı olarak gündemdeki konulara cevap niteliğinde yazılar yayımlamıştır.

Son sayısı 12 Teşrinievvel 1940'ta yayınlanan derginin toplam 364 sayısı bulunmaktadır. Hüseyin Cahit son sayıda "*Okuyucularıma*" başlıklı yazısı ile veda etmiş, yayına başlarken amacının milli hakimiyet felsefesi ve rejimine, sağdan ve soldan hücumları tahlil edip bilgi

⁷ Nahit Yüksel, *Fikir Hareketleri Dergisi*, s.35-37.

⁸ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009*, İmge Yayınevi, Ankara 2015, s.5.

⁹ Nahit Yüksel, *Fikir Hareketleri Dergisi*, s. 40.

¹⁰ Nahit Yüksel, "Fikir Hareketleri Dergisi İlmî, İçtimai, Edebi Haftalık Dergi", <https://yeni.ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/991/Fikir-Hareketleri-Dergisi>

¹¹ Cemil Koçak, "H. Cahit Yalçın ve Fikir Hareketleri Dergisi", s.29.

¹² Hüseyin Cahit, "Bizim Allameler", *Fikir Hareketleri*, 11 Kanunisani 1934, S 12,s.3.

vermek olduğunu vurgulamıştır. Maksudının Türk gençlerine ve münevverlerine herhangi bir görüşü kabul ettirmek olmadığını, onların fikir ve kanaatlerinin oluşmasına hizmet etmeyi amaçladığını ve bu amaca da ulaştığı için bahtiyar olduğunu belirterek yayına son vermiştir.¹³

2. Fikir Hareketleri Dergisinde Demokrasi Üzerine Analizler

Fikir Hareketleri dergisi tarandığında demokrasi ile ilgili yazılar dikkat çekmektedir. Öyle ki demokrasi dönemin hâkim ideolojisi olan diktatörlüklerin karşısında yer almaktadır. Türkiye’de demokrasi anlayışının devamlılığı için toplumun bilgilendirilmesi gerektiği kanaati ile alanında uzman kişilerin yazıları çevrilerek dergide yayınlanmıştır. Bu yönü ile gündemdeki olaylara cevap niteliği taşımaktadır. Dergideki demokrasi yazılarına geçmeden önce genel olarak demokrasi kavramına değinmek yerinde olacaktır. Tarih boyunca demokrasi kavramı, toplumların farklılıkları sebebiyle çeşitli tanımlamalarla ifade edilmiştir. Pek çok tipi ve buna göre de kuramları bulunan demokrasinin sözcük anlamı, Yunanca halk kitlesi ve tam yurttaşlık anlamındaki “demos” ile iktidar kullanmak, egemen olmak anlamına gelen “kratein” sözcüklerinden oluşmaktadır.¹⁴ Kaynağı eski Yunan şehir devletlerine dayanmakla birlikte, süreç içerisinde farklı niteliklere bürünmüştür. 19. yüzyılda bir siyasal sistem olarak şekillenmiş olan demokrasi, 20. yüzyıldaki gelişmelerle birlikte bugünkü anlamda liberal demokrasi konumuna ulaşmıştır.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti yıkılmış ve birçok yeni devlet kurulmuş, batıda ise İspanya, İtalya, Almanya, Portekiz gibi ülkelerde diktatörlükler ortaya çıkmıştır. Öte yandan, sömürgecilik devam ederken, Küba, Japonya, Sovyet Rusya gibi ülkelerde demokratik olmayan yönetimler iktidarda bulunuyordu. 1820’den 1929’a kadar 29 olan demokrasi yönetimlerinin sayısı, Mussolini’nin iktidarı ile 1942 yılına gelindiğinde 12’ye düşmüştür.¹⁵ Dünyada diktatörlük dalgası yükselirken Türkiye’de Cumhuriyet idaresinin olması demokrasiye verilen önemi ortaya koyarken, öte yandan siyasi olarak tek parti sistemiyle yönetilmesi, ekonomide korumacı devletçiliğin uygulanması demokrasi hakkında tartışmalara sebep olmuştur. Demokrasiye dayalı yönetimlerin azaldığı bir dönemde İnönü’nün demokrasi hakkındaki “*Demokrasinin her millet için müsterek prensipleri olduğu gibi, her milletin karakterine ve kültürüne göre birçok özellikleri vardır. Türk Milleti kendi bünyesine ve karakterine göre demokrasinin kendi için özelliklerini bulmaya mecburdur*” şeklindeki ifadesi Türkiye’nin demokrasi çizgisindeki kararlılığı yansıtmaktadır.¹⁶

Fikir Hareketleri dergisi, dünyadaki yönetim anlayışındaki değişimi Türkiye’ye taşıması bakımından önemli bir yer tutar. Dergi, demokrasi yanlısı tutumu ve diktatörlüğe karşı duruşuyla, yükselen ideolojiler hakkında alanında uzman kişilerin yazılarına yer vererek bilgiler sunmuştur. Demokrasi ile ilgili yazılar, diktatörlük kavramı ile incelenmiş, yer yer karşılaştırmalar yapılmış ve demokrasinin üstünlüğünü savunulan yazıların hâkim olduğu görülmüştür. Derginin birinci sayısında, Hüseyin Cahit, cumhuriyet rejiminin şahsiyet sahibi bir ferdin ruhsal hissiyatı ve maddi ihtiyaçlarına uygun olduğunu ve bir kere ona kavuşan milletin başka bir rejime tahammül edemeyeceğini belirtmektedir. Büyük harpte dünyanın en güçlü zannedilen imparatorluklarının yıkıldığını ve yeni yeni milletlerin ve hükümetlerin hürriyet sahasına çıktığından bahseden yazar, Türk Cumhuriyetinin de harp sonunda demokrasiye kavuşanlardan olduğunu ifade etmektedir. Yeni hükümetlerin çoğunun galip devletlerin mahsulleri olduğunu, ancak Türk inkılabının bir şefin idaresi altında gayretin eseri olarak ortaya

¹³ Hüseyin Cahit, “Okuyucularıma”, 12 Teşrinievvel 1940, *Fikir Hareketleri*, S 364, s.1.

¹⁴ Nesrin Demir, “Demokrasinin Temel İlkeleri ve Modern Demokrasi Kuramları”, *Ege Akademik Bakış*, 10(2) 2010, s.599.

¹⁵ Veysel Mankan, “Demokrasinin Tarihsel Evrimi” *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi*, 2020, C.3, S.2, s.125-127

¹⁶ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980s*.21.

çıktığını vurgulamıştır. Türk inkılabının bir kurgusal olmadığı ve neticeye varmak için bir asırdan fazladır çalışıldığının üzerinde durmaktadır.

Bir memlekette demokrasinin, hürriyetin ve cumhuriyetin yaşayabilmesi için başlıca şartlara değinen yazar, demokraside kanunların kıymetinin ahlak ve adete (adet) bağlı olduğunu ve bu şartın Türkiye’de mevcut olduğunu vurgulamaktadır. Öyle ki, toplumda asalet sınıfı ve sınıf hakimiyetinin hiçbir zaman olmadığını, padişahlığın kalkmasıyla ahlak ve adet içinde toplumun bütünleştiğini ifade etmektedir.

Demokrasinin yaşaması için diğer bir koşulun orta sınıfın varlığı olduğunu belirten yazar, Aristo’ya göre cumhuriyetin istikrarı için orta sınıf tarafından idare edilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Bu şartın da Türkiye için uygun olduğu Türkiye’de Avrupa’daki gibi çok zengin ve çok yoksul sınıfların bulunmadığını ve toplumun kalabalık bir orta sınıfa sahip olması nedeniyle demokrasinin şartlarına haiz olduğunu da belirtmektedir.¹⁷

Hüseyin Cahit, bir diğer yazısında demokrasi düşmanlığını anlayamadığını belirtir. Cahit, “Demokrasi milli hakimiyet, halk hükümetidir. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, en değerli demokrasi belgemizdir. Bugün iktidarda halk hükümeti vardır. İstibdat diyarına hürriyet getirme şerefiyle dünyaya karşı iftihar etmekte olan Türk inkılapçıların bu uğurda senelerce uğraşmıştır” ifadelerine yer vermiştir. “Demokrasi, Fransız inkılabını taklit etmek demek değildir” diyen yazar, demokrasinin eski moda olduğunu düşünenlere de diğer sistemlere göre yine en yeni sistem olduğunu açıklamaktadır.¹⁸

Demokrasi üzerine düşünceleri Türkiye gündemine taşıyan yazılardan biri de eski İtalya Başvekili olan Francesco Nitti’den alınmıştır. Nitti, demokrasi terakkisi ruhunun din ve dünya işlerinin ayrılması olduğu ifadesini vurgulamaktadır. Asrî demokrasinin dini ıslahat hareketine bağlı olduğunu, tarihten örnekler vererek açıklamaktadır. Nitti’den alınan bir diğer yazıda ise demokrasinin tüm dünyaya yayılışından ve demokrasiye karşı oluşan tepkilerden bahsetmektedir.

*“Beşeriyet nerede ictimai hayatın en köhne şekillerinden kendini kurtarıyorsa, nerede maarif ve zenginlik yayılıyorsa, şiddet ve tahakküme dayalı sistemler düşüyor ve yerlerine demokratik sistemler geliyor. Demokrasiye temayül bütün dünyaya şamil bir hadise olarak göze çarpmaktadır. Beşeriyet tarihinde yeni olan bu hadise daha bütün bütün unutulmamış ananelere çarpıyor, büyük menfaatlere dokunuyor, derin kökleri bulunan birtakım fikirlere ve hislere zıt bulunuyor. Bundan dolayı da gayet şiddetli demokrasi düşmanları bulunuyor.”*¹⁹

Londra Üniversitesi profesörlerinden F.C.J. Hearnshaw, Fransız ve İngiliz İnkılapları arasındaki farklardan bahsettiği yazısı da dergide yer almıştır. Hearnshaw’a göre, bu iki inkılap arasındaki benzerlikler; mali sebepler, cebir ve şiddet, kralın öldürülmesi ve askeri istibdat gibi konularda ortaya çıkarken, farklılıkları ise İngiliz inkılabının siyasi, Fransız inkılabının ise içtimai (toplumsal) olmasından kaynaklandığı görülmektedir. Ayrıca, İngiliz inkılabının parolası hürriyet, Fransız inkılabının parolası ise müsavat (eşitlik) olmuştur. Tertip ve tatbikinde ise İngiliz inkılabını iş adamları, Fransız inkılabını ise fikir adamları gerçekleştirmiştir. Otuz yıl süren kargaşa, tahrip ve sefaletten sonra, Fransız inkılabıyla demokrasinin teessüs ettiği ve prensiplerini bütün dünyaya haykırarak yeni bir siyasi ve içtimai nizam kurduğu ifade edilmiştir.²⁰

¹⁷ Cahit, “Türk Cumhuriyetinin Onuncu Yıldönümü”, *Fikir Hareketleri*, 29 Teşrinievvel 1933, S.1, s.1-3.

¹⁸ Cahit, “Bizde Demokrasi Düşmanlığı”, *Fikir Hareketleri*, 21 Kanunievvel 1933, S. 9, s.1-2.

¹⁹ Nitti, “Demokrasi Meselesi”, *Fikir Hareketleri*, 9 Teşrinisani 1933, S 32, s.1-3.

²⁰ F.C.J. Hearnshaw, “Demokrasinin Teessüsü”, *Fikir Hareketleri*, 23 Teşrinisani 1933, S 5, s.1-3.

Dergide demokrasiye dair teorik çerçevenin ele alındığı yazılardan biri George Guy'a aittir., Guy, Montesquieu ve Rousseau'ya benzer şekilde demokrasiyi "halk tarafından hükümet" anlamında kullanmaktadır. Montesquieu, "Cumhuriyette halk, bütün heyet halinde hâkim nüfuz ve kudrete sahip ise bu bir demokrasidir" derken, Rousseau da "Hükümet, bütün halka yahut halkın büyük kısmına tevdi edilmiştir" şeklinde demokrasiyi tanımladığını belirtir. Demokratik hükümetin, parlamento dışında başka şekillerde de olabileceğini İsviçre örneği ile açıklayan Guy, her ne tarz olursa olsun demokratik hükümet mantığının halkın mebuslar üzerinde gittikçe daha geniş bir kontrolü olmasını icap ettiğini, çünkü hakimiyetin bütün halka ait olduğunu vurgulamıştır.²¹

Dergide demokrasiye farklı ideolojik perspektiflerden yaklaşan metinler de yer almıştır. "Sosyalizmin Demokrasi ile Münasebeti" üzerine Henri de Man'dan çevrilen yazıda, Marx'çılara göre amele hareketi sınıfların menfaat kavgasıdır ve demokrasi de sayılarının çokluğu yüzünden amele sınıfını zafere ulaştıracak vasıta olarak görülmekte olduğundan bahsedilmektedir. Yazının devamında demokrasinin sosyalizm için vasıta olarak görülmesinin mahsurları ve demokratik sisteme yöneltilen eleştiriler ele alınmıştır. Buna göre demokrasi vasıta olarak görüldüğü için en imanlı sosyalistlerde bile diktatörlüğün komünistlik için teşkil ettiği kestirme yolu tuttuğu görülür. Demokrasiden başka vasıtalar ile de sosyalizm fiile çıkabilir. Askeri bir kıyam, hükümet darbesi veya fırka diktatörlüğü ile iktidar ele geçirildiğinde demokrasiden kolaylıkla uzaklaşılabilir. Ayrıca Faşist ve komünistlerin demokrasi rejimini tenkit ettiğini ancak kendi sistemlerindeki eksiklikleri temyiz etmediklerini vurgulayan yazar, demokratik sistemlerdeki eksikliklerin onların yeterince demokratik olmamasından kaynaklandığını ifade etmiştir. Bu değerlendirme, dönemin ideolojik kutuplaşmaları içinde demokrasinin hem araç hem de amaç olarak nasıl tartışıldığını göstermesi açısından önemlidir.²²

Dergide demokrasiye dair görüşlerin, özellikle diktatörlük üzerine kaleme alınan yazılar içerisinde sıklıkla yer aldığı görülmektedir. Öyle ki bazı metinlerde, demokrasinin tesisi veya korunması adına zaman zaman diktatörlük yöntemlerine başvurulabileceği ya da diktatörlüğün bazı yönleriyle demokrasiye göre daha avantajlı olabileceği düşüncesi dile getirilmiştir. Hüseyin Cahit'in hem kendi yazılarında hem de alanında uzman isimlerden derlediği metinlerde, dönemin siyasal tartışmalarına cevap verme ve kamuoyunu aydınlatma çabası içinde olduğu anlaşılmaktadır.

3. Fikir Hareketleri Dergisinde Diktatörlük Üzerine Görüşler

Fikir Hareketleri dergisi dönemin hâkim ideolojisi olan diktatörlükler hakkında bilgi vermeyi amaçlamıştır. Derginin içeriğinde yer alan diktatörlük üzerine yazılara geçmeden önce genel olarak diktatörlük kavramına değinmek gereklidir. "Dictatura" sözcüğünden gelen diktatörlük teriminin kökeni Eski Roma'ya dayanır. Olağanüstü olayların yaşandığı dönemlerde, diktatörler altı aylık süreyle, kendilerine mutlak yetkiler verilerek konsüllüğe getirilirdi. Başlangıçta meşru bir otorite biçiminde ortaya çıkmış olsa da sonraları hukuk dışı iktidarı ele geçiren generallerin de kendilerine diktatörlük unvanı verdikleri görülmüştür. Diktatörlüğün temel özelliği, iktidarın hukuka aykırı şekilde ele geçirilmesi, sınırsız yetkiye sahip olunması ve devletin başındaki kişinin yerine kimin geçeceğine dair bir kuralın bulunmamasıdır.²³

Diktatörlükler, ortaya çıkış nedenleri ve amaçları bakımından farklılık gösterebilir; meşruluklarını sağlamak için çeşitli gerekçeler ileri sürebilir ve yönetimdeki örgütlenme biçimleri ile siyasal yaşamdaki tarzları birbirinden ayrılabilir niteliktedir. Bu çeşitlilik, despotik tek adam yönetimi, elit yapılı diktatörlük, oryantal despotizm, totaliter diktatörlük, anayasal

²¹ George Guy, "Demokrasinin Tarifi", *Fikir Hareketleri*, 24 Nisan 1937, S 183, s.1-2.

²² Henri De Man, "Sosyalizmin Demokrasi ile Münasebeti", *Fikir Hareketleri*, 5 Eylül 1936, S 150, s.1-2.

²³ M.Emin Haspolat, "Diktatörlük ve Atatürk", *Amme İdaresi Dergisi*, C 36, S 1, Mart 2003 s.84- 85.

diktatörlük, az gelişmiş ülkelerde görülen diktatörlük ve otokrasi gibi türler altında sınıflandırılabilir. Bu sınıflandırmalar arasında Atatürk dönemi yönetimi, bazı çevrelerce anayasal diktatörlük kapsamında ve “Kemal Atatürk’ün Eğitici Diktatörlüğü” olarak tanımlansa da²⁴ Haspolat’ın çalışmasında belirttiği üzere bu tanımlama uygun değildir. Atatürk’ün, düşüncelerini ve yapmak istediklerini kabul ettirirken izlediği yol, “Güvene Dayanan Otorite” olarak tanımlanmalıdır. Cumhuriyet’in kuruluş yıllarındaki tek parti sistemine ilişkin olarak Fransız hukukçu ve siyaset bilimci Maurice Duverger, düşünce yapısı ve organizasyon biçimiyle totaliter olmayan, faşizme de uymayan tek parti yönetimi örneği olarak Türkiye’yi göstermektedir.²⁵ Duverger’in bu tespitini destekler nitelikteki İsmet İnönü’nün şu sözleri dikkat çekicidir: “Demokratik karakter, bütün Cumhuriyet devrinde prensip olarak muhafaza olunmuştur. Diktatörlük, prensip olarak hiçbir zaman kabul olunmadığı gibi, zararlı ve Türk milletine yakışmaz bir rejim olarak daima itham edilmiştir.”²⁶

Millî Mücadele sonrasında kurulan Cumhuriyet rejimi, Türk ulusunun kendi kendini yönetmesi idealine bağlı kalmıştır. Bu doğrultuda inkılaplar gerçekleştirilmiş ve yasal düzenlemelere gidilmiştir. Tek parti yönetimi döneminde çok partili hayata geçiş denemeleri yapılmış, iktidar zaman zaman muhalefeti desteklemiştir. Ancak Avrupa’da yükselen faşizm nedeniyle Türkiye’deki tek parti sistemi eleştirilmiştir. Dünya Ekonomik Buhranı’nın ardından uygulamaya konulan devletçilik politikaları da bu eleştirileri artırmıştır. Liberal sistemlere olan güvenin azaldığı bir dönemde, devletin ideolojisine dair fikirler 1930’lar Türkiye’sinin gündemini oluşturmuştur.

Fikir Hareketleri dergisinde ise “diktatörlük” terimi, komünist, faşist ve nazist rejimleri tanımlamak için kullanılmıştır. Bununla birlikte, Avrupa ülkelerinde kurulan demokrasi rejimi dışında kalan tüm yönetim biçimlerini nitelemek amacıyla da bu kavrama yer verilmiştir. Dergideki bazı yazarlar, II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa’da diktatörlüklerin ortaya çıkışını doğrudan savaşa bağlamış; Lenin, Mussolini ve Hitler’in, bu savaş sayesinde kendi uluslarının yazgısına egemen konuma geldiklerini ifade etmişlerdir.²⁷

Dönemin meselelerinin ele alındığı Fikir Hareketleri dergisinde, diktatörlük rejimlerinin fayda ve zararlarına dair yazılara yer verilmiş, bu çerçevede demokrasi savunusu yapılmıştır. Diktatörlükle ilgili F. Cambo’dan çevrilen, Büyük Harp sonrasında yalnızca yeni hükümetlerin kurulmadığı, aynı zamanda mali yapıdan fikri hayata, ahlaktan geleneklere kadar pek çok alanda etkiler ortaya çıktığı belirtilmiş ve bu bağlamda diktatörlükler üzerinde durulmuştur. Yazıda, demokrasiyi korumak için zaman zaman diktatörlüğe başvuran Roma örneği verilerek, Avrupa’daki modern diktatörlüklerin ortak yönlerine değinilmiştir. Fransa, Belçika, İtalya ve Almanya’da birçok kişinin diktatörlükleri benimsediği, hatta münevver çevrelerde dahi diktatörlüklere saygı gösterildiği ifade edilmiş; bunun temel sebebinin savaş sonrası yükselen vatanperverlik heyecanı olduğu ileri sürülmüştür. Savaşın ardından dünyada esen demokrasi havası ile hükümetlerin vatandaş haklarını ihlal edememesi için çeşitli önlemler alınmış, hürriyet yanlısı anayasaların ilanından kısa süre sonra ise Avrupa’da diktatörlüklerin ortaya çıkmaya başladığı vurgulanmıştır. Bu durum, diktatörlüklerin zaman zaman demokrasiyi koruma aracı olarak görüldüğüne işaret etmektedir.²⁸

F. Cambo’dan alınan bir diğer yazıda diktatörlüklerin, bir toplumun siyasi yapısındaki zaafırları ve hastalıkları yansıtan bir durum olup olmadığı sorgulanmıştır. Cambo, bu tartışmayı

²⁴ Uluslararası Sosyal Bilimler Ansiklopedisi “diktatörlük” maddesinde Otto Stammer’in tanımına bakınız aktaran Haspolat, Diktatörlük ve Atatürk, s.91.

²⁵ M.Emin Haspolat, “Diktatörlük ve Atatürk”, s.104-s.117.

²⁶ Milli Şef çok partili sisteme yeşil ışık yaktı <https://www.ismetinonu.org.tr/tarihte-bugun-1-kasim/> (24.02.2025)

²⁷ Nahit Yüksel, “Fikir Hareketleri” Dergisinde (1933-1940) Hüseyin Cahit’in (Yalçın) Türk Devrimi’ne Bakışı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C 22, S 64-65-66 (Kasım 2006): s.377.

²⁸ F. Cambo, “Demokrasiden Diktatörlüğe”, *Fikir Hareketleri*, 4 Kanunusani 1934, S 11 s1-3

açarken Francis Delasi'nin konferansına atıfta bulunarak, mali ve ilmi açıdan güçlü ülkelerde demokrasi örneklerinin görüldüğünü, buna karşın ulaşım, eğitim ve diğer temel gerekliliklerin sınırlı olduğu ülkelerde diktatörlüklerin hâkim olduğunu ileri sürmüştür. Yazar, Avrupa'daki okuma yazma oranı, iktisadi faaliyetler, ölüm yaşı gibi veriler üzerinden ülkelerin demokrasi ve diktatörlük eğilimlerini analiz etmiş ve bu veriler ışığında diktatörlüklerin bazı devletler için bir "hastalık" olduğunu ifade etmiştir. Sonuç olarak, Cambo, diktatörlük rejimlerinin, herhangi bir toplumu idealize edilecek bir model olarak gösterilemeyeceğini ve bu tür rejimlerin bazen bir kurtuluş yolu olarak görülmüş olsa bile kesinlikle imrenilecek bir durum olmadığını vurgulamaktadır. Bu tespit, diktatörlüklerin kısa vadeli çözüm arayışları olduğunu ancak uzun vadede toplumsal yapılar için ciddi tehlikeler barındırdığına dair önemli bir uyarıdır.²⁹

F. Cambo, yazı dizisinde diktatörlüklerin ortaya çıkışını üç ana sebeple ilişkilendirmiştir. Bunlar sırasıyla parlamenterizm buhranı, demokrasi buhranı ve maddecilik salgınıdır. Cambo, parlamenter sistemin işleyişindeki sorunları vurgularken, parlamentoların iş görme kültürüne, nisbi temsilin yol açtığı problemlere, iş yoğunluğunun artmasına ve fırka sayısının çoğalmasına dikkat çekmiştir. Harp öncesinde de bu sorunların var olduğunu, ancak savaş sonrası tüm alanlardaki yenilikçi gelişmelerin parlamentoları da etkileyerek bu sorunları daha da derinleştirdiğini ifade etmiştir. Bu analiz, parlamenter sistemlerin sağlıklı işleyebilmesi için gereken reformların önemini ortaya koyarken, aynı zamanda diktatörlüklerin ortaya çıkmasına zemin hazırlayan yapısal eksiklikleri de gözler önüne sermektedir.³⁰

F. Cambo, diktatörlüklerin ortaya çıkmasını kolaylaştıran çeşitli faktörleri incelemektedir. Cambo, öncelikle resmi işler ve hususi işler arasındaki farkları açıklayarak, geri kalmış ülkelerde iktisadi hayatın daha iptidai olduğunu ve bu durumun bu ülkelerde siyasi cazibenin düşük olmasına yol açtığını belirtmektedir. Buna karşılık, zengin memleketlerde resmi işlerin geniş bir alanı kapsadığını ve iktisadi gücün önemli rol oynadığını vurgulamaktadır. Cambo, geçmişte diktatörlüğün siyasi sahadan atılmayı, yani siyaseten yok olmayı ifade ettiğini, ancak günümüzde siyasilerin resmi görevlerinden ayrılarak iş hayatına atılmalarının, eski siyasilerin ihtilal teşebbüsüne girişmelerini zorlaştırdığını ifade etmektedir. Bu değişim, aynı zamanda diktatörlüklerin teessüsünü kolaylaştıran bir ortam yaratmaktadır. Sonuç olarak, Cambo'nun analizleri, ekonomik ve siyasi yapılar arasındaki ilişkiyi dikkate alarak, diktatörlüklerin oluşumuna zemin hazırlayan koşulların daha karmaşık bir şekilde evrildiğini ortaya koymaktadır.³¹

F. Cambo demagojinin diktatörlüklerin ortaya çıkmasındaki önemli etkenlerden biri olduğunu vurgulamaktadır. Cambo, demagojinin, halkın hayat meseleleri hakkında basit ve yüzeysel bir anlayış beslemesinden kaynaklandığını ve bunun da büyük ölçüde kültür eksikliğinden doğduğunu ifade etmektedir. Bu durumu, ruhi tecrübelerden mahrum olan bireylerin demagojiden daha kolay etkilenmesiyle ilişkilendirirken, yüksek refah seviyesine sahip kişilerin demagojiye ilgi göstermeyeceğini belirtmektedir. Ayrıca, demokrasilerde demagogların kabul görmediğini belirten yazar, bu yüzden demagogların demokratik sistemlerin düşmanı olarak ortaya çıktığını savunmaktadır. Cambo, demokrasi ve diktatörlüğün birbirini izleyen süreçler olarak geliştiğini, bir toplumun kendi varlığını tehlikede görmesiyle birlikte diktatörlüğe başvurabileceğini ileri sürerek tarihteki önemli demagog ve diktatörlerden örnekler vermektedir. Demagojinin tarihsel bağlamda diktatörlüklerin yükselişine nasıl zemin hazırladığına dair derin bir analiz sunulmuştur.³²

²⁹ F.Cambo, "Diktatörlükler Zaaf Ve Hastalık Alametidir", *Fikir Hareketleri*, 11 Kanunusani 1934, S 12, s.1-3.

³⁰ F.Cambo, Diktatörlükleri Doğuran Sebeplerden Parlamentarizm Buhranı", *Fikir Hareketleri*, 18 Kanunusani 1934, S 13, s.1-3.

³¹ F.Cambo, "Diktatörlükleri Kolaylaştıran Sebepler", *Fikir Hareketleri*, 8 Şubat 1934, S 16.s.1-3.

³² F.Cambo, Diktatörlüklerin Tevellüdünde Demagojinin Tesiri", *Fikir Hareketleri*, 15 Şubat 1934, S 17, s.1-3.

F. Cambo diktatörlük rejimlerinin bitmesini arzu etmekle birlikte, bu rejimlerin bazı olumlu yönlerinin de göz önünde bulundurulması gerektiğine dikkat çekilmektedir. Cambo, diktatörlüklerin parlamentolara göre daha serbest hareket edebilmesi nedeniyle genellikle daha verimli sonuçlar verebileceğini vurgulamaktadır. Bu verimlilik yalnızca idari alanda değil, aynı zamanda içtimai alanda da belirginleşir. Diktatörlük rejimi, demokratik sistemlerin müsaade edemediği bazı toplumsal sorunları çözerek daha kolay ve hızlı bir şekilde disiplin sağlayabilmektedir. Cambo, bu nedenle, zorlu ve kriz durumlarında, ülkenin yüksek menfaatlerini korumak adına diktatörlük rejimlerinin başvurulabilecek bir seçenek olabileceğini ifade etmektedir. Yazar, bu yazısında, diktatörlüklerin yalnızca olumsuz değil, zaman zaman gerekli ve faydalı olabilecek yönlerine de dikkat çekerek, demokratik sistemlerin zaaflarına karşı bir denge oluşturmayı amaçlamaktadır.³³

F. Cambo, diktatörlüğün felce uğramış işleri çabucak halledebildiğini kabul etmekle birlikte, bu sistemin felaketlerini de derinlemesine inceler. Diktatörlük, ciddi bir hastalıktan ızdırap çeken bir toplumun yutması gereken ilaç gibi tanımlanırken, yazar, bu rejimin sağladığı hızlı çözümlerin ardında ciddi sorunlar barındırdığını ifade eder. Diktatörlük, bir hastalıklı organı kesip atmak yerine tedavi etmeyi gerektiren bir yaklaşım benimsemez, aksine bu sistem hamiyet duygusunu yaratmaz. Cambo, hamiyetin, yani vatandaşların memleketlerine olan bağlılık ve fedakârlık hislerinin, ancak demokratik sistemlerde gelişebileceğini savunur. Çünkü demokrasi, vatandaşlarına canla başla vatanlarına hizmet etme sorumluluğu yükler. İnsan tabiatı gereği menfaatini gözetmekle birlikte, hamiyet duygusu, bireyleri bu menfaatleri toplumun ve ülkenin faydasına yönlendirmeye teşvik eder. Ancak diktatörlük, bencilliği teşvik ederek bu vatani faziletler duygusunun yok olmasına neden olur. Bu nedenle, Cambo, diktatörlüğün yalnızca yönetim açısından değil, toplumun moral ve kültürel yapısı açısından da zararlı olduğunu altını çizerek.³⁴

Eski İtalya Hariciye Nazırı Comte Sforza'dan alınan yazıda ise, harp sonrası Avrupa'da diktatörlüklerin yükselmesini şaşkıncı bir durum olarak değerlendirir. Yazar, demokrasilerin yalnızca basit bir hükümet şekli olduğunu, oysa ehliyetli ve güçlü kişilerin kendilerini gösterdiği sistemin diktatörlük olduğunu belirten popüler düşüncenin, bir dönem moda haline geldiğini vurgular. Ancak Sforza, yaşanan tecrübelerin, demagojinin ve harp havasının, diktatörlüklerin yükselmesinde önemli bir rol oynadığını ortaya koyduğunu ifade eder. Bu durumun temelinde, savaşın sonunda ortaya çıkan milliyetçi ihtirasların, yani ulusal duyguların tahrik edilmesinin yattığını savunur. Dolayısıyla, diktatörlüklerin, özellikle harp sonrası dönemde, bu milliyetçilik temelli tutkuların ve kitlelerin duygusal manipülasyonunun etkisiyle ortaya çıktığına dikkat çeker.³⁵

Başyazar Hüseyin Cahit, Mussolini'den aldığı yazıda faşizmin temel prensiplerini ortaya koymaktadır. Özetle; Faşizm hem düşünce hem de eylem olarak bir felsefedir ve insanı millet ve vatanla birleştirerek yüksek bir yaşam idealine ulaşmayı amaçlar. Faşizm, insanın kendi dünyasını yaratma göreviyle hareket eder ve bu düşünce, insanın hak ettiği yaşamı fethetmesi gerektiğini vurgular. Faşistler, rahat yaşamı reddeder ve ahlaki bir hayatı savunur. Faşizm, aynı zamanda dini bir görüş olarak insanı manevi bir toplumun parçası olarak görür. Tarihsel bir perspektife dayanır ve insanın tarih dışı bir varlık olmadığını kabul eder. Liberalizme karşı çıkarak devletin önemini vurgular, bireysel özgürlükten ziyade devletin varlığını savunur. Faşizm, demokrasinin en saf hali olarak kabul edilir ve milletin iradesini ön planda tutar. Devlet, faşizme göre, milletin varlığını şekillendiren bir güçtür ve sadece düzeni sağlamakla kalmaz,

³³ F. Cambo "Diktatörlük Rejiminin Faydaları", *Fikir Hareketleri*, 1 Mart 1934, S 19, s.1-2.

³⁴ F. Cambo, Diktatörlük Rejiminin Fenalıkları", *Fikir Hareketleri*, 8 Mart 1934, S 20, s.1-2.

³⁵ Comte Sforza, "Harp Sonu Avrupası ve Diktatörlükler", *Fikir Hareketleri*, 15 Mart 1934, S 21, s.1-3.

aynı zamanda bireylerin düşüncelerini de şekillendirir. Faşizm, otoriteyi, toplumsal düşünce yapısını ve bireysel iradeyi değiştirmeyi hedefleyen bir anlayışa sahiptir.³⁶

Comte Sforza'dan alınan yazıda ise, Lehistan'daki Pilsudsky'nin diktatörlüğünü farklı bir perspektiften ele alındığı görülür. Pilsudsky, diğer Avrupa diktatörlerinden farklı olarak bir sınıf ya da grup menfaatini gözetmeden, Lehistan'ın bağımsızlık mücadelesine odaklanmış bir figürdür. Çarlık Rusya'sının tecrübelerinden ders alarak, Lehistan'daki diktatörlük, tüm ihtilal girişimlerini bastırarak kadar güçlüdür. Ancak, yazar, Lehistan'ın geçmişten dersler çıkarması gerektiğini ve Çarlık Rusya'sı gibi baskıcı bir rejim oluşturma tehlikesinin bulunduğunu vurgular.³⁷ Öte yandan Joseph Barthelmy'nin yazısında ise, Pilsudsky'nin diktatörlüğü, geleneksel demokrasi sistemlerinden farklı, daha özgün bir yapı olarak tanımlanır. Pilsudsky, askeri bir diktatör olmakla birlikte, meslekten asker değildir ve halkla doğrudan iletişim kurarak, şahsi çıkarları gözetmeden demokrasiye yakın bir yönetim tarzı benimsemiştir. Barthelmy, Pilsudsky'nin hukuk ve demokrasiye duyduğu saygıyı, kanuna yarım riayet ederek de olsa demokrasiye uygun bir ortam yaratmaya çalıştığını belirtir. Bu durum, Pilsudsky'nin diktatörlüğünün geleneksel ve otoriter yönetimlerden farklı olarak halkın katılımına daha açık ve daha az baskıcı olduğunu gösterir.³⁸ Bu yazılar, diktatörlüklerin sadece totaliter, baskıcı rejimler olmadığına, bazı koşullar altında, halkın çıkarlarını savunmak için de kullanılabileceğine işaret etmektedir. Ancak Pilsudsky'nin liderliğinde bile, diktatörlüğün mutlaka dikkat edilmesi gereken tehlikeleri ve tarihsel dersleri olduğuna vurgu yapılmaktadır.

Comte Sforza'nın Yugoslavya'daki diktatörlüğü ele aldığı yazısında ise, Yugoslav milletinin 19. yüzyılda İtalyanlar ve Almanların birleşmesi sonucu ortaya çıktığı, Yugoslav halkının birleşme sürecinde, özellikle Avusturya tehlikesi karşısında, Korfu'da yapılan gizli müzakerelere dikkat çekilmiştir. Bu süreçte, Hırvatlar ve Sırlar arasındaki manevi ayrılıklar ve siyasi ihtilaflar öne çıktığından bahseden Sforza, Sırların, Hırvat lider Trumbitch'i Avusturya ile ilişkilendirerek ona karşı duydukları antipatiyi tartışırken, Sırların bu durumu haksız bir şekilde savunduklarını belirtir.³⁹ Comte Sforza'nın "İspanyol Diktatörlüğü" yazısında ise İspanyol diktatörlüğünün, diğer Avrupa diktatörlüklerinden farklı olarak, monarşi ve kilise ile ordu kuvvetlerinin desteğiyle şekillenen bir yönetim biçimi olduğu ifade edilir. Bu diktatörlük, ekonomik bir çöküşün ardından, 1931'de hükümdarlığın yıkılmasıyla sona ermiştir. Sforza, İspanyol diktatörlüğünün, İtalya, Macaristan ve Lehistan'daki diktatörlükler gibi aynı şekilde başarısız olacağına işaret eder ve bunun suni bir yapı olduğunu, toplumun derinliklerinde köklü bir dayanışma yaratamadığını anlatmıştır.⁴⁰

Comte Sforza hem Yugoslavya'daki hem de İspanya'daki diktatörlüklerin tarihsel arka planlarını detaylandırarak, bu rejimlerin ne tür sosyo-politik dinamikler sonucu şekillendiğine dair önemli gözlemler sunmaktadır. Yugoslavya'daki birleşme sürecinde Hırvatlar ve Sırlar arasındaki ayrılıklar, daha sonra ortaya çıkan diktatörlük anlayışının temellerini atmıştır. Bu, etnik ve manevi bölünmelerin diktatörlük rejimlerinin şekillenmesindeki rolünü vurgular. İspanyol diktatörlüğü ise monarşi ve dinin desteğiyle gelişmiş, ancak ekonomik ve toplumsal yapıyı köklü bir şekilde değiştirememiştir. Bu, diktatörlüklerin genellikle yüzeysel, suni yapılar olduğunu ve toplumun geniş kesimlerinde uzun vadede kabul görmeyeceğini ortaya koyar. Sforza, diktatörlüklerin genellikle başarısızlıkla sonuçlandığını ve bu rejimlerin dayandığı temellerin ne kadar sağlam olursa olsun, halkın desteğini kazanmadıkları sürece uzun süre ayakta kalamayacağını belirtir.

³⁶ Mussolini, Faşizm Diktatörlüğü: Esasi Fikirler, *Fikir Hareketleri*, 10 Mayıs 1934 S 24, s.35.

³⁷ Comte Sforza, "Lehistan'da Diktatörlük", *Fikir Hareketleri*, 29 Mart 1934, S 23, s.1-3.

³⁸ Joseph Barthelmy, "Lehistan'da Diktatörlük Bazı Hususiyetler", *Fikir Hareketleri*, 5 Nisan 1934, S 24, s.1-3.

³⁹ Comte Sforza, "Yugoslavya'da Diktatörlük", *Fikir Hareketleri*, 12 Nisan 1934, S 25, s.1-3.

⁴⁰ Comte Sforza, "İspanyol Diktatörlüğü" *Fikir Hareketleri*, 3 Mayıs 1934, S 28, s.1-3.

Dergide farklı ülkelerdeki diktatörlüklere bilhassa değinilmiştir. Çünkü Türkiye, Cumhuriyet'in ilk yıllarını yaşarken, henüz genç bir cumhuriyet olarak siyasi istikrarı sağlama ve modernleşme çabalarına odaklanıyordu. Bu dönemde farklı diktatörlük rejimlerinin tanıtılması, Türkiye'nin gelecekteki siyasi gelişmelerine yön verme amacını taşımaktadır. Özellikle Nazi Almanyası, Faşist İtalya ve Sovyet Rusya gibi rejimlerin örnekleri, Türk halkına ve siyasilerine, totaliter yönetimlerin tehlikelerini ve demokrasi dışı yönetim biçimlerinin toplumsal yapıyı nasıl bozulduğunu göstermek adına bir uyarı işlevi görmüştür.

Ayrıca, Türkiye'nin Cumhuriyet'in ilk yıllarında modernleşme çabalarına hız verirken, tek parti yönetiminin de biçimsel olarak otoriter bir yapıya sahip olması, diktatörlüklerin nasıl işlediği hakkında bilinç oluşturmaya gerekli kılmalıdır. Bu tanıtımlar, Türkiye'nin iç ve dış siyasette karşılaştığı zorlukları daha sağlıklı bir biçimde analiz edebilmesi ve demokrasiye, özgürlükleri ve insan haklarını koruma yolunda adımlar atabilmesi için önemli bir uyarıcı olmuştur. 1930'lu yıllarda Türkiye'nin siyasilerinin ve halkının, diktatörlüklerin nasıl işlediğini anlaması, ülkenin gelecekteki siyasi gelişmeleri için demokrasiye olan bağlılıklarını güçlendirmesi beklenmektedir.

Sonuç

Demokrasi, tarihsel süreç içinde farklı coğrafyalarda ve siyasal yapılar içinde evrilmiş, 20. yüzyılda liberal demokrasi anlayışıyla bugünkü formuna ulaşmıştır. 20. yüzyılın başlarında dünya genelinde diktatörlük eğilimlerinin yükselmesi, demokrasiye dair tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Türkiye, Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte demokrasi yolunda önemli adımlar atmış, ancak tek parti yönetimi altında şekillenen siyasal sistem, demokrasiye uygulanma biçimi üzerine çeşitli tartışmalara neden olmuştur.

Fikir Hareketleri Dergisi, 1930'lu yıllarda dünyada yükselen diktatörlük rejimlerine karşı Türkiye'de demokrasiye dair önemli tartışmalar yapmış ve bu konuda farklı bakış açılarını gündeme getirmiştir. Dergideki yazılar, demokrasi kavramının tarihsel gelişimi ve uygulanabilirliği üzerine derinlemesine bir analiz sunarken, aynı zamanda dönemin ideolojik kutuplaşmaları çerçevesinde demokrasi ve diktatörlük arasındaki ilişkiyi sorgulamıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'nin demokrasiye verdiği önemi vurgulayan bu yazılar, halkın ve siyasilerin toplumsal yapılar üzerine daha bilinçli bir yaklaşım geliştirmelerine katkı sağlamayı amaçlamıştır.

Diktatörlükler, tarihsel süreçte çeşitli formlar almış ve genellikle toplumların siyasi, ekonomik ya da toplumsal buhranlarına bir yanıt olarak ortaya çıkmıştır. Dergideki yazılardan hareketle diktatörlüklerin ortaya çıkışını açıklayan birçok faktör bulunmakla birlikte, bunlar genellikle parlamenter sistemin zaafı, demokrasiye bozulması, ekonomik ve toplumsal sıkıntılar gibi unsurların birleşiminden kaynaklanmaktadır. Ayrıca, diktatörlüklerin doğrudan bir toplumun hastalıkları ve zaafı ile ilişkili olduğu, toplumun eğitim, iktisat ve toplumsal yapısındaki eksikliklerin bu tür yönetim biçimlerinin yükselmesine zemin hazırladığı da sıklıkla vurgulanan bir görüştür.

Diktatörlükler bazen toplumların kısa vadeli çıkarları doğrultusunda, hızlı kararlar alabilme yeteneğiyle öne çıkmış olsa bile, uzun vadede toplumsal yapılar üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. Bu yönetim biçimi, vatandaşların kendi ülkelerine karşı hamiyet duygusunu zayıflatarak, bireysel menfaatlere dayalı bir yaklaşımı teşvik etmekte ve demokratik değerlerin zedelenmesine yol açmaktadır. Diktatörlüklerin oluşturduğu bu olumsuz iklim, yalnızca yönetim açısından değil, toplumun moral ve kültürel yapısı açısından da ciddi tehlikeler barındırmaktadır.

Fikir Hareketleri dergisinde yer alan yazılar, dönemin siyasal atmosferine göre şekillenmiş, demokrasiye dair çözümler sunarak diktatörlük ile demokrasi arasındaki

karşılaştırmalarla Türkiye'nin siyasal gelişimini desteklemiştir. Hüseyin Cahit başta olmak üzere çeşitli uzman yazarların makaleleri, Türk inkılabının demokratik yönlerini vurgularken, demokrasinin toplumsal ve siyasal temellerine dair kapsamlı analizleri dergide yer almıştır. Derginin diktatörlük ve demokrasiye ilişkin yazıları, Türkiye'nin modernleşme süreci ve siyasal dönüşümü açısından önemli bir kaynak olmuştur.

Fikir Hareketleri dergisinde yer alan yazılarda, Türkiye'ye dair doğrudan bir analiz yapmaktansa, dünyada yükselen diktatörlük rejimleri ve demokrasinin korunmasının önemi üzerine yazılar hakimdir. Bu yazılar, Türkiye'nin o dönemdeki siyasal yapısına dair doğrudan bir çözüm önerisi sunmaktan çok, daha geniş bir perspektiften demokrasi ve diktatörlük arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya çalışmaktadır. Türkiye'deki toplumsal ve siyasal bilinç gelişimini desteklemek amacıyla, dünyada gözlemlenen otoriter yönetimlerin tehlikelerine ve demokrasinin korunmasının gerekliliğine dikkat çekilmiş, böylece Türkiye'de halkın ve siyasilerin demokratik değerlere dair daha derin bir farkındalık kazanması amaçlanmıştır.

Fikir Hareketleri dergisinde diktatörlük üzerine yapılan tartışmalar ise 20. yüzyılın ilk yarısında dünya genelinde yükselen otoriter rejimlere duyulan ilgiyi ve endişeyi yansıtmaktadır. Dergide yer alan yazılarda diktatörlük, demokrasiye karşı bir tehdit olarak ele alınmış, ancak bazı durumlarda geçici bir çözüm veya zorunluluk olarak da değerlendirilmiştir. Yazılarda diktatörlüklerin ortaya çıkış nedenleri ve toplumlar üzerindeki etkileri konu edilmiştir.

Kaynakça

Ahmad, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, Hil Yayınları, Ankara, 2010.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, 8. Baskı, TDK yayını, Ankara, 1981.

Barthelmy, Joseph, "Lehistan'da Diktatörlük Bazı Hususiyetler", *Fikir Hareketleri*, 5 Nisan 1934, S 24, s.1-3.

Boratav, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009*, İmge Yayınevi, Ankara 2015.

Cahit, Hüseyin, "Bizde Demokrasi Düşmanlığı", *Fikir Hareketleri*, 21 Kanunievvel 1933, S 9, s.1-2.

Cahit, Hüseyin, "Okuyucularıma", *Fikir Hareketleri*, 12 Teşrinievvel 1940, S 364 s.1.

Cahit, Hüseyin, "Türk Cumhuriyetinin Onuncu Yıldönümü", *Fikir Hareketleri*, 29 Teşrinievvel 1933, S.1, s.1-3.

Cahit, Hüseyin, "Bizim Allameler", *Fikir Hareketleri*, 11 Kanunisani 1934, S 12, s.3.

Cambo, F. "Diktatörlük Rejiminin Faydaları", *Fikir Hareketleri*, 1 Mart 1934, S 19, s.1-2.

Cambo, F. "Diktatörlüklerin Tevellüdünde Demagojinin Tesiri", *Fikir Hareketleri*, 15 Şubat 1934, S 17, s.1-3.

Cambo, F. "Diktatörlükler Zaaf Ve Hastalık Alametidir", *Fikir Hareketleri*, 11 Kanunisani 1934, S 12, s.1-3.

Cambo, F. "Diktatörlükleri Kolaylaştıran Sebepler", *Fikir Hareketleri*, 8 Şubat 1934, S 16.s.1-3.

Cambo, F. "Demokrasiden Diktatörlüğe", *Fikir Hareketleri*, 4 Kanunisani 1934, S 11 s.1-3

Cambo, F. "Diktatörlük Rejiminin Fenalıkları", *Fikir Hareketleri*, 8 Mart 1934, S 20, s.1-2.

Cambo, F. "Diktatörlükleri Doğuran Sebeplerden Parlamentarizm Buhranı", *Fikir Hareketleri*, 18 Kanuni Sani 1934, S 13, s.1-3.

Demir, Nesrin, “Demokrasinin Temel İlkeleri ve Modern Demokrasi Kuramları”, *Ege Akademik Bakış*, 10(2) 2010, s.597-611.

Geoerge, Guy, “Demokrasinin Tarifi”, *Fikir Hareketleri*, 24 Nisan 1937, S 183, s.1-2.

Haspolat, M. Emin, “Diktatörlük ve Atatürk”, *Amme idaresi Dergisi*, C 36, S 1, Mart 200,3 s.84- 85.

Hearnshaw, F.C.J, “Demokrasinin Teessüsü”, *Fikir Hareketleri*, 23 Teşrinisani 1933, S 5, s.1-3.

Hobsbawm, Eric, *Kısa 20.Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*, Everest Yayınları, İstanbul 2015.

Koçak, Cemil, “H. Cahit Yalçın ve Fikir Hareketleri Dergisi”, *Tarih ve Toplum*, S. 68, ss.22-30.

Man, Henri De, “Sosyalizmin Demokrasi ile Münasebeti”, *Fikir Hareketleri*, 5 Eylül 1936, S 150, s.1-2.

Mankan, Veysel, “Demokrasinin Tarihsel Evrimi”, *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi*, 2020, C.3, S2, s.119-136.

Milli Şef Çok Partili Sisteme Yeşil Işık Yaktı <https://www.ismetinonu.org.tr/tarihte-bugun-1-kasim/> (24.02.2025)

Mussolini, Faşizm Diktatörlüğü: Esasi Fikirler, *Fikir Hareketleri*, 10 Mayıs 1934 S 24, s.35.

Nitti, Francesco, “Demokrasi Hareketlerine Karşı Muhtelif Dinler”, *Fikir Hareketleri*, 30 Teşrinisani 1933, S 6, s.5-6.

Nitti, Francesco, “Demokrasi Meselesi”, *Fikir Hareketleri*, 9 Teşrinisani 1933, S 32, s.1-3.

Sander, Oral, *1918-1994 Siyasi Tarih*, İmge Yayınevi Ankara 2013.

Sforza, Comte, “Harp Sonu Avrupası ve Diktatörlükler”, *Fikir Hareketleri*, 15 Mart 1934, S 21, s.1-3.

Sforza, Comte, “İspanyol Diktatörlüğü”, *Fikir Hareketleri*, 3 Mayıs 1934, S 28, s.1-3.

Sforza, Comte, “Lehistan’da Diktatörlük”, *Fikir Hareketleri*, 29 Mart 1934 S 23, s.1-3.

Sforza, Comte, “Yugoslavya’da Diktatörlük”, *Fikir Hareketleri*, 12 Nisan 1934, S 25, s.1-3.

Yüksel, Nahit, “Fikir Hareketleri Dergisi”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2005.

Yüksel, Nahit, “Fikir Hareketleri" Dergisinde (1933-1940) Hüseyin Cahit’in (Yalçın) Türk Devrimi’ne Bakışı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C 22, S 64-65-66 (Kasım 2006): s.377.

Yüksel,Nahit, “Fikir Hareketleri Dergisi İlmî, İçtimai, Edebi Haftalık Dergi”, <https://yeni.ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/991/Fikir-Hareketleri-Dergisi> (25.02.2024).

BOOK REVIEW / KİTAP İNCELEMESİ

Ömer Obuz, Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e Hayvan Katliamları ve Himaye: Kediler, Köpekler, Kargalar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2022, 1. Baskı, 208 sayfa. ISBN-13: 978-975-05-3413-3.

Hasret Gizem Gürbüz

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Türkiye
e-mail: hgizemgurbuz@icloud.com
ORCID ID: 0009-0003-4247-9507

Near East Historical Review

15/1, April / Nisan 2025
e-ISSN: 2717-6363 (Online)
www.nehrreview.com

Article Type - Makale Türü : Book Review / Kitap İncelemesi
Received Date - Geliş Tarihi : 24.04.2025
Accepted Date - Kabul Tarihi : 30.04.2025
Pages - Sayfa : 62 - 67

 : <http://dx.doi.org/10.29228/nehrreview.81361>

Citation - Atıf : Hasret Gizem G, "Kitap İncelemesi: Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Eğitim-Öğretim*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2020, ISBN 978-605-599-662-8, ss. 240.", *Near East Historical Review*, 15/1, April, 2025, pp. 62 – 67.

BOOK REVIEW / KİTAP İNCELEMESİ

Ömer Obuz, *Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e Hayvan Katliamları ve Himaye: Kediler, Köpekler, Kargalar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2022, 1. Baskı, 208 sayfa. ISBN-13: 978-975-05-3413-3.*

Hasret Gizem Gürbüz

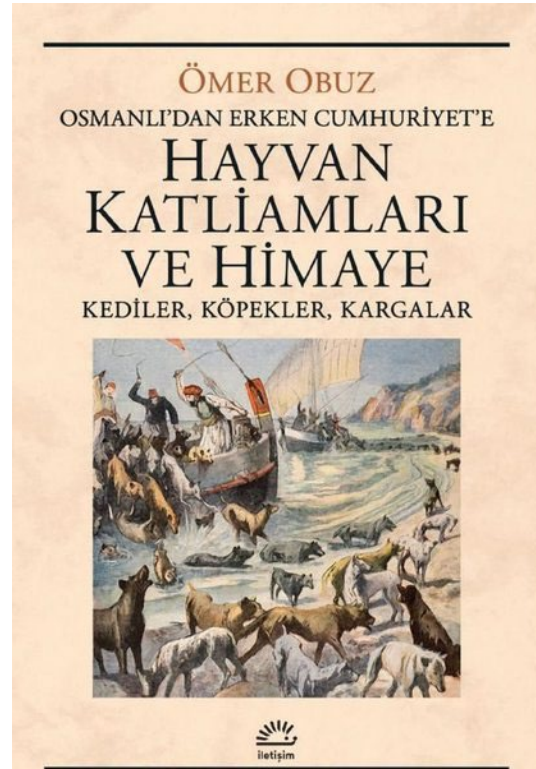
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Türkiye

e-mail: hgizemgurbuz@icloud.com

ORCID ID: 0009-0003-4247-9507

İnsanlık tarihi, hayvanlarla kurulan ilişki üzerinden de okunabilir. İlk avcı-toplayıcı topluluklarda hayatta kalma mücadelesinin bir parçası olan hayvanlar, yerleşik hayata geçişle birlikte besin kaynağının ötesine geçerek farklı roller üstlenmiştir. Tarih içinde bu süreç her zaman aynı doğrultuda tezahür etmemiş ve kimi zaman hayvanların itlafi da gündeme gelmiştir. Zira Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e uzanan süreçte benzer bir ikilem gözlemlenmektedir. Kimi zaman hayvanlar insanlarla yan yana, barış içinde yaşamış; kimi zaman ise sistematik bir şekilde yok edilmeleri tartışmaların odağına yerleşmiştir. Dolayısıyla insanlar ile hayvanlar arasındaki ilişki zaman içerisinde değişim göstermiştir.

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de tartışmaların odağında yer alan hayvanları konu edinen birtakım bilimsel çalışmalar mevcuttur. Bunlara; Catherine Pinguet, Priscilla Mary Işın, Kemalettin Kuzucu, Metin Hülagü, Metin Menekşe tarafından kaleme alınan çalışmalar örnek verilebilir.¹ Aynı şekilde bu konuda

¹ Bu konu hakkında daha fazla bilgi için bkz.: Catherine Pinguet, *İstanbul'un Köpekleri*, (çev. Saadet Özen), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009; P. Mary Işın, "Yabancı Seyahatnamelere Göre Osmanlı Kültüründe Hayvan Hakları ve Hayvan Sevgisi", *II. Ulusal Veteriner Hekimliği Tarihi ve Mesleki Etik Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Konya 2008, s. 185-194; Kemalettin Kuzucu, *İstanbul'un Sokak Köpekleri*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2022; Metin Hülagü, *Türk Kültüründe İstanbul Sokak Köpekleri*, Ayasofya Yayınları, İstanbul, 2021; Metin Menekşe, Batılı Seyyahlar Gözünden Osmanlı İstanbul'unda "Köpekler", *Social Sciences Studies Journal*, C. 4, S. 28, S. 2018, s. 6321-6334;

literatüre katkı sağlayan bir yazar da Prof. Dr. Ömer Obuz olmuştur. Van Yüzüncü Yıl Üniversite'sinde Öğretim Üyesi olan Prof. Dr. Ömer Obuz'un “*Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e Hayvan Katliamları ve Himaye: Kediler, Köpekler, Kargalar*” adlı eseri, 2022 yılında okuyucu ile buluşmuştur. Doktorasını, 2015 yılında İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun *Düşünce Dünyası* isimli teziyle tamamlayan Obuz'un, 2017 yılında, *Siirt'in Cumhuriyet Serüveni (1923-1950): Gelenek, Modernite, Milli Kimlik* (Akıl Fikir Yayınları), 2021 yılında *Ölüme Tutulmak: İstanbul'un Eski Bağlılıkları* (Kabalıcı Yayınları) ve son olarak 2023 yılında neşredilen *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Dilenciler* (Fol Kitap) eserleri mevcuttur.

Obuz'un inceleyeceğimiz eseri 2022 yılında İletişim Yayınları'ndan çıkan “*Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e Hayvan Katliamları ve Himaye: Kediler, Köpekler, Kargalar*” adlı eseridir. Çalışma; *İçindekiler, teşekkür, kenar notu, dokuz bölüm ve kaynakçadan* oluşmaktadır. Toplam 208 sayfadır.

Teşekkür kısmında yazar, çocukluğunda aşıl原因 hayvan sevgisinden bahsetmektedir. Eserde *Dizin, Giriş ve Önsöz* başlıkları bulunmamaktadır. *Giriş* bölümü yerine *Kenar Notu* tabirini kullanmayı tercih etmiştir. *Kenar Notu* adı altında da 22 sayfalık konuya giriş mahiyetinde bir anlatım söz konusu olmuştur. Bu bölümde yazar, konuya duygusal bir perspektifle yaklaşarak hayvanlara yapılan kötü muamele ve işkenceleri ele almıştır. Ayrıca, bu tür tarihi olaylara ilgi duyduğunu ve merakla incelediğini ifade etmiştir. Yazar, insanlık tarihinin şiddetle paralel geliştiğini ve insanoğlunun hayvanlara karşı şiddetinin bir intikam duygusundan kaynaklanıp kaynaklanmadığını sorgulamıştır. Aristoteles, Descartes gibi bilim insanları ile semavi dinlerin bu konudaki yaklaşımını kullanarak var olan şiddetin sebebini insanların çok güçlü ve üstün olmasına bağlamıştır. Konunun Arap, Çin ve Roma tarihindeki örneklerden bahsedip Osmanlı dönemine bir geçiş yapmaya çalışmıştır. Yazar, hayvanlar konusunda Osmanlı döneminde yaşananlara dair görüşünü; “*Osmanlı/Türk tarihinde böylesi hadiselerin yaşanmış olabileceği 40 yıl düşünsem aklıma gelmezdi.*” şeklinde beyan etmiştir. Karga, kedi ve köpeklerin ötekileştirilmelerinin Osmanlı tarihinin farklı bir penceresinden okunabileceğini iddia etmektedir. Ana iddia ise, II. Mahmut'tan itibaren medeniliğe aykırı olarak görünen hayvanların imha edilmesinin gerekli olduğu ve bunun Cumhuriyet'e kadar kök salan bir gelenek haline geldiği yönündedir. Yazar, Orta Çağ'da kedi katliamına yer verirken, bu yaklaşımın onlara atfedilen anlam ya da simgesel değerlerden kaynaklandığını belirtmiştir. Zira kediler, şeytan veya cadıların kötü cinleri ile ilişkilendirilmiştir. Yazar, 18. yüzyıl İngiliz yazarlarının bu algıyı değiştirmekte büyük bir rol aldıklarını savunmaktadır. II. Meşrutiyet döneminde hayvan katliamlarının arttığını söylemiştir. Ayrıca 11 Mayıs 1912 tarihinde Himaye-i Hayvanat Cemiyeti'nin kurulmasından söz etmektedir.

Dokuz bölümden oluşan kitabın ilk bölümü Osmanlı İstanbul'unun hayvanlarına, ikinci bölümü Osmanlı'da köpekler, üçüncü ve dördüncü bölümler kargalara, geri kalan beş bölüm ise kedilere ayrılmıştır. Köpekler, kargalar ve kedilere yönelik uygulamalar; himaye, tecrit ya da imha yöntemleri tarihsel süreçte ele alınmaktadır.

Eserin ilk bölümünde, Gerard MacLean'a referansla, “*Yararlı hayvanlara eti, sütü ve derisinden faydalanılan büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar ile ziraatta faydaları gözlemlenen kuşlar ve farelerle mücadele eden kediler de dahildi.*” ibaresine yer vermiştir. Yazar, Osmanlı'da yaşayan hayvanları tehlikeli olanlar, yararlılar, egzotik ve efsanevi hayvanlar olarak ayırtmıştır. Yazara göre yabancı seyyahlar sokak hayvanlarını mikrop yuvası olarak görmüşlerdir. Bu anlamda “*veba sokak köpeklerinin öldürülmelerinin gerekçelerinden biriydi.*” bilgisine yer vermiştir. Dolayısıyla sokak köpekleri, hastalığı taşıdıkları ve yaydıkları düşüncesiyle de öldürülmüştür. Yazar, Müslüman ve gayrimüslimlerin hayvanlara yaklaşımları

Metin Menekşe, “Osmanlı Medeniyetinde, Hayvan Sevgisinin Mesleğe Dönüşümü: Mancacılık”, *SDÜ Fen-Edebiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 55, 2022, s. 84-101.

konusundaki farklılıkları *Sınırlar* adlı alt başlıkta izah etmiştir. Müslümanların nadiren karşılaştıkları hayvanlara dahi merhametinden bahsetmiştir. Batılıların hayvanlara bakış açısının kötü, Müslümanların ise nispeten daha iyi olduğu fikrini ortaya koymuştur.

Yazar, Hz. Peygamber döneminden başlayıp Osmanlı dönemine kadar olan tarihsel süreçteki avcılık üzerine bilgiler vermiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş sürecindeki avcılık geleneği üzerine birtakım veriler sunmuştur. Örneğin Yıldırım Bayezid'in av hayvanlarına insandan daha çok değer verdiğinden söz etmiştir. III. Mustafa devri kürk giyiminin hanedana özel olması durumunu ise halkı gerek korku gerek ihtişam ortaklığıyla hizaya alma isteği olarak yorumlamıştır. Nitekim bu konuda; “16. yüzyılda zengin Osmanlı tebaası bedestene gittiğinde değerli taşlar ve ipek ürünler dışında samur, sincap, sansar, vaşak, tilki, kaplan hatta panter gibi çeşitli hayvanların post ve kürklerini satın alabilirlerdi.” bilgisine yer vermiştir. Ayrıca yazar, Osmanlı'daki Arslanhane'den, içindeki hayvan popülasyonundan ve bu hayvanların ehlileştirilmesinden de bahsetmektedir.

“Ölüm Kampına Sürülen Köpekler” başlığını taşıyan ikinci bölümde, köpeklerle yönelik insanların nefretinden bahsederken, Şah İsmail döneminde yaşanan bir hadiseyi örnek göstermiştir. Zira bu hadisenin kaynağı, Venedikli bir tüccar olan seyyah² alınmıştır. Köpek sürgününü politik bir mesele olarak değerlendiren yazar, eser içerisinde Abdullah Cevdet, Ebuzziya Tevfik ve Şinasi gibi aydınların, kamusal alandaki köpeklerin uzaklaştırılmasıyla medeniliğin de sağlanabileceğini savunduklarını belirtmiştir. Yazar, 1910 tarihli gazete haberine göre yakalanan köpeklerin sayısını 5-6 bin olarak vermiştir, Kuzucu'dan aldığı veriyle köpek ölümlerinin ise 40-50 bin olduğunu aktarmıştır. Cemil Paşa'nın da 30 bin köpek öldürttüğünü dile getirmiştir. Buna ek olarak yine 1922 yılına gelindiğinde kuduz gerekçesiyle binlerce köpeğin zehirlendiğini, 1923 yılında ise İstanbul belediye başkanı Ziya Bey'in verdiği bilgidен hareketle 14.639 köpeğin öldürüldüğünü söylemektedir. 1925 yılına gelindiğinde Hayvan Himaye Cemiyeti tarafından dört günde 200 köpek yakalanmıştır. Köpek ölümlerinin 1920'lerin ikinci yarısına gelindiğinde zaman zaman havagazı ile olduğunu söylemiştir. Himaye Cemiyeti'nin veterineri M. Santur'a göre 1933 yılında paylaştığı veri doğrultusunda kendisinin öldürdüğü köpek sayısı 150 bindir. 1924-1934 yılları arasında ortalama bir hesapla 40 bin köpeğin öldürüldüğünü söylemiştir. 1935'te bir yılda 40 bin küsur köpek öldürülmüştür. Bu sayı 1948'te ise 35 bin olarak karşımıza çıkmaktadır. Yazar köpeklerin bulaştırdığı kuduz bahsini ciddiye almamış ve bunun da bir ötekileştirme aracı olarak kullanıldığını söylemiştir. Sokak köpeklerinin ikamesinin küçük süs köpekleriyle sağlandığını anlatmıştır. Halkın gösterdiği şiddetli tepkilere de değinen Obuz, hükümet ve halk arasında suhuletin sağlanması adına, meseleye ilişkin hükümet faaliyetlerinden söz eder. Bu duruma örnek olarak ise köpeklerin öldürülmesine dair kuyruklarının toplatılmasından bahsetmektedir.

“Kargalara İlan-ı Harp: ‘Kara Düşmanlar’ı Niçin Öldürmeli?’” başlığını taşıyan üçüncü bölümde ise, kargaların “muzır” sıfatıyla yani zararlı hayvanlar olarak nitelendirildiğine, buna karşılık faydalı hayvanlar olduğunu söyleyenlerin de bulunduğunu belirtmiştir. Karga nefretinin genelde hububat ve gürültü kaynaklı olduğuna değinirken, halkın ve mebusların da köpek katliamlarına nazaran karga katliamına karşı olmadıklarını belirtmiştir. İmparatorluk, hayvanların katledilmesi adına birtakım teşvikler sunmuştur. Fakat bu teşvikler içerisinde bazı esneklikler bulunmaktadır. Örneğin köpeklerin öldürülmesi konusu halka bırakılırken, kargaların öldürülmesi zaruri tutulmuştur.

Dördüncü bölüme; “Normalin Ötesi: Lüfer De Var, Karga Da” başlığı konulmuştur. Kargaların öldürülmesinin mecburi kılınmasından, çocuklara kötü örnek teşkil etmesinden ve dönem medyasına yansımalarından bahsetmektedir.

² Tufan Gündüz, *Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2021, s. 177-185.

“Yaşasın Kediler” başlığını taşıyan beşinci bölümünde, Obuz “İslam dünyası kedilere olan sevgisini Mısır'dan miras almış gibidir” demiştir. Yazar, Osmanlı'da kedilere İslam inancından kaynaklanan merhametli yaklaşımın erken Cumhuriyet'le birlikte değiştiğini ifade etmiştir. Aynı zamanda yazar, kedilere şiddetin erken modern Avrupa'sında bir gelenek olarak asırlar boyu sürdürüldüğünü ve bunun nedeninin de Orta Çağ'da kedilere işkencenin bir eğlence tarzı olduğunu ifade etmiştir. Obuz bu ifadeyi, Robert Darnton'un “*Büyük Kedi Katliamı*”³ eserinden almıştır.

“*Pis Sokakların Temiz Kedileri Olmaz: Kir, Pas, Nefret*” adlı altıncı bölümde Obuz, Osmanlı döneminin sokaklarının pis, bakımsız olmasına değinerek kedilerin bu durumun bir sebebi olarak görülmemesi gerektiğini, esas sorumluların doğrudan insanlar olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca, Osmanlı Dönemi'nde kedilere verilen önemden ve Cumhuriyet'e kadar kedi öldürölme olaylarından bahsetmiştir.

Yedinci bölüm “*İstanbul'da Kedi Engizisyonları*” başlığını taşımaktadır. Köpek ve kargalarda olduğu gibi kedilere yönelik katliamlara da halkın teşvik edilmesi söz konusu olmuştur. Ancak halk kedilere yaklaşım konusunda ikiye ayrılmıştır. Bir tarafta kedi sevenler diğer tarafta kedi avcıları yer almış, bir zaman sonra bu iki taraf birbirine şiddet uygulamaya başlamıştır. Yazar da bu konuya ilişkin, şiddet şiddeti ortaya çıkarır yorumunda bulunmuştur.

Devamı niteliğinde olan sekizinci bölüm “*Kediler Farelere, İnsanlar Herkese Karşı*” başlığı ile kediler öldürölüğünde İstanbul'da yaşanan fare sorunu ele alınmıştır. Veba gibi büyük salgın hastalıkların kaynağı olarak görülen farelere karşı kedilerin rolü göz ardı edemeyeceğimiz bir gerçektir. Kedilerin katledilmesi, fare popülasyonunun artmasına ve salgınların yayılmasına neden olmuştur. Dolayısıyla hayvan katliamlarının modernleşme ve medenileşme kaygısıyla yapılmasından ziyade sağlık ile ilgili olduğu düşünülebilir.

Dokuzuncu ve son bölüm “*Etinden, Sütünden, Derisinden: Kedileri Ne Yapmalı?*” başlığında ise Obuz, kedilerin öldürölmesinin meşrulaştırılması amacıyla kedi derisi ticaretine başvurulduğunu ve etlerinin yenilebilir olduğu yönündeki görüşlere değinmiştir.

Kitapta *sonuç* kısmı yer almamaktadır. Halbuki sonuç kısmı, araştırma probleminin uygunluğu ve önemi üzerine kısa bir tartışmanın sunulması ve araştırma sonuçlarının alana, bilimsel ilerlemeye katkısını kısaca eserin alandaki yerini açıklığa kavuşturan önemli bir bölümdür. Eserde bu bölüm yer almamış, *Düzende Sarsıntı* adlı bölümle son bulmuştur.

Kitapta genel olarak, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kadar başta köpek olmak üzere pek çok hayvan itlafından bahsedilmiştir. Bu öldürölmeler kimi zaman hurafeler doğrultusunda kimi zaman ise kamusal yaşamı tehdit gerekçesiyle gerçekleştirilmiştir. Buna ek olarak II. Meşrutiyetten bu yana imparatorluk içerisindeki birtakım Batıcı aydınların sokak hayvanları meselesine Avrupa'daki uygulamaları örnek alınması gerektiğini savunmuştur. Yazar, metin içerisinde pek çok defa köpek ölümlerinin verilerini açıkça vermiştir. Kitabın kapağında kullanılan köpeklerin Hayırsız Ada sürgünü fotoğrafı, Osmanlı modernleşme tarihinin dönemin basınında ve halk arasında çokça eleştirilen ve yabancı basında dahi ses getiren olaylarından biridir. İstanbul gibi büyük şehirlerde köpek nüfusunun kontrol altına alınabilmesi amacıyla binlerce köpek toplatılarak bir adaya terk edilmiştir. Hayvan katliamlarının tarihsel örnekleri arasında mühim bir yere sahip olan Hayırsız Ada sürgünü, hem büyük ölçekli bir katliam olarak akıllara kazınması hem de hayvan hakları savunucuları tarafından ders çıkartılması gereken bir olay olarak anılmasından kaynaklı yazarın bu seçimi başlık ve içerik ile uyumlu gözükmektedir. Yine buna ek olarak metin içinde görsel kullanımı hem içerikle hem de verilerle doğru orantıda ve uygun bir şekilde verilmiştir. Arşiv belgeleri ve süreli yayınların yanı sıra köşe yazıları,

³ Robert Darnton, *Büyük Kedi Katliamı*, (çev. Mustafa Yılmaz), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2020, s. 101-102.

seyahatnameler, karikatür kaynaklarını kullanarak metni zenginleştiren yazar, eseri konuya merakı olan araştırmacıların ilgisini çekecek bir seviyeye getirmiştir. Eser akıcı ve anlaşılır bir dille kaleme alınmıştır. Sonuç olarak, güncel bir konuyu ele alan Obuz'un bu eseri, alana farklı bir bakış açısı getirmesi dolayısıyla literatüre katkı sağlamıştır.

Kaynakça

Darnton, Robert, *Büyük Kedi Katliamı*, (çev. Mustafa Yılmaz), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2020.

Gündüz, Tufan, *Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2021.

Hülagü, Metin, *Türk Kültüründe İstanbul Sokak Köpekleri*, Ayasofya Yayınları, İstanbul 2021.

Işın, Priscilla M, “Yabancı Seyahatnamelere Göre Osmanlı Kültüründe Hayvan Hakları ve Hayvan Sevgisi”, *II. Ulusal Veteriner Hekimliği Tarihi ve Mesleki Etik Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Konya 2008.

Kuzucu, Kemalettin, İstanbul'un *Sokak Köpekleri*, Kapı Yayınları, İstanbul 2022.

Menekşe, Metin, “Batılı Seyyahlar Gözünden Osmanlı İstanbul’unda “Köpekler”, *Social Sciences Studies Journal*, C. 4 sy. 28. 2018, 6321-6334.

Menekşe, Metin, “Osmanlı Medeniyetinde Hayvan Sevgisinin Mesleğe Dönüşümü: Mancacılık”, *SDÜ Fen-Edebiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 55, 2022, s. 84-101.

Pinguet, Catherine, *İstanbul'un Köpekleri*, (çev. Saadet Özen), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.